

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**30–40 YAŞLAR ARASI KİŞİLERDE
İNANÇ-KORKU İLİŞKİSİ
(Sakarya Örneği)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail ŞEREFLİ

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Din Psikolojisi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. A.Vahit İMAMOĞLU

HAZİRAN - 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

30–40 YAŞLAR ARASI KİŞİLERDE
İNANÇ-KORKU İLİŞKİSİ
(Sakarya Örneği)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail ŞEREFİLİ

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Din Psikolojisi

Bu tez 10/06/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doc. Dr. A. Vahit İMAMOĞLU

Doc. Dr. Mustafa AKÇAY

Yrd. Doç Dr. A. Faruk KILIC

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İsmail ŞEREFİ

02.05.2008

ÖNSÖZ

İnsanlığın en tabii ruhsal durumu olan korku olgusu, insanın doğuşuyla başlar. Nitekim bu heyecan, insanın doğumundan ölümüne kadar farklı nesnelere karşı olsa da kendini göstermektedir. Bu duyguyu insan varlığının devamının gereği olarak da değerlendirmek mümkündür. Korkunun insan hayatına etkilerinden biri de din olgusudur. Birçok düşünürün göre dinin temelinde korku duygusu yatmaktadır. Bu açıdan inanç ile korku arasındaki ilişkinin ele alınması korku duygusunun insan hayatındaki konumunun belirlenmesi için önemlidir.

Bu araştırmanın oluşmasına fikri destek vermekle kalmayıp aynı zamanda maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. A. Vahit İmamoğlu'na özellikle teşekkür ederim. Araştırmaya katılma talebimizi kabul edip anketimizi titizlikle dolduran insanlara, ayrıca hayatımın her döneminde ilgi ve desteğini üzerimde hissettiğim aileme ve zaman zaman araştırmamla ilgilenip değerli eleştirileri ve tavsiyelerde bulunan saygıdeğer hocalarıma her konuda yardımcı olan arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İsmail ŞEREFİ

02.05.2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLolar LİSTESİ	v
ÖZET	xi
SUMMARY	xii

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: TEORİK ÇERÇEVE: KORKU KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

1.1. Duygusal Hayat ve Korku	5
1.1.1. Duygunun Tanımı	5
1.1.2. Dini Duygunun Tanımı	7
1.1.3. Yetişkinlik Dönemi Özellikleri ve Dini Duygu	8
1.2. Dini İnanç ve Gelişimi	13
1.3. Korku ve Kaygı	15
1.3.1. Korku Kavramının Açıklanması	15
1.3.1.1. Korkunun Çeşitleri	22
1.3.2. Kaygı-Endişe (Anksiyete) Kavramının Açıklanması.....	22
1.3.2.1. Kaygı Kuramları.....	24
1.3.2.1.1. Kaygı Bağlamında Karen Horney'in Kişilik Teorisi	25
1.3.3. Korku İle Kaygı Arasındaki İlişki.....	26
1.3.4. Fobi ve Obsesif-Kompulsif Kavramlarının Tanımları.....	28
1.4. Korkunun İnsandaki Belirtileri	30
1.4.1. Korkunun İnsandaki Fiziksel Belirtileri.....	30
1.4.2. Korkunun İnsandaki Duygusal Belirtileri	30
1.5. Korku Kavramına Felsefi ve Dini Bakış.....	31
1.6. Dini Nitelikli Korkular	37
1.6.1. Allah Korkusu	37

1.6.2.Ölüm Korkusu.....	42
1.6.3.Ahiret Korkusu.....	44

BÖLÜM 2 : ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

2.1.1. Evren-Örnekleme.....	47
2.1.2.Yöntem	47
2.1.3. Deneklerin Demografik Özellikleri.....	48
2.1.3.2.Deneklerin Dindarlık Düzeyi İle İlgili Bulgular	49
2.1.3.2.1. Deneklerin Demografik Değişkenlere Göre Dindarlık Düzeyleri.....	49
2.1.3.2.2. Deneklerin Dini Yönelim Ölçeği Maddelerine Katılım Oranlarının Frekans ve Yüzde Dağılımları	51
2.1.3.2.3. Deneklerin Bağımsız Değişkenlere Göre Dindarlık Düzeyleri.....	52
2.1.4. Deneklerin Dini Nitelikli Korkuları İle İlgili Bulgular	55
2.1.4.1.Deneklerin Allah Korkusuna Yaklaşımları İle İlgili Bulgular.....	55
2.1.4.2.Deneklerin Ölüm Korkusuna Yaklaşımları İle İlgili Bulgular.....	82
2.1.4.2.1.Deneklerin Ölümden Sonrasını Bilememe Korkusu İle İlgili Bulgular.....	96
2.1.4.3. Deneklerin Ahiret Korkusuna Yaklaşımları İle İlgili Bulgular	102
2.1.4.3.1.Deneklerin Ahirette Hesap Korkusu İle Bulgular.....	102
2.1.4.3.2. Deneklerin Bağışlanmama Korkusu İle İlgili Bulgular	107
2.1.4.3.3. Deneklerin Günah İşleme İle İlgili Bulgular.....	110
2.1.5. Deneklerin Dünyevi Nitelikli Korkuları İle İlgili Bulgular	114
2.1.5.1. Deneklerin Gelecek Kaygısı İle İlgili Korkuların Bulguları.....	114
2.1.5.2. Deneklerin Kendi Varlığını Tehdit Eden Korkuları İle İlgili Bulgular.....	118
2.1.5.3. Deneklerin Ekonomik Korkuları İle İlgili Bulgular.....	123
2.1.5.4. Deneklerin İş Kaybı Korkuları İle İlgili Bulgular.....	125
2.1.5.5. Deneklerin Modernleşme Korkuları İle İlgili Bulgular	127
2.1.5.6. Deneklerin Doğal Afet ve Çevre Kirlenilmesi Korkuları İle İlgili Bulgular.....	130

2.1.6. Deneklerin Kendileri İçin Atfettikleri Korkular İle İlgili Bulgular	133
2.2. Verilerin Yorumlanması.....	132
2.2.1. Allah Korkusu İle İlgili Bulgular	132
2.2.2. Ölüm Korkusu İle İlgili Bulgular	133
2.2.3. Ahiret Korkusu İle İlgili Bulgular.....	134
2.2.4. Dünyevi Korkusu İle İlgili Bulgular	135
SONUÇ.....	137
KAYNAKLAR	138
EK.....	146
ÖZGEÇMİŞ.....	148

KISALTMALAR

bk.	: Bak
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
F.	: Frekans
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzerleri
%	: Yüzde

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Yetişkinin Gelişim Dönemleri	9
Tablo 2: Yetişkinlikte Gelişim Görevleri.....	10
Tablo 3: Ankete katılan deneklerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular ...	47
Tablo 4: Deneklerin dindarlık düzeylerinin frekans ve yüzde dağılımı.....	48
Tablo 5: Deneklerin demografik değişkenlere göre dindarlık düzeylerinin frekans ve yüzde dağılımı	48
Tablo 6: Deneklerin dini yönelim ölçeği maddelerine katılımlarının frekans ve yüzde değerler	51
Tablo 7: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘inancıma göre hareket etmediğimde, içimde bir huzursuzluk duyuyorum’ ifadesine katılımları	52
Tablo 8: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘ibadetlerimi yaparım’ ifadesine Katılımları	53
Tablo 9: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘dinin sosyal hayatla ilgili kuralları yerine getirmeye özen gösteririm’ ifadesine katılımları	54
Tablo 10: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları.....	55
Tablo 11: Deneklerin cinsiyetlere göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları	56
Tablo 12: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları.....	57
Tablo 13: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları.....	58
Tablo 14: Deneklerin nafîle ibadetleri yapmalarına göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları.....	59
Tablo 15: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘İçimdeki Allah korkusu beni daha çok yaklaştırıyor’ ifadesine katılımları.....	60
Tablo 16: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor’ ifadesine katılımlar	61
Tablo 17: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘İçimdeki Allah korkusu beni	

O'na daha çok yaklaşıyor' ifadesine katılımları.....	62
Tablo 18: Deneklerin ikamet durumlarına göre 'İçimdeki Allah korkusu beni O'na daha çok yaklaşıyor' ifadesine katılımları.....	63
Tablo 19: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Cehenneme gitmekten ziyade Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	64
Tablo 20: Deneklerin cinsiyetlerine göre 'Cehenneme gitmekten ziyade Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	65
Tablo 21: Deneklerin eğitim düzeylerine göre 'Cehenneme gitmekten ziyade Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	66
Tablo 22: Deneklerin ikamet durumlarına göre 'Cehenneme gitmekten ziyade Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	67
Tablo 23: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Allah'a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	68
Tablo 24: Deneklerin cinsiyet durumlarına göre 'Allah'a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	69
Tablo 25: Deneklerin ekonomik durumlarına göre 'Allah'a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	70
Tablo 26: Deneklerin eğitim düzeylerine göre 'Allah'a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum' ifadesine katılımları	71
Tablo 27: Deneklerin ikamet durumlarına göre 'Allah'a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	72
Tablo 28: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah'ın beni terk etmesinden korkuyorum' ifadesine katılımları	73
Tablo 29: Deneklerin ikamet durumlarına göre 'Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah'ın beni terk etmesinden korkuyorum' ifadesine katılımları	74
Tablo 30: Deneklerin 'dua etmelerine' göre 'Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah'ın beni terk etmesinden korkuyorum' ifadesine katılımları	75
Tablo 31: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Ölmekten korkmuyorum' ifadesine Katılımları.....	76
Tablo 32: Deneklerin cinsiyetlerine göre 'Ölmekten korkmuyorum' ifadesine	

Katılımları	77
Tablo 33: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine Katılımları.....	78
Tablo 34: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine Katılımları	79
Tablo 35: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine Katılımları	80
Tablo 36: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	81
Tablo 37: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	82
Tablo 38: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	83
Tablo 39: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	84
Tablo 40: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	85
Tablo 41: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları	86
Tablo 42: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	87
Tablo 43: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	88
Tablo 44: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları.....	89
Tablo 45: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ ifadesine Katılımları.....	90
Tablo 46: Deneklerin ekonomik durumları ile ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ ifadesine katılımları.....	91
Tablo 47: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu	

beni tedirgin ediyor' ifadesine katılımları.....	92
Tablo 48: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor' ifadesine katılımları	93
Tablo 49: Deneklerin cinsiyetlerine göre 'Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor' ifadesine katılımları.....	94
Tablo 50: Deneklerin eğitim düzeylerine göre 'Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor' ifadesine katılımları.....	95
Tablo 51: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Ahirette hesap verememekten korkuyorum' ifadesine katılımları	96
Tablo 52: Deneklerin cinsiyetlerine göre 'Ahirette hesap verememekten korkuyorum' ifadesine katılımları	97
Tablo 53: Deneklerin kendilerini tanımlamalarına göre 'Ahirette hesap verememekten korkuyorum' ifadesine katılımları.....	98
Tablo 54: Deneklerin eğitim düzeylerine göre 'Ahirette hesap verememekten korkuyorum' ifadesine katılımları	99
Tablo 55: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Cehenneme gitmekten korkuyorum' ifadesine katılımları	100
Tablo 56: Deneklerin eğitim düzeylerine göre 'Cehenneme gitmekten korkuyorum' ifadesine katılımları	101
Tablo 57: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Bağışlanmama hissi beni korkutuyor' ifadesine katılımları	102
Tablo 58: Deneklerin cinsiyetlerine göre 'Bağışlanmama hissi beni korkutuyor' ifadesine katılımları.....	103
Tablo 59: Deneklerin eğitim düzeylerine göre 'Bağışlanmama hissi beni korkutuyor' ifadesine katılımları.....	104
Tablo 60: Deneklerin ekonomik durumlarına göre 'Bağışlanmama hissi beni korkutuyor' ifadesine katılımları.....	105
Tablo 61: Deneklerin ikamet durumlarına göre 'Bağışlanmama hissi beni korkutuyor' ifadesine katılımları.....	106
Tablo 62: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre 'Cezalandırılma korkusu	

istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları.....	107
Tablo 63: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları	108
Tablo 64: Deneklerin gelir düzeylerine ile ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları.....	109
Tablo 65: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları.....	110
Tablo 66: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Gelecek hakkında kaygılara sahibim’ ifadesine katılımları.....	111
Tablo 67: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Kur’an korkutma ile insanları doğru ve sağlıklı bir hayata yönlendiriyor’ ifadesine katılımları.....	112
Tablo 68: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Çocuklarımin kendimden daha kötü bir yaşam geçireceğini düşünüyorum’ ifadesine katılımları	113
Tablo 69: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Günümüz hayat şartlarında insanlara güvenebilmem zorlaşıyor’ ifadesine katılımları	114
Tablo 70: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Kan dökülmesinden korkuyorum’ ifadesine katılımları	115
Tablo 71: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Toplumun içerisinde beğenilmemek beni endişelendiriyor’ ifadesine katılımları	116
Tablo 72: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Sağlığım konusunda endişeliyim’ ifadesine katılımları.....	117
Tablo 73: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Geceleyin mezarlığın yanından geçmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları	118
Tablo 74: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Fakirlikten korkuyorum’ ifadesine Katılımları.....	119
Tablo 75: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Gelir durumum azalması beni endişelendirir’ ifadesine katılımları	120
Tablo 76: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘İşimi kaybetme korkusu inancımın onaylamadığı davranışları yapmama sevk ediyor’ ifadesine katılımları	121

Tablo 77: Deneklerin meslek gruplarına göre ‘İşimi kaybetme korkusu inancımın onaylamadığı davranışları yapmama sevk ediyor’ ifadesine katılımları.....	122
Tablo 78: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor’ ifadesine katılımları	123
Tablo 79: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor’ ifadesine katılımları	124
Tablo 80: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni endişelendiriyor’ ifadesine katılımları	125
Tablo 81: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Doğal afetler (deprem, sel, yıldırım düşmesi vb.)’ ifadesine katılımları	126
Tablo 82: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Doğal afetler (deprem, sel, yıldırım düşmesi vb.)’ ifadesine katılımları	127
Tablo 83: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Tabi çevremizi yeterince korumadığımızı düşünüyorum’ ifadesine katılımları.....	128
Tablo 84: Deneklerin ‘şu andaki en büyük korkunuzu yazar mısınız?’ sorusuna verdikleri yanıtın frekans ve yüzde dağılımı.....	129

Tezin Başlığı: 30-40 Yaşlar Arası Kişilerde İnanç-Korku İlişkisi	
Tezin Yazarı : İsmail ŞEREFLİ	Danışman: Doç. Dr. A. Vahit İMAMOĞLU
Kabul Tarihi : 10 / 06 / 2008	Sayfa Sayısı: XII (ön kısım)+ 150(tez)
Anabilimdalı : Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Din Psikolojisi
<p>Bu araştırmada, 30–40 yaş arasındaki kişilerin dindarlık düzeyi ile dini korku ve dünyevi korkuların denekler üzerindeki etkisi genel anlamda araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırma, Sakarya ilinin Adapazarı, Kaynarca ve Karasu ilçeleri ve bunların bazı köylerinde yaşayan 7 değişik meslek gruplarından oluşan, toplam 308 denek üzerinde anket tekniği kullanılarak uygulanmıştır. Bu şekilde toplanan verilerin istatistiksel işlemleri SPSS (Statistical Package for Social Sciences) bilgisayar istatistiksel paket programı ile yapılmıştır.</p> <p>Araştırmada Allah korkusunun diğer korkulardan farklı olduğu ve inanan insanı daha çok Allah'a yönlendirdiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Allah korkusunun bireyleri diğer korkulardan uzaklaştırdığı görülmüştür. Deneklerin dindarlık düzeyi yükseldikçe, cehennem korkusundan ziyade, Allah'ın sevgisini kaybetmekten ve Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korktukları tespit edilmiştir.</p> <p>Ölüm korkusu ile ilgili olarak ise denekler; inançsız olarak ölmekten, ahirette hesap verememekten ve günaha girmekten korktuklarını belirtmişlerdir. Yine araştırmada dindarlık düzeyi ile ölüm korkusu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; ancak deneklerin dindarlık düzeyi yükseldikçe inançsız ölmekten korktukları tespit edilmiştir.</p> <p>Denekler; geleceklerinden, sağlıklarını kaybetmekten, çocuklarına iyi bir gelecek hazırlayamamaktan, toplum içerisinde beğenilmemekten, ekonomilerinin bozulmasından, çevrenin kirlenmesinden kaygılandıklarını belirtmişlerdir. Ancak dindarlık düzeyi yükseldikçe gelecek kaygısı, çocuklarının geleceği konusundaki endişeleri ve toplum tarafından beğenilmeme korkularının azaldığı görülmüştür.</p>	
Anahtar kelimeler: Duygu, Korku, Kaygı, İnanç.	

Title of the Thesis: Faith and Fear relationship on people aged 30-40	
Author: İsmail ŞEREFLİ	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. A.Vahit İMAMOĞLU
Date: 10 / 06 / 2008	Nu. of pages: XII (Pre text)+ 150main body)
Department: Philosophy and Religious Sciences	Subfield: Psychology of Religion
<p>In this research, The effect of religiosity level on religious fear and secular fear is tried to be inverigated. For this, people aged 30-40 chosen. These people live in Adapazarı and its Country side, Karasu and Kaynarca and their vilages. They are from 7 different groups of occupation. This researeh is done on 308 people with questionarie. The information gathered from these people with question arie are evaluated by SPSS (Statistical Package for Social Sciences).</p> <p>In this research, It is seen that The fear of God is different from the other fears and The fear of God makes believers close to God. Beside that it is seen that The fear of God makes believers for away from other fears. As the religiosity level of subjects rise it is seen that. Except the fear of hell, subjects are afraid of losing the love of God and not doing their responsibity to God as The religiosity level of subjects rise.</p> <p>Due to the fear of death, subjects imply that They are afraid of dying as a nonbeliever; not giving account in here after and having sins. It is also seen that There is no relation between religiosity level and fear of God but As The are afroid of dying as a nonbeliever.</p> <p>Subjects imply that They are afroid of future, losing their children, economical problems, pollution of environment, not being loved by society. But As the reliogiosity level rise, The anxiety of future, The anxiety of their children's future and not being loved by society decrease.</p>	
Key words: Emotion, Fear, Anxiety, Faith.	

GİRİŞ

Konu ve Amacın Belirlenmesi

İnsan, anne karnındaki sıcak, rahat ve sakin bir ortamda gelişir. Doğumla birlikte soğuk havaya çıkan, nefes alma ve kaslarını oynatma ihtiyacı duyan her bebek korku duygusunu yaşar. Dolayısıyla insanın yeryüzüne gelip de tanıştığı ilk duygu korkudur diyebiliriz. Bebeğin verdiği ilk tepki de ağlamaktır. Bu bağlamda korku olgusu insanın vazgeçilmez duygularındandır. Çünkü korku, hayata adapte olmamızı sağlar ve sorun çözme yeteneğimizi geliştirir. O halde korku tüm insanlarda ortak, doğal ve evrensel bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih boyunca insan korku duygusuyla iç içe yaşamaktadır. Nitekim İlkçağlarda bilinmeyenlerden yani gök gürültüsünden, şimşekten, yıldırımdan korkarak başlayan bu olgu, Ortaçağda yerini büyüler, cadılar ve engizisyon mahkemelerine bırakmaktadır (Burkovik/Tan, 2006). Çağımızda ise kitle iletişim araçlarının çoğalması ve yaygınlaşması insanların birbirlerinden uzaklaşarak yalnızlaşmasına bununla birlikte güven duygularının sarsılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla da insanların birbirlerinden korkmalarına neden olmaktadır. Böylelikle korku olgusu insanın hayat şartlarında kendine çeki düzen vermesini sağlamaktadır. Nasıl ki fiziksel dengemizin bütünlüğünü bozan durumlarda ağrı ile cevap veriyorsak ruhumuzu bozan durumlara da korku ve sıkıntı şeklinde tepki veririz. O halde korku insanın psikolojik savunmalarını ortaya çıkararak onu tehlikelerden korumaktadır.

Korku olgusu insanın gelişim sürecine de hiç şüphesiz farklı yansımaktadır. İnsanın bebeklik döneminde korkusu daha azdır. Bu dönemde daha çok bulunan korku yalnızlık korkusudur. Birey korkuyu daha çok çocukluk döneminde öğrenmeye başlar. Dışarıdan gelen tehditleri çocukluk döneminde öğrenir. Kişinin korkuya karşı savunma mekanizmasının da bu dönemde geliştiği söylenebilir. Ergenlik döneminde ise korku daha çok ergenin toplum içinde kendini kanıtlama duygusuyla ortaya çıkar. Ergenlik çağında karşı cinse kendini beğendirememe korkusu da ağır basmaktadır. Bizim çalışmamızda da görüleceği gibi yetişkinlik döneminde, anne-babanın yaşlanması ve çocuklarına bakma yükümlülüğü bireyde sorumluluk bilincini oluşturmaktadır. Sorumluluğunu yerine

getirememe bireyde korku ve endişeye yol açmaktadır. Yaşlılarda ise bunama ve hastalıkların artması neticesinde ölümü hatırlaması korkuya sebep olmaktadır. Görüldüğü gibi korku olgusu insanın her döneminde vardır. İnsanın varlığı olduğu müddetçe korku olgusu da kaçınılmazdır.

Hiç şüphesiz bütün inanç sistemlerinde de korku olgusu vardır. Freud, dinin kaynağında korku ve çaresizliğin yattığını savunmuştur (Yavuz, 1987: 25,48). Buna benzer bir ifadeyi de Lenin, korku tanrıları yarattı (Hançerlioğlu, 1977: 316) şeklinde özetlemektedir. Ribot'a göre ise din duygusu, korku ve ümit hallerinden meydana gelmektedir (Ribot, 1927: 87-89). Gazali'ye göre ise korkunun kaynağı insanın aciz kalmasından ve sonunun ne olacağını bilememesinden doğmaktadır (Gazali, 1975: 289).

İslama göre dinin kaynağı Allah'tır. Nitekim İslam Dini, korku olgusuna yaklaşırken 'Allah korkusu'nu dindarlığın bir ölçüğü olarak görmüştür. Dolayısıyla Allah korkusu dini inanç ve ibadetlerin en etkili motivasyonunu oluşturmaktadır. 'Allah katında en değerliniz, O'na karşı en çok korkanınızdır (Hucurat, 11)' ayeti, İslam'ın korkuya bakışını Allah'a karşı değeri, Allah'tan korkma nispeti oranındadır. Tabiatıyla korkunun inanca etkisi azımsanmayacak derecede çoktur. 'Eğer mü'min iseniz onlardan korkmayın, benden korkun (Al-i İmran 175)' ayeti de korkunun inançla bağlantısını göstermektedir. İnanç-korku ilişkisi içinde inanan insanın korkuyla yoğrulduğu görülmektedir. O halde inanan insan korkar, bu korkunun kaynağında ise her şeyden üstün ve aşkın varlık olan bir tek Allah'tır. İnanan insanın tasvirini şu ayette görebiliriz: 'Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri okunduğu zaman onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler (Enfal, 2)'. Nitekim bu ayette geçen korku inananların ruhi durumlarını göstermektedir. Öyleyse Allah korkusunun inananların imanlarını artırdığını ve yalnız Allah'a dayanıp güvendikleri ve bununla beraber Allah'tan korkan kimselerin hiçbir şeyden korkmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Bu bakımdan dünyevi ve uhrevi korkuları olsun inananların merkezinde Allah korkusu oluşturmaktadır. Nitekim bahsedeceğimiz ölüm ve ahiret korkularının temelinde de Allah korkusunun yattığı söylenebilir. Zira inananların ölüm halinde imanlı gidememe ve ahirette hesap verememe korkularında Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirememe korkusu vardır. Dolayısıyla

inananların korkuya bakışlarının aşırı olmadığı müddetçe, dini inanca olumlu yönde etki edeceğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan korku, inananlara hayatta belli bir mana veren ve bir ivme kazandıran pozitif bir duygu olarak ele alınmaktadır. Biz de bu çalışmamızda sorumluluklarını bilen yetişkinlerin inanç-korku bağlamında hayatındaki korku olgusuna bakışının anlaşılması için bu konuyu inceleyeceğiz. Nitekim dindarlığın bir ölçüğü de korku duygusudur. Bu bakımdan korku olgusunu daha iyi anlamak için duygu ve dini duygu kavramlarına değinilecektir. Bununla birlikte inanç ve inancın gelişimi, yetişkin yaş grubunun özelliği açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmamızın amacına hizmet etmek maksadıyla korkuyla beraber yaşantımızda eşanlı olarak kullana geldiğimiz ama korkudan farklı bir kavram olan kaygıya ve bunun aşırılık hallerine de değineceğiz. Nitekim bazı araştırmacılara göre yaşadığımız çağ, kaygı çağı olarak adlandırılmaktadır (Göka, 2002: 64).

Araştırmanın Metodik Problemleri

Korku kavramı insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. İnanç sistemlerinde korku faktörü dinin kaynağı olarak birçok filozof ve bilim adamı tarafından tartışma konusu olmuştur. Din psikolojisi alanında, dindarlığın çeşitli değişkenlerle ilişkisi ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmanın problemi ise, 30-40 yaşlar arası sorumluluk sahibi kişilerin dindarlık düzeyi ile korku olgusu arasındaki ilişkidir. Bunun yanı sıra deneklerin bazı korkularının cinsiyet, ikamet, eğitim düzeyleri arasındaki ilişki de bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Araştırmamızda karşılaştığımız zorluklar arasında, deneklerin gerçekte korkularını saklamaya çalışmaları yer almaktadır. Bu bakımdan samimi cevaplar verebilmesi için deneklerden kimlik bilgileri istenilmemektedir. Bir diğer problemimiz ise bu tarzda yapılmış empirik çalışmalara toplumumuzun alışkın olmamasıdır. Nitekim bazı denekler yapmış olduğumuz çalışmaya önyargıyla bakmış kimi denekler istemedikleri soruyu cevaplandırmamışlardır. Araştırmamız kesitsel olarak yapılmıştır. Dolayısıyla aynı denekler farklı bir zaman diliminde tekrar gözlenmemiştir.

Araştırmanın Sınırları ve Varsayımları

Araştırmamızda elde edilecek bulguların geçerliliği, şüphesiz araştırma örneklemini oluşturan, Sakarya ili ve çevresindeki ilçelerle (Kaynarca, Karasu ve Adapazarı) bunların bazı köylerinde yaşayan 30–40 yaşlar arasındaki 308 denekle sınırlıdır.

Bu araştırmada, dindarlık düzeyi ile dini korku ve dünyevi korkuların denekler üzerindeki etkisi genel anlamda araştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda teorik çerçevenin bize sağladığı faydalar içinde hipotezlerimizi şu şekilde ortaya koyabiliriz:

1. Allah korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.
2. İmansız ölme korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.
3. Cehennem korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.
4. Günah işleme korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.
5. Gelecek kaygısıyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.
6. İnsanlara güven duymaları ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.
7. Fakirlik korkusu ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.
8. Sağlıktan endişe duyma ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.

BÖLÜM 1: TEORİK ÇERÇEVE: KORKU KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

1.1. Duygusal Hayat ve Korku

1.1.1. Duygunun Tanımı

Duygunun tam olarak bir açıklamasını yapmak psikologlar için her zaman çok zor olmuştur. Bunun nedeni kısmen, duyguyu oluşturan bileşenlerin ölçümünün birbiriyle tutarlı bir şekilde ilişkili olmamasıdır. Psikologların ayırt ettiği beş bileşen, fizyolojik (nabız atışı ve kan basıncındaki değişiklikler), ifadesel (gülümsemek, kaş çatmak), davranışsal (kaçmak, yumruğunu sıkma), bilişsel (bir tehdit, tehlike, kayıp ya da zevki algılamak) ve deneyseldir (yaşanan duygular karışımı). Üzgün olduğumuzda gülümseyebilir, nabzımız hızlanmadan korku duyabiliriz. Bu bağlantı eksikliği duygunun, sadece bileşenlerinden herhangi birisinin ölçülmesiyle gerektiği gibi incelenip anlaşılamayacağı anlamına gelmektedir (McManus, 1998: 87).

Duygular gibi karmaşık bir konuyu net bir şekilde anlayabilmek için, öncelikle duygudan genel olarak ne anladığımız sorusunu sormak gerekir. Duygu kelimesi Latince ‘movere’ (Türkçe: Hareket etme) kökünden gelmektedir. Bu kelimeye ‘e’ yön ekini getirdiğimizde ise ‘öteye hareket etmek’ anlamını taşır (Konrad-Claudia, 2003: 17).

Duygu, hareket halinde bir enerji olup, yaşam kalitemizi önemli oranda etkiler. Duygular, olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Olumlu duygular, zevk ve mutluluk verirken; olumsuz duygular, bir şeylerin yanlış gittiği konusunda bizleri uyarır (Çeşitcioğlu, 2003: 136).

Duygu kelimesinin konuşma dilinde iki anlamı vardır: 1- İnsanın hissettiği şey olarak kabul edilir. Örneğin insanın korktuğunda hissettiği şeydir. 2- Hissedilenin yanı sıra o ruh hali içerisindeki beden duruşu ve ifadesini de kapsamaktadır. Örneğin korktuğumuz zaman terlememiz, kalp atışlarımızın hızlanması gibi. Bu bağlamda duygu, bir üst kavram; his ise alt kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyguların dört ana bileşenden oluştuğunu şöylece açıklayabiliriz: 1- Öznel Bileşen: Bireyin duygu olarak tanımladığı ve ifade ettiği

durum. Korku hissettiğimizde bunu hemen fark edebilir ve çevremizdekilere söyleyebiliriz. 2- Bilgiye Dayalı Bileşen: Bu alanda algılama, değerlendirme ve duygusal durumlarla davranış biçimlerinin kontrol mekanizmasının arayışı esastır. Korku duygusunun oluşumunu bireyin kendinde müşahade etmesi ve davranışını ona göre belirlemesidir. 3- Psikolojik Bileşen: Her tür duyguyla bağlantısı olan bedensel tepkileri konu almaktadır. Korkunun bedenimizde yaptığı tesirleri gibi. 4- Değişken-Dışavurumcu Bileşen: İnsanın motor davranışlarını kapsamaktadır. Korkunç bir olay karşısında kaçma gibi (Konrad-Claudia, 2003: 20-21).

Osman Pazarlı duyguları üç sınıfta toplamıştır. 1- Bencil (egoist) duygular: Kendini beğenmek ve sevmek, oyun ve para sevgisi, tecessüs, mülkiyet, saadet aramak gibi. 2- Benci-Özgeci Duygular: Ferdi, insanlığa ve topluluğa bağlayan, duygulardır. Temelinde sempati yatmaktadır. Başlıca kardeş, arkadaş sevgisi, hemşerilik, okul arkadaşlığı, şeref, gurur, aşağılık duygularıdır. 3- İdeal ve yüksek duygular: Yüksek bir ideale bağlanmaktan doğarlar. Din ve ahlak sevgileri, sanat ve ilim aşkı, milliyet ve vatan duyguları gibi (Pazarlı, 1972: 92-93).

Biz yapılan diğer tasnifleri de dikkate alarak duyguları kaynak ve özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1- Organik Duygular: Vücudun organlarından gelen duygulardır. Dokunma, tatma ve koklamaya ait olanlar nispeten basit, görme ve işitmeye ait olanlar ise yüksek duygular oluşturur.

2- Benlik Duyguları: Kişinin kendi kendini değerlendirişidir. Yani insanın kendi kendine dışarıdan, başka bir şahıs gibi bakarak, 'ne olduğu, nasıl hareket ettiği, değer yargılarının, iyi ve kötü taraflarının neler olduğu, neleri yapabileceği, arzu ve ideallerinin neler olduğu, nasıl olması gerektiği' şeklindeki sorulara kendisinin verdiği cevaptır. Başlıca benlik duyguları şunlardır:

a. İzzet-i Nefs-Şeref ve Haysiyet Duygusu   b. Üstünlük ve Aşağılık duygusu

3- Sosyal Duygular: İnsanın kendi şahsına karşı beslediği duygulara benlik duyguları, diğer kimselere karşı beslediği duygulara senlik duyguları veya sosyal duygular denilmiştir. Şefkat ve merhamet, dostluk ve aşk, nefret ve sevgi, sempati ve antipati, kin ve kıskançlık vb. sosyal duygular periyodu içerisinde düşünülebilir.

4- Zihni ve Manevi Duygular: Bu duygular dört grupta toplanabilir:

a- Akli ve Mantıki Duygular: Dikkat, ezberleme, düşünme, hayal etme gibi zihni faaliyetlerin birbirleriyle olan mantıki münasebetlerinden ileri geldikleri için bunlara mantıki duygular denir.

b- Estetik Duygular: Bu duygular insanda güzel ve çirkin kavramlarının oluşumunu sağlar. Kişiden kişiye değişiklik gösterir.

c- Ahlaki Duygular: İnsanın gerek kendisinin, gerekse başkalarının davranış ve yaşayışlarının etkisiyle olan duygulardır.

d- Dini Duygular: Bu duygu, insanı ilahi varlıkla temasa getirir ve ona yöneltir. Dini duygusu, diğer duygulardan kapsamlı ve birbirinden farklı birçok duyguyu içerisine alan önemli bir duygudur. Bu nedenle din duygusunu bütün özellikleri ve sınırlarıyla tanımlamak oldukça zordur (Peker, 2003: 104–110). Bu bakımdan din duygusunu ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

1.1.2.Dini Duygunun Tanımı

Dini duygu kavramı, türlü dini objeler karşısında beliren birçok dini duyguların ortak bir adı olarak ele alınmaktadır. Bu duyguyu inceleyen psikologlar dini duyguların hangisi kendine ağır basıyorsa, ona dayanarak dini duygunun, hatta dinin ana kaynağını yalnız sözü edilen duygunun ortaya koyduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylece yerine göre dini korku, sevgi, hayranlık, bağlılık, dayanma, güvenme, sığınma, teslimiyet, istek, ümit, şükretme (minnettarlık), kaçınma, sonsuzluğu arama, yüceltme ve ululama (hürmet ve tazim), ilahi aleme ya da ilahi kuvvete yönelme gibi duygulardan birisi dini duygunun kaynağı olabilir (Yavuz, 1983: 34) .

Dini duygu sürekli olarak ilahi aleme yönelik ve oraya doğru yükselme çabası içinde olan bir duygudur. Bağlanma duygusundan farksız olan bu duygu, sonlunun sonsuz yüce kuvvete yönelmesi, güvenmesi, sığınması ve teslim olmasıyla sonuçlanır. Böylece dini duygu yöneltici ve bağlayıcı bir özellikte olmaktadır. Dini duygunun insana yaşadığı dünyada bulamadığı emniyet ve teselli kaynağı olduğunu, kendi dışında fakat rahatlıkla güvenip sığınacağı yüce bir kuvvete dayanma imkânı verdiğini söylemek mümkündür (Özbydar, 1970: 6).

Herhangi bir tesir karşısında duyarlılık ve duygulanmak insanda fitri bir istidat ve kabiliyettir. Din duygusu da bir insanın dini konular karşısında duygulanması ve duyarlılığıdır. Bu bakımdan dini duygu da diğer duygular gibi insanın tabiatına ve yaratılışına bağlı bir duygudur. Duygulanma öğretilmez, başkasından alınmaz. İnsanın yaratılışına bağlıdır. İnsanın tabiat ve yaratılışı ise herkeste ve her yerde birdir. Ruhi-bedeni yapı ve mekanizma herkeste aynı şekilde işler. Kişi hangi dine mensup olursa olsun, ruhi ve bedeni kabiliyetler ve istidatlar birbirinden farklı değildir. Her insan maddi ve manevi tesirler karşısında duygulanmak istidadında buldukça, tabii ve fitri olarak dini duyguya sahiptir (Pazarlı, 1972: 94–95).

Din duygusu tek bir duygu şekli değil; dini konular karşısında kişide beliren duyguların genel adı olmaktadır. Nitekim dini korku, sevgi, hayranlık, bağlılık, dayanma, güvenme, sığınma, teslim olma, ümit, sabır, şükür, minnettarlık, saygı, hürmet ve tazim, hüzn, rıza, haya vb. duyguların dini tecrübe içinde yer alan önemli duygular olduğu ısrarla belirtilmiştir. Duygusalık ya da duygular insanın yaratılışına bağlı ‘tabii’ bir özelliktir. Yaratılışın temel yapısı ve işleyiş prensipleri bütün insanlar ve her yerde ortak olduğuna göre, din duygusu ‘evrensel’ bir özellik taşımaktadır. Bununla birlikte din duygusunun gelişmesi öğrenme ve yetiştirme şartlarına bağlıdır (Uysal, 1995: 24).

1.1.3. Yetişkinlik Dönemi Özellikleri ve Dini Duygu

Yetişkin sözcüğü Latince büyümek fiilinin geçmiş zaman ortacından türemiştir, dolayısıyla ‘yetişkin’ bir kişi ‘büyümüş’ bir kişi sayılır. Buradaki tanım sorunu, yetişkinin sadece fiziksel özellikleri bakımından değil, psikolojik özellikler bakımından da dikkate alınması

gereğinden doğmaktadır. Yetişkin kişinin fiziksel ve psikolojik bakımdan olgunlaşmış olduğu varsayılır (Onur, 2000: 55–56).

Levinson'un erkek yetişkinin gelişimi dönemleri tablosu aşağıda yer almaktadır

Tablo 1: Yetişkinin Gelişim Dönemleri

Dönemler	Yaşlar
Aileden ayrılma: Aileden bağımsız olma	16-18'den 20-24'e
Yetişkin dünyasına katılma: Yeni bir ev, yetişkin rollerinin keşfi ve üstlenilmesi, ilk yaşam yapısının biçimlendirilmesi.	20'lerin başlarından 28'e
Otuz yaş geçişi: Yaşam yapısının yeniden değerlendirilmesi	28'den 30'a
Durulma: Kararlı bir yuva kurma, başına buyruk olma	30'ların başlarından 38'e
Orta yaş geçişi: Yaşam yapısının yeniden değerlendirilmesi	38'den 40'ların başlarına
Orta yetişkinliğin kararlılık kazanması	40'ların ortaları

Kaynak: (Onur, 2000: 58)

Levinson'un ilk ve orta yetişkinlikteki gelişim dönemleri aşağıda sıralanmıştır; her dönem belirli ortalama yaşlarda başlayıp bitmekte, ortalamanın altında ve üstünde en fazla iki yıllık bir farklılık olmaktadır:

1. İlk Yetişkinliğe Geçiş: 17–22 yaşlar arasında yer alır, yetişkinlik öncesi ile ilk yetişkinlik arasında gelişimsel bir köprü görevi görür.
2. İlk Yetişkinlik İçin Yaşam Yapısı Girişi: 22–28 yaşlar arasında yer alır, yetişkin yaşamının ilk biçimini oluşturma ve sürdürme dönemidir.
3. 30 Yaş Geçişi: 28–33 yaşlar arasındadır. Giriş yapısını yeniden değerlendirme, değiştirme ve sonraki yaşam yapısına temel yaratma olanağı sağlar.

4. İlk Yetişkinliğin Yaşam Yapısını Sonuçlandırma: 33–40 yaşlar. İlk yetişkinlik çağını tamamlama ve gençlik dileklerinizi gerçekleştirme aracıdır.
5. Orta Yaş Geçişi: 40–45 yaşlar. Hem ilk yetişkinliği bitirmeye, hem de orta yetişkinliği başlatmaya yarayan bir başka geçiş çağıdır.
6. Orta Yetişkinlik İçin Yaşam Yapısına Giriş: 45–50 yaşlar. Önceki dönemin benzeridir, yeni bir çağdaki yaşama ilk temelleri sağlar.
7. 50 Yaş Geçişi: 50–55 yaşlar. Yaşam yapısına girişi değiştirmek ve belki iyileştirmek için bir orta yaş olanağı sunar.
8. Orta Yaşın Yaşam Yapısını Sonuçlandırma: 55–60 yaşlar. Orta yetişkinlik çağını sona erdirmenin çerçevesini oluşturur.
9. Son Yetişkinlik Geçişi: 60–65 yaşlar. Orta ve son yetişkinlik arasında yer alarak iki dönemi ayıran ve bağlayan sınır dönemidir.

Tablo 2: Yetişkinlikte Gelişim Görevleri:

Genç Yetişkinlik	Orta Yaşlar	İleri Yaşlar
1. Eş seçimi	1. Yetişkinliğin yurttaşlık ve toplumsal sorumluluğunu başarma	1. Fiziksel güçteki ve sağlıktaki düşüşe uyum sağlama
2. Eşle birlikte yaşamayı öğrenme	2. Yaşamak için ekonomik standart oluşturma ve sürdürme	2. Emekliliğe ve gelir azalmasına uyum sağlama
3. Bir aile kurma	3. Yetişkinliğin boş zaman etkinliklerini geliştirme	3. Eşin ölümüne uyum sağlama
4. Çocuk yetiştirme	4. Ergen çocuklara sorumlu ve mutlu yetişkinler olmada yardım etme	4. Yaş grubuyla açık bir bağlılık kurma
5. Bir evin işlerini yürütme	5. Bir eşle bir kişi olarak ilişki kurma	5. Toplumsal ve yurttaşlık yükümlülüklerini yürütme
6. Bir uğraş başlatma	6. Orta yaşın fizyolojik	6. Yaşamın doyumlu fiziksel

	değişimlerini kabul etme ve bunlara uyum sağlama	düzenlemelerini yapma
7.Yurttaşlık sorumluluğunu üstlenme	7. Yaşlı ana babaya uyum sağlama	
8. Uygun bir toplumsal gruba katılma		

Kaynak: (Onur, 2000: 113).

Bu tabloda yetişkin dönemlerinin genç yetişkinlik, orta yetişkinlik ve ileri yaşların kendi içerisindeki gelişim görevleri aktarılmaktadır.

Freud ‘derinlik psikolojisi’ alanında, şuur ve şuuraltı kısımlarından oluşan kişilik teorisini geliştirerek çocukluk dönemindeki kişilik gelişiminin yetişkinlikte onu ne şekilde etkilediği göstermeye çalıştı. Carl G. Jung, yetişkin gelişimini çağdaş anlamda açıklamıştır. Freud ve Jung arasındaki görüş farklılıklarını şu şekilde izah edebiliriz: Freud klinik geçmişli bir bilim adamı olduğundan o daha çok psikopatoloji ve iç ruhi süreçlere (intrapsychic) önem verdi ve böylece sosyal kurum, din ve mitolojileri ihmal etti. Jung ise bireyi içsel psikolojik süreçlerin ve dış kültürel faktörlerin bir ürünü olarak gördü ve bunun sonucu olarak da sosyal psikolojiyi geliştirdi (Köylü, 2004: 43)

Psikolog ve gerontologlar arasında yetişkinlik dönemi evreleri konusunda kabul edilmiş bir ayırım olmasa da, genellikle kabul edilen görüşe göre bu dönem ilk yetişkinlik (20–35), orta yetişkinlik (35–55) ve son yetişkinlik (55 ve yukarısı) olmak üzere üç temel safhaya ayrılmıştır (Köylü, 2004: 44).

Yetişkinliğin nerede ve ne zaman başlayacağı konusunda kesin bir sınır ya da açık bir tanım yoktur. Douglas C. Kimmel’e göre ‘Kendinizi kaç yaşında hissediyorsunuz?’ sorusuna verdiği cevaptır. Bu his, kişinin sosyal ve psikolojik yaşını olduğu kadar, kronolojik yaşını da yansıtabilir. Yetişkinin, akıllılık, normallik, rasyonellik, devamlılık, itidallik, sorumluluk ve iyi bir aile veya grup özelliğine sahip olma gibi belli bir takım nitelikleri vardır. Psikolojik açıdan yetişkin, bireylerin psikolojik olarak kendi hayatları için kendilerini sorumlu kabul ettikleri zamandır. İslam’a göre yetişkin ‘hukuki ve ahlaki olarak, biyolojik

olgunluğa erişmiş, akli dengesi yerinde olan, ticari ilişkilere girebilen, mal-mülk tasarrufu hakkına sahip hukuki müeyyidelerle Allah tarafından emredilen emir ve yasaklara karşı sorumlu olan kişi' olarak tanımlanmıştır (Köylü, 2004: 47–51).

Orta yaş dönemi kişilerin psikolojik yapılarını etkileyen önemli unsurları başında, onların gelecekle ilgili zamana bakış açısı gelmektedir. İnsan doğumla ölüm çizgisinin ortasında bulunduğu orta yaş döneminde, hayatını iki eşit parçaya bölerek, hem geçmişe hem de geleceğe bakar. Bir bakıma orta yaş dönemi insan hayatının geçmişiyle geleceğinin keşiştiği bir dönemdir. Orta yaş dönemi bir paradoks dönemidir. O kimilerine 'kargaşalık veya sakinlik dönemi; kimilerine göre başarı veya başarısızlık dönemi, diğer kimilerine göre ise zevk ya da üzüntü dönemidir'. Orta yaş dönemi bir bakıma kişilerin kendi başarılı ve başarısız yönlerini ele alarak değerlendirmeye tabi tuttıkları bir dönemdir. Böylece orta yaş dönemi, kişilerin güçlü ve zayıf yanlarıyla kendilerine bir bütün olarak baktıkları bir dönemdir diyebiliriz. Orta yaş yetişkinlerinin yapmak zorunda olduğu belli başlı işleri aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz: Vatandaşlık görevini ve toplumsal sorumluluğu yerine getirmek, ekonomik bir yaşam standardını kurup devam ettirmek, sahip olduğu çocuklara bakıp onların mutlu birer yetişkin olmalarına yardım etmek, orta yaşın getirdiği fiziksel değişiklikleri kabul edip onlara alışmak ve yaşlanan ebeveyne uyum sağlamak. Sonuç olarak orta yaş dönemini, hem hayatın anlamını anlama, hem de o zamana kadar önem verdiğimiz değer ve öncelikleri yeniden gözden geçirme zamanı olarak değerlendirebiliriz (Köylü, 2004: 68–73).

Bu dönemde, ergenlikte yaşanan şüphe, kararsızlık ve çalkantılar durulur, dini hayatta bir dengelenme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıkları gözden geçirip düzenleme yönünde gelişmeler yaşanır. Bu gelişmelerin duygusallıktan akılcılığa doğru oluştuğunu söylemek mümkündür. Böylece kişi, bu dönemde ya dini şüphelerini çözümleyerek, kendisi açısından tatmin edici olan dine dayalı bir hayat felsefesi geliştirmekte ya da kendisine herhangi bir anlam ifade etmediği için ailesinin dinini reddetmektedir. Genelde bu dönemin ilk yıllarında bulunan yetişkinler için din, birinci derecede öneme sahip bir ilgi alanı olmaktan çıkar. Yani, bu dönemin başlarında dini ilgi azalır bu da kendini ibadetlere katılımda düşüş ve dini faaliyetlere ilgisizlik şeklinde gösterir. Bilimsel araştırmalar, bu

dönemin başlarının 'hayatın en az dindar olunan safhası' olarak tanımlar. Batıda yapılan araştırmalar 18–30 yaş arasındaki dini faaliyetlerde kayda değer bir düşüş olduğunu, buna karşılık 30 yaşından sonra ise devamlı bir artışın olduğunu göstermiştir. Ülkemizde Taplamacıoğlu (1962) tarafından yapılan bir araştırma, 16–30 yaşlarında dini uygulamanın en düşük seviyeye indiğini daha sonra yaşla birlikte devamlı yükseldiğini göstermiştir. Bu anlamda dönemin başlarındaki dini ilgisizlik, aile kurup anne-baba olmanın kişiye yüklediği sorumluluk bilincinin hissedilmesiyle ortadan kalkmakta ve tekrar dine karşı bir ilgi uyanmaya başlamaktadır. Bunun önemli bir sebebi, çocukları iyi yetiştirmek, onlara iyi örnek olmak arzusu olabilir. Bununla birlikte artan yaşla yaşanan tecrübeler, bireyi kendi kendisiyle daha fazla karşı karşıya getirmektedir. Kişinin ruhi yaşayışında bir derinlik oluşur. Kişi gerek kendi benliği, gerekse çevresi ile hesaplaşmakta, aynı zamanda hayatın genel bir muhasebesini yapmaktadır. Bu dönemde kişi dini gerçeği derinden kavramaya başlayarak kendine mal etmeye ve içselleştirmeye yönelmektedir (Hökelekli, 2005: 282–283). Ülkemizde yapılan pek çok araştırmada bu olguyu doğrular mahiyettedir (bk. Göktaş 1993; Günay 1978; Tombul 1995; Dam, 2002).

1.2. Dini İnanç ve Gelişimi

İnanç, sözlükte bir fikre bağlılık ve o fikri kesin kabulle bağlanılan şey, itikat anlamına gelmektedir (Doğan, 2003: 630). İhtimalin bütün derecelerini içine alan inanç, %50 civarında olduğunda şüphe, %50 ile %100 arasında olduğunda kanaat olarak ortaya çıkar. %100'lük bir inanç, kesin inançtır ve eğer bu inanç, tahkik edilmeksizin benimsenir ve zıt kanatların da aynı derece geçerli olabileceğine inanılmazsa, iman konusu olur (Peker, 2003: 71–72). Bütün yaşantımız da etkisini gösteren inanç, Fromm'a göre, 'kişinin düşünsel ya da duygusal açıdan içsel etkin olma durumunun bir sonucu' olma şeklinde ortaya çıkarsa akılcı; ancak 'kişinin doğru olup olmadığına bakmaksızın doğru kabul ettiği, kendisine verilmiş bir şeye boyun eğmesi' şeklinde ortaya çıkarsa akıldışı yahut mantıksız olur. 'Bir olasılığa inanmak' yahut 'kesin olmayışın kesinliği' şeklinde tanımladığı inanç olmaksızın insanın umutsuz, yalnız ve korku dolu olacağını belirten Fromm, içsel bir etkinlik sonucu ortaya çıkan inancın olumlu insan olmaya katkısının büyük olacağını ifade eder (Karaçoşkun, 2004: 24).

Fowler inancı, 'dini kapsamakla birlikte onunla sınırlı yahut özdeş olmayan dinamik ve kapsamlı bir insan deneyimidir' olarak tanımlar. Fowler'ın inanç terimini kullanımı, kurumsallaşmış dinle bir ölçüde örtüşse bile, bir yerde her ikisi de bağımsızdır. İman, bilinçli ve bilinçsiz motivasyonları içeren 'değerler merkezi', 'güce ilişkin hayaller ve gerçekler' ve 'dini lider efsaneleri' içeren, bireysel bir iç derinlik olarak açıklar. İnsanın varoluşsal özünde yer alan bir yönelim ve bağlanma nesnesine dönük eğilimlerin ve yaşanan süreçlerin getirdiği yaşantıların kurumsal bir dini inanç alanıyla bütünleşmesi sonucu, iman tecrübesi bireyin yaşamında güçlü bir yer edinir. Zaman zaman sorgulama, zaman zaman şüphe evreleri geçirerek her gelişim döneminin psikososyal karakterine göre değişimler içerir. İmandaki bu değişim ve gelişim süreçlerini yüzlerce insan üzerinde araştırma yaparak inceleyen Fowler ve öğrencilerinin çalışmaları sonucu yedi temel evre tespit edilmiştir. Bu evreleri insan gelişimine uygun olarak şöylece aktarabiliriz:

1. Temel İman (Anne karnında ve yaşamın ilk ayları): Bu evre duygusal güvenin başlangıcını içerir. Daha sonraki iman gelişimi bu esas üzere temellenir.
2. Sezgisel / Yansıtma İman (İlk çocukluk): İkinci evrede hayal gücü, algı ile uzun süren, imana ait şekillenmeleri bir araya toplar. Çocuk kutsalın yasaklarını ve ahlak varlığının bilincine ulaşır.
3. Mitsel / Gerçek (Literal) İman (İlkokul Yılları): Bir süre sonra mantıksal düşünme yeteneğinin gelişmesi, Piaget'in somut işlemler evresine uygun olarak, dünyadaki işleyişi anlamaya yardımcı olur. Artık çocuk hayal ile gerçek dünya arasında ayırım yapabilir ve başkalarının perspektifini ayırt edebilir. Dini inançlar ve semboller tamamen gerçek olarak kabul edilir.
- 4- Sentetik / Geleneksel İman (İlk ergenlik) : 14 yasına gelindiğinde, Tanrıyla daha çok kişisel ilişkiye istek doğuran biçimsel ameli düşünceyle ilgili soyut fikirlere bir güven söz konusudur. Geçmiş yaşantılar üzerine düşünmeleri ise, gelecek ve kişisel ilişkiler konusundaki kaygılar, ortak bakış açısını yakalama ve bir dünya görüşü ve onun değerlerini paylaşmaya yardımcı olur.

5- Bireysel / Düşünmeye Dayalı İnanç (Son ergenlik ve genç yetişkinlik) : Burada dıştaki otoriteye güvenden içteki otoriteye güvene geçişi içeren, eleştirel gözden geçirme ve inanç ve değerleri yeniden inşa etme vardır. Bu, bilinçli bir şekilde verilen kararlara ve bir 'yönlendiren ego' nun ortaya çıkmasına yol açar.

6- Birleşik İman (Orta yaş veya sonrası) : Altıncı evrede, doğrudan yaşantılaşamayan gerçekle daha derinlikli bir ilişki kurma isteği doğuran karşıtların bir bileşimi (Örneğin, her bir bireyin genç ve yaşlı, erkek ve dişi, yapıcı ve yıkıcı olan yanlarının fark edilmesi) söz konusudur. Bu evrede, diyaloga dayalı bilgi ortaya çıkar. Öyle ki birey, karmaşık bir dünyanın çok yönlü bakış açılarına açık hale gelir. Bu, bireyin Bireysel / Düşünmeye Dayalı inanç evresinde gelişen iman sınırlarının ötesine geçmesini ve gerçeğin hem çok boyutlu, hem de kaynağı itibariyle birbiriyle bağlantılı olduğunun anlaşılmasına imkan tanır.

7- Evrensel İman (Belirli bir yaş söz konusu değildir) : Son evre, adalet ve sevgiyi etkinleştirip, baskı ve işkenceyi alt etmek için, var oluşun veya Tanrının gücü ile birleşmeyi içerir. İnanç gelişiminin bu evresine ulaşan kimseler, 'Aramızda sevgi ve adaleti yaşayan bir topluluk' olarak yaşarlar. Onlar bizim huzurumuz için kurtulmuş bölgeler oluştururlar ve biz onları hem serbestlik için yaşar ve hem de tehdit için yaşantılarız. Bu kimseler, 'adalet ve sevgi toplumu'na karşı direnen, insanlıktan çıkmış yapılara bağlı ve dost olan kimselere karşı durmaya yönlendirir (Karacoşkun, 2004: 28).

1.3. Korku ve Kaygı

Bu başlığın alt bölümlerinde heyecan, korku ve kaygı kavramlarına ve bunların arasındaki ilişkiye değinmeye çalışacağız.

1.3.1. Korku Kavramının Açıklanması

Korku kavramını açıklamadan önce heyecan, heyecanla duygu ve güdü arasındaki ilişkiyi açıklamakta fayda görüyoruz. Nitekim korku da bir heyecan türü olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde heyecan nedir? Sorusu aklımıza gelmektedir.

Heyecan, bizde ruhsal ve fizyolojik dengeyi şiddetle bozan duygusal hale denir. Heyecanların ilmi sınıflanması yapılmamıştır. Bazıları onu darbe-heyecan ve duygu-heyecan diye ikiye ayırırlar. Birincisi şiddetlidir ve mutlaka dışımızdaki bir konu tarafından meydana getirilir. İkincisi, daha sakin ve daha karmaşık bir duygu olayıdır ve bir fikirden doğar (Topçu, 2003: 92). Heyecanların ne olduğunu ve nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışan birçok kuram vardır. Bu kuramlardan James-Lange kuramı önce fizyolojik değişikliklerin, daha sonra heyecan yaşantısının olduğunu belirtir. Yani bedenimiz, çevrenin belirli özelliklerine tepkide bulunur ve bedenimizin bu tepkisinin farkına vardığımız zaman heyecan duyarız. Bu kuram deneysel verilerce desteklenmemiştir. Fizyolojik süreçler heyecanların nedeni değildir. Cannon-Bard kuramına göre ise çevrede bulunan uyarıcı hipotalamusu etkileyince hipotalamus iki görevi aynı anda yapar: Fizyolojik değişiklikleri ortaya çıkararak sinir sistemini önce uyarır sonra da beyin kabuğuna sinirsel akımlar göndererek heyecan yaşantısının farkına varmamızı sağlar. Bilişsel kuram ise, bedenimizde olup biten fizyolojik değişikliklere, çevremizde bulunan uyarıcılar çerçevesinde anlamlı olan bir heyecan ismi vermektedir. Sosyobiolojik kurama göre heyecanlar, insanın diğer davranışları gibi, onun çevresine uyumunu sağlar. Bu bakımdan sosyobiologlara göre korku, çevreye uyum sağlama ve türün devamı bakımından önemli bir görevi yerine getirir (Cüceloğlu, 2003: 266–269).

Duygular ve heyecanlar aynı kaynaktan doğarlar. Her heyecansal olguda, duygulara ait özellikler vardır. Bununla beraber duygularla heyecanlar aynı şeyler değildir. Heyecanlar; duygulara oranla daha yoğun, daha şiddetli ve daha sarsıcıdır. Yoğunluk kazandığında temel özelliğinden uzaklaşan pek çok şey gibi duygulardan farklı nitelikler taşırlar. Duygular; bilincin denetiminde, düzenli ve uyarıcıdırlar. Hiçbir zaman şiddetli sarsıntılara ve şoklara neden olmazlar. Heyecanlarsa, düzensizdirler. Her heyecanı oluşturan bir uyarıcı vardır. Heyecan, bu uyarıcıya karşı gösterilen tepkidir (Altinköprü, 2002: 142–143).

Güdülenme ile duygu-heyecan arasındaki ilişki kadar duygu-heyecan tanımı da psikolojide çözüme ulaştırılmamış konulardır. Güdü ile duyguyu şöyle ayırt edebiliriz: Duyguların çoğunlukla dış uyaranlar tarafından uyarıldığını ve duygusal bir dışavurumun onu uyandıran çevredeki uyaranlara yöneldiği varsayımıdır. Öte yandan, güdüler daha çok iç

uyaranlarca ortaya çıkmakta ve ‘doğal olarak’ çevredeki belli nesnelere (örneğin, yiyecek, su ya da bir eş) yönelmektedir. Bu ayırım bazı durumlarda geçerli değildir. Sözgelimi, açlıkla bağlantılı ipuçları olmamasına karşın, nefis bir yemeğin kokusu ya da görüntüsü gibi dışsal bir teşvik açlığı açığa çıkarabilir. Buna karşın, iç uyaranlar da –örneğin, ciddi yiyecek yoksunluğunun neden olduğu uyaranlar- duygu-heyecan açığa çıkarabilirler (Atkinson, 1995: 458). Genel çerçevede heyecan olgusuna değindikten sonra korku kavramını açıklamaya çalışalım.

Korku kavramını tanımlamadan önce konumuzla ilgili olarak Amerika’da yayınlanmış bir veriyi açıklamak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Yapılan bu araştırmaya göre; günde ortalama doğan 9077 bebekten, 1282’si gayri meşru olarak doğuyor ve istenmiyor. Günde 2740 çocuk evden kaçıyor, 1986 çift boşanıyor, 69 kişi intihara kalkıyor. Her 8 dakikada bir, birisine tecavüz ediyor, her 27 dakikada bir, birisini öldürüyor; her 76 saniyede bir, birisi soyuluyor; her 10 saniyede bir, bir eve hırsız giriyor; her 33 saniyede bir, bir araba çalınıyor ve Amerika’da ilişkiler ortalama üç ay sürüyor (Buscaglia, 1995b; 218). Buna benzer bir araştırmayı Emniyet verilerine dayandırarak ‘Dakika Dakika Suç Sicilimiz’ adlı raporunda Ankara Ticaret Odası Başkanlığı yapmış ve durumun bizim ülkemizde de içler acısı olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye’de 2006 yılında suçlar bir önceki yıla göre yüzde 64 artış gösterdi. 2005 yılında her 64 saniyede bir suç işlenirken, 2006 yılında bu süre 39 saniyeye düştü. 2006 yılının 9 ayında 6 dakikada bir ev, 7 dakikada bir araba, 9 dakikada bir işyeri soyuldu. 18 dakikada bir yankesicilik, 41 dakikada bir kapkaç olayı yaşandı. Her 31 dakikada bir aile içi şiddet, 4 saatte bir tecavüz ve tecavüze yeltenme olayı yaşandı. 4 saatte bir kişi cinayete kurban gitti. 26 dakikada bir intihar yaşandı. 16 saatte bir çocuk kaçırıldı. Aygün’ün ‘kapkaç korkusuyla insanlar sokakta dolaşamaz, tecavüz korkusuyla köprü altından geçemez hale geldi’ (www.ato.com.tr tarih: 10.02.2007) sözüne katılmamak elde değil. Korkan ve kendisinden korkulan bir varlık olarak insan da kendi hayatında bu tür korkuları ve kaygıları yaşamakta bu tür olayların birçoğunun kendi başına gelmesinden endişe duymaktadır. Dolayısıyla insan bu tür davranışlara karşı tedbirini yoğun bir şekilde almaktadır. Peki, korku nedir? İnsan neden korkar? Korkunun kaynağı nedir? Korkuyla ilgili bazı kavramları karıştırıyor

muyuz? Her canlı bu heyecanı yaşar mı? Korkan insanları nasıl anlarız? Dini nitelikli korkuların diğer korkulardan farkı nedir? Bu gibi çoğaltabileceğimiz sorulara şimdi cevap vermeye çalışalım.

Sevinç ve üzüntü, öfke, aşk ve tiksinti gibi korku da temel heyecanlar arasında yer alır. Korku, değişken şiddetteki duygusal bir tepkinin, az veya çok önemli nöro-vegetatif tezahürlerin bileşiminden doğan bir durum olarak ele alınabilir (Mannoni, 1995: 8). Korku, beklenmedik ve öngörülemeyen bir durumla karşılaşan insanın, zihnini yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizmadır (Furedi, 2001: 8). Kısaca korku için insan varlığını ve ruhunu tehdit eden tehlikeye karşı gösterilen tepkidir (Köroğlu, 2006: 3) şeklinde özetlenebilir.

Korku bize bir tehlikeyi haber verir. Tehlike ya gerçek nitelik taşır, o zaman gerçek korkudan söz açarız, ya da korku içteki hayallerden, arşetipik¹ kalıntılardan veya içgüdüsel tehlikelerden alır kaynağını; bu korkular da ‘asıl’ korkular olup, nevrotik kökenlidir (Zulliger, 1997: 84).

Bütün insanlarda ortak olan, doğal ve evrensel korku ve kaygının kaynağı, insanlık tarihi boyunca bütün insanların ilgisini çekmiştir. Binlerce yıldan beri mitolojilerde, sanat yapıtlarında bilimsel araştırmalarda bu kaynağı araştıran, kaygı ve korku kavramını işleyen ürünler verilmiştir (Köknal, 1995: 22).

İnsanın güvenlik ihtiyacı ve güvenlikte olmayı arzulaması onun en temel güdülerindedir (Baymur, 1994: 71). Bu sebeple o, güvenliğini tehlikeye sokan durumlardan korkar ve ondan kaçma eğilimi gösterir. Bu korkunun davranışlarına yansıyan şeklidir. Ancak bazı insanlar korktukları nesneden kaçmaya çalışırken, bazıları da korkularıyla sıkı bir mücadele içerisine girerler ve korktukları nesneyi ortadan kaldırmak suretiyle emniyet içinde olmak isterler. Dolayısıyla korku bireyin kendisini emniyet ve güven içinde hissedemeyişinden kaynaklanmaktadır (Yapıcı, 1997: 228). Korkunun ortaya çıkmasında insanın içinde doğduğu, geliştiği, yaşadığı doğal ve toplumsal ortamın, kültürün, kısaca öğrenmenin etkisi

---

¹ Arşetipler: C.G. Jung tarafından ortaya atılmış bir deyim; Jung kolektif bir bilinçdışını benimseyerek, bu bilinçdışının her şeyi kuşatan kişisellikten uzak ve zaman üstü davranış örneklerine bu adı vermiştir. Çağımızın ruhsal sorunları kitabının bir yerinde arşetiplerle ilgili olarak şöyle söyler: Bütün arşetiplerin tümünü temsil eden kolektif bilinçdışı en koyu karanlıklar içinde saklı yatan en eski çağlardan günümüze kadar gelen insanların yaşadıkları olayların bir çökeltisidir.

ve önemi vardır. Bütün korkular aktarılan, anlatılan, yaşanılan bir tehlikenin ya da tehdit dolu bir ortamın öğrenilmesinden doğar. Belirli sınırlar içerisinde korku insanın benliğini, kişiliğini, varlığını koruması için gerekli ve yararlı bir duygudur (Köknel, 1995: 20).

Kimi ruhbilim öğretileri korkuların ve fobilerin ortaya çıkmasında çocukluk çağındaki sevgi doyumsuzluğunun önemli rol oynadığını, doyumsuzluğun nedeni olarak da dokunarak okşanarak sevilmemeyi ileri sürer (Köknel, 1995: 62). Gazali ise ‘bilen korkar’ sözünün örneğini küçük çocuklarda görebiliriz. Gazali, ‘çocuk aslandan korkmaz, çünkü aslanı bilmez. Baba ise aslandan korkar, çünkü aslanı bilir.’ O halde korku öğrenilen bir duygu diyebiliriz. Bazı düşünürler ise, insanın korkuyu daha doğarken öğrendiğini söylemişlerdir. Bu ilk korkunun bütün varlıklarda doğuştan bulunup, onların özlerinde saklı ‘varlık’ korkusu olduğunu iddia edenler vardır (Bilgin, 2004: 81).

Bazı bilginler, doğum travmasının insanlar için tipik bir olay olduğu görüşünü savunmuş, bu kanıya göre, insan doğarken korkuyu ‘öğrenmekte’ ve ileride karşılaşacağı her korku durumu simgesel bakımdan doğum olayına uygunluk göstermektedir. İnsanoğlunun öbür memeliler gibi sivri değil de yuvarlak bir başı vardır; doğumda rahim kanalında sıkışmaya uğrayıp, öbür organlardan önce dünyaya gelir, ayrıca beynin daha çok yer tutmasından ötürü, memelilerinkiyle kıyaslanamayacak kadar iridir; bu yüzden, doğum sırasında karşılaşılan korkulu durumlar insanda özellikle büyüktür. Oysa memelilerde ilkin ön ayaklar çıkar gün ışığına ve arkadan gelecek vücudun öbür parçalarına yol açar. İnsan yavrusunun doğuşu işte bu yüzden zorlanmalı, acılı ve korkuludur, bu yüzden travmatiktir ve ileride bireyin kapılacağı korkuların modelini oluşturur. Hayvanları gözlemleyen araştırmacılar hayvanların da korku duyabileceklerini ortaya koymuştur; hem de bu korku, onların sadece evcil yaratıklar olarak insanlardan öğrendiği bir korku, bu korkuyu duyanlar da yalnız memeli hayvanlar değildir.

Bu durumda **varoluşçular** bir ilk korkudan, bütün yüce varlıklarda doğuştan bulunup, onların özlerinde saklı bir korkudan söz açmış ve buna da **varlık korkusu** adını vermişlerdir. Çağdaş Amerikalı varoluşçu ve psikiyatrisi Knapp’ın deyişiyle ‘Korku, insanın insan aşamasına ulaşabilmesi için ödediği bir bedeldir’. Sigmund Freud’a göre,

korku, bir cinsel içgüdünün akışı sekteye uğratıldığı, engellendiği, durdurulduğu ya da yolundan saptırıldığı zaman baş gösterir (Zulliger, 1997: 16–17).

Freud'a göre, korkular içten gelen kaygının daha kolay kaçılabilir, sakınılabilecek nesnelere ya da durumlara doğru kayması ve yön değiştirmesi ile ortaya çıkar. Korku kişilik için tehlikeli olan tepkilere karşı benliği savunur. İçten gelen genellikle cinsel ya da saldırgan nitelik taşıyan baskılara karşı benliği ve kişiliği korur. Korkular cinsel içgüdü ve saldırganlık duygularının Oedipus karmaşası döneminde takılmasından kaynaklanır. Takılmanın yarattığı kaygıdan kurtulmak için türlü savunma düzenleri kullanılır. Önce kaygı bastırılır. Bir süre sonra bastırılan kaygı yer değiştirir. Dışa aktarılır. Bir nesne, durum ya da kişiye yansıtılır. Başka düşüncelerden soyutlanır. Böylece türlü korkular ortaya çıkar. Watson ve arkadaşları, beyaz tavşandan korkmayan on bir aylık Albert'i, Pavlov deneylerine dayanarak tavşandan korkan bir duruma getirmişlerdir. Önceleri çocuğun çok sevdiği, korkup çekinmediği beyaz tavşan, sonra çocuk için korku verici duruma gelmiştir (Köknel, 1983: 266). O halde korkunun kaynağı doğuştan gelme ve öğrenme şeklinde açıklayabiliriz.

Korku hoş bir şey değildir ve bundan dolayı, derhal korkuyu azaltacak ya da bertaraf edecek psikik mekanizmalar uyandırır. Korkuya karşı en genel mekanizma, uyum sağlamaktır; daha açık söylemek gerekirse, toplumun güçlerine boyun eğmektir. Bu yolla Duhm, korkuyu mükemmel bir egemenlik aracı olarak görmektedir (Duhm, 1996: 32). Dr. M. Scott Peck'e göre korkunun temeli tembelliktir. Peck'e göre korkularımızın çoğu, var olan durumu değiştirmeye karşı duyduğumuz korkudur (Peck, 1992: 266) şeklinde özetleyerek, korkunun insandaki yaptırım gücüne vurgu yapılmaktadır. Lakin İslam Dini korkuyu, insanları faaliyetlere sürükleyen ve onların davranışlarına etki eden en önemli faktörlerden biri olarak açıklamaktadır. Şayet insanlarda korku duygusu olmasaydı, kanun, nizam ve disiplin de olmazdı. Bu bakımdan insanı kötülük yapmaya karşı frenleyen, görevlerini yapmaya zorlayan, kanun ve nizamların tatbikini kolaylaştıran en güçlü duygu olarak tanımlamaktadır (Kırca, 1995: 321).

Genellikle, yeni olan ve bilinmeyen her şey ürküntü verir. Çocuğun güçsüzlüğü ve bilmediklerinin çokluğu düşünülürse, özellikle ilk yıllarda, korkuların bolluğu anlaşılır.

Örneğin bir bebek için her şey korkutucudur: Gürültüler, alışılmamış bir nesne, bir yabancı yüz. Bebek, acıkma, susama, altının ıslanması gibi kendi içinden gelen nedenlerle de korku tepkisi gösterir (Atalay, 2004: 289). Kimi evlerde, sık başvurulan yıldırımalar da : ‘Sus, Allah seni taş eder! Çarpılırsın! Tanrı her yaptığını görür!’. Bu yolla, çocuk kendini kötü görmeye kalmaz, Tanrı’ya karşı korkuyla karışık bir öfke de geliştirir (Atalay, 2004: 293). Bir çocuğa annesi babası her zaman, en çok Allah’ımızı, sonra Peygamberimizi, sonra da diğer yakınlarımızı sevmemiz gerektiğini öğretirlerken ortaya çocuğun bir tepkisi çıkmıştır. Çocuk itiraz ederek: ‘Ben en çok Allah’ımızı değil, Peygamberimizi seviyorum!’ demiştir. ‘Niçin?’ diye şaşkınlıkla sormuşlardır. ‘Allah beni cehenneme atacak, Peygamber ise kurtaracaktır!’ demiştir (Bilgin, 2004: 85). Korkunun, yalnız çocuklara mahsus olmadığını, bazı şartlar içinde, küçük-büyük herkes tarafından yaşanan bir duygu olduğunu anlatmakta daha da ileri giderek; korku, bütün canlı varlıklara has bir duygudur diyebiliriz. Tavşan, bıldırcın v.s. gibi, korkaklığı ile tanınmış hayvanlar değil, hemen bütün hayvanlar; ani hareketler, sesler veya beklenilmeyen uyarıcılar karşısında korkmaktan kendilerini alamazlar (Aytuna, 1976: 87).

Ergenlik döneminde ise en sık rastlanan korku, karşı cinsle iletişimde beğenilmeme, tercih edilmeme yani reddedilme korkusudur. Bu dönemde bedende yaşanan fizyolojik değişimler de, ergenin kendisini beğenmemesine yol açabilir. Bu değişime ayak uyduramama sonucunda yaşanan gerilimler de, duyguların farklı biçimde yansımalarına sebebiyet verebilir. Yetişkinlik döneminde ise daha çok ‘sorumluluk’ kavramıyla ilgili korkular ağır basmaktadır. Bu korkunun şekillenmesinde, çocukların kişilik özellikleri ve ebeveynlerin tutumları etkilidir. Bunun yanı sıra cinsel korkular, evlilik ve aldatılma korkuları da yetişkin dönemde ki insanları yoğun bir şekilde etkilemektedir. Yaşlılık döneminde hastalıklarda gözlenen artış ve bunun yanı sıra bunama başlıca bu dönemin korkuları olarak sayılabilir. Emeklilik, eş ölümü, daralan sosyal çevre yaşlılık dönemindekileri derinden etkilemektedir. Toplumsal ve kültürel korkulara ise doğal afetler, savaş ve terör korkusu, kültürel korkular ve batıl inançları sayabiliriz. 11 Eylül terör olayı ve onun öncesinde yaşamış olduğumuz 17 Ağustos depremi son derece önemli bir kitlesel travma örneğidir. Savaş durumu veya olası terör tehditleri kitleler üzerinde korku duygusu uyandırır. Bunun

yanı sıra kişilerin yaşadıkları korkular üzerinde ait oldukları kültürün de etkisi olmaktadır. Bunun örneği olarak tüm dünyada korku salan Akut Solunum Yolları Sendromu (SARS) verilebilir. Bu tehlike nedeniyle, bir ara Çin’de ve Tayvan’da yaşam felç olmuş, insanlar SARS korkusu yüzünden kalabalık yerlerden uzak durmuş ve günlük hayatı sakinleştirici kullanarak geçirmişler. Batıl inançlara ise gölgelerden korkmak, on üç sayısından ve Cuma gününden korkmak, aynanın kırılması gibi bir çok örnek sunabiliriz (Burkovik-Tan, 2006: 25-80).

1.3.1.1. Korkunun Çeşitleri

Korkular içerik olarak üç ayrı kategoride ele alınmaktadır. 1- Varlık korkusu: Ölüm korkusu, hastalık korkusu, uçağa binme korkusu, yükseklik korkusu, örümcek korkusu, karanlık korkusu vs. Varlık korkusu, bedenini tehdit eden etmenlere karşı duyulan korkudur. 2- Başarı korkusu: İnsanın hayatının çeşitli alanlarında göstermesini engelleyecek olan faktörlere karşı olan korkudur. Sınav korkusu, okul korkusu, bedensel faaliyet korkusu vs. 3- Sosyal korkular: Kişinin kendi değer ve kişiliğini tehdit eden durumlar karşısında hissedilen tedirginlik ve heyecan duygularıdır. Mahcup duruma düşme, utanma, tedirginlik ve topluluk karşısında olma korkusu sayılabilir (Konrad-Claudia, 2003: 31–32).

1.3.2. Kaygı-Endişe (Anksiyete)

Diğer heyecanların tanımında olduğu gibi, kaygının da tanımını yapmak zordur. Kaygı aşağıdaki şu heyecanların birini veya çoğunu içerebilir: Üzüntü, sıkıntı, korku, başarısızlık duygusu, acizlik, sonucu bilememe ve yargılama (Cüceloğlu, 2003: 276). Endişe tehlikeli bir duruma karşı gösterilen tepkidir (Freud, 1992: 55). Genel olarak olumsuz duyguların yaşandığı durumlar kaygının ortaya çıkmasına sebep olur (Baltaş-Baltaş, 2002: 122).

Kaygı, kökenini bireyin çocukluk yaşantılarından alır. Bu yaşantılar çocuğun ana-babası ve öğretmenleri gibi yetişkinlerin yanı sıra yaşlılarıyla olan ilişkilerini de içerir. Kaygı, çocuğun çevresinde kaygılı insanların varlığı ile gelişir. Bulaşıcı bir duygu olduğundan, kaygılı ve telaşlı bir annenin bakışları, ses tonu ve genel havası çocuğu etkisi altına alır. Anneden geçen kaygı sonucu çocuk, zihninde yeni bağlantılar kurarak çevresindeki bazı

diğer kişiler ve durumlar karşısında da kaygı duymaya başlar ve bunlardan uzak durmayı öğrenir (Geçtan, 2004: 86).

Kaygı, hemen hemen bütün canlılarda varolan bir duygu olmakla birlikte, insan onu uygarlaşmasının bedeli olarak bilinç düzeyinde ve üstelik hergün yenilenen biçimler altında yaşamaya mahkum olmuştur. İnsan, bilmediği zaman hayvansı bir kaygı içindeyken, bildiği zaman da insani bir kaygı duymaktadır ve onu insan yapan unsurlardan biri de, bu ‘bildiği zaman’, ‘bildiğinden ötürü’ kaygı duymasıdır. Öte yandan, artık hayvani kaygısı da insanileşmekte, bilmemesi bir bilginin işlevine girdiği için, o da bu bilgidен kaynaklanan bir korku, endişe haline dönüşmektedir (Kılıçbay, 1999: 124).

Freud’a göre kaygının kaynağı olarak, bilinçaltı çatışmaları ve engellemeleri, dolayısıyla süperegonun cezalandırmasını, fiziksel olarak zarar görme tehdidini ve toplumsal çevreden gelen tehditleri sayar. O’na göre, bir insanın hayatındaki kaygılarının ilk örneği doğum sarsıntısıdır. Doğum sarsıntısı, annenin dölyatağından kopup dış dünya gerçekleriyle karşılaşmanın yarattığı kaygıdır (Yıldız, 2006: 61–62).

Dışarıdan gelen tehlikeye karşı olan duygusal tepkiye korku deriz. Korku, benliğe, varlığa yönelik olan bir tehlike durumunda kaçma davranışlarını başlatan bir duygudur. Korku bulunmasa organizma tehlikeli durumlardan kendisini hemen kurtarma, kaçma durumuna girmezdi. Korku nesnel bir tehlikeye karşı denge-durumsal (homeostatik) işlevi olan bir uyarılıştır. İnsanoğlu için tehlikeler yalnızca dışarıda var olan nesnel tehlikeler değildir. Çoğu kez insan kendi içindeki dürtülerden, eğilimlerden, geçmiş yaşamın anılarından da korkabilir. Aslında kişiyi hoş olmayan bir duruma sokan herhangi bir şey tehlikeli olarak algılanır. Kimi dürtüler, aşırı yargılar ya da çevresel durumlar bireyin dengesini bozan, gerginliği artıran bir tehlike olarak değerlendirilir. Bilinçli tehlikeye karşı tepki korku ise, bilinçdışı olan ve nesnesi kişice tanınmayan içten tehlikelere karşı tepki de bunaltı (anksiyete)dır. Anksiyete (anxiety), karşılığında bunaltı, bungunluk, iç sıkıntısı, kaygı, endişe gibi sözcükler kullanılmaktadır. Ruhbilimciler arasında öncelikle kaygı terimi kullanırken ruh hekimleri ise bunaltı, sıkıntı (anksiyete) sözcüklerini daha çok kullanmışlardır (Öztürk, 1997, 43–45).

1.3.2.1. Kaygı Kuramları

Freud'a göre ego sürekli olarak üç ayrı tehlikeyle karşı karşıyadır:

1-Engellenmeler ve dış dünyadan gelebilecek saldırılar.

2-İd'in içgüdüsel ve gerçek dışı istekleri.

3-Süperego'nun cezalandırılması.

Freud'a göre, anksiyete, egonun tehlikeden kaçış yollarının bir ifadesidir. Bu nedenle, yukarıda belirtilen üç tür tehlikeye karşı da üç tür anksiyete geliştirilir:

1-Gerçeklik anksiyetesi 'korku' ile eş anlamda görülür. Bu tür anksiyete, bireyin dış tehlikeyi algılamasından doğan can sıkıcı bir duygudur ve günlük yaşamda, herkes arada bir gerçekçi anksiyeteyi yaşar. Bu tür anksiyete mantıklı ve anlaşılır olması ile nevrotik anksiyeteden farklılık gösterir.

2-Suçluluk Anksiyetesi egoda suçluluk ya da utanç duygusu yaratır. Özellikle süperegonun vicdan diye bilinen bölümü tarafından onaylanmayan durumlarda ortaya çıkar. Suçluluk anksiyetesinin kökeninde cezalandırıcı ana-babayla simgelenen nesnel bir korku bulunur. Gerçeklik anksiyetesine karşıt olarak, suçluluk anksiyetesine neden olan durumdan kaçabilme olanağı yoktur.

3-Nevrotik anksiyete içgüdülerden gelen tehlikenin algılanmasıyla ortaya çıkar. Egonun, içgüdülerin boşalma isteklerini engelleyemediğinde, sonucun ne olabileceğine ilişkin korkusudur. Egonun savunma mekanizmaları, normal olarak, topluma aykırı düşen ve anksiyeteye yaratabilecek nitelikteki dürtüleri baskı altında tutar. Ne var ki ego, kendini içgüdüsel tehlikelerden koruma çabasında kişinin uyumunu bozacak nitelikte savunma önlemlerine de başvurabilir. Bunun sonucunda nevrotik belirtiler ortaya çıkar. Bir tedavi süreci olarak psikanaliz, baskı altında tutulan içgüdüsel dürtülerin bilinç düzeyine çıkabilmesi için gerekli ortamı sağlayarak, mantıkdışı ve uyumsuz olan nevrotik anksiyeteyi, mantıklı ve uyumlu gerçeklik anksiyetesine dönüştürür (Geçtan, 2003: 164–165).

Horney, korku ve anksiyete arasında yapılan alışlagelmiş ayrımı kabul eder. Korku, bireyin özel uyum göstermesi gereken belirli bir tehlikeye karşı yaptığı tepkidir. Anksiyetenin özelliği ise, yorgunluk, belirsizlik ve tehlikeye karşı acizlik duygusudur.

Jung'a göre, anksiyete insan kişiliğinin rasyonel olmayan düzeylerinde hala mevcut olduğunu kabul ettiği kolektif bilinçaltının başat özelliklerinden korkudur, yani hayvan ve insan atalarımızın birikiminden korkudur.

Adler'e göre, anksiyete nevrozun temel motivasyonudur. İnsan, yaşama biyolojik aşağılık duygusu ve güvensizlikle başlar. Çocuk annesi ve diğer aile bireylerini egemenliği altına alarak, aşağılık duygularından kurtulup, üstünlük duygusuna sahip olmak için, bazen saldırganlık ve öfkeye başvurur, bazen de anksiyeteye sığınır (Davaslıgil, 1994: 14–15).

1.3.2.1.1. Kaygı Bağlamında Karen Horney'in Kişilik Teorisi

Horney, kişiliği sosyal ilişkilerle ilgili önemli çözümlerden yararlanmak suretiyle incelemiştir. Horney'e göre kişiliğin temel ögesi 'kaygı ve korku'dur. Her birey, çeşitli kaynaklardan ileri gelen korku ve kaygılarını yenebilmek ve bunları aşabilmek için birçok faaliyette bulunur. Korku ve kaygı yaratan kaynaklarla baş edebilmek için başvurulan çeşitli davranış kalıpları ve taktikleri, belirli bir çözüm yaratamamış olsa bile bireylerin sinirsel gerginliğinden kurtulmasına sebebiyet verebilir. Horney'in kaygı ve korkularla baş edebilmek için bireylerin başvurabileceği davranış alternatiflerini on adet olarak belirlemesine karşılık, bunlardan üç tanesi, özellikle toplumsal sistem içerisindeki kişilik türlerinin tespit edilmesi bakımından önemlidir (Eroğlu, 1996: 159):

- 1- İnsanlara yaklaşarak sevgi ve yakınlık duyma suretiyle kaygı ve korkuları giderme çabaları şeklinde bir kişilik geliştirme (sempatik-dışa dönük)
- 2- İnsanlardan uzak durmak, onlara karışmamak ve yalnız başına hareket ederek kaygı ve korkulardan kurtulma çabaları şeklinde bir kişilik geliştirme (antipatik-içe dönük)
- 3- İnsanlara karşı gelmek, onlarla mücadeleye girmek, güçlü ve yenilmez olduğunu göstermek, her şeyi tartışarak ve kavga ederek elde etmeye çalışmak şeklinde faaliyetler

yardımıyla kaygı ve korkulardan kurtulma çabalarının oluşturduğu bir kişilik geliştirme (saldırgan ve öfkeli).

Kaygı ve korkulardan kurtulmak için, insanların başvurdukları davranış biçimleri onların kişiliklerini yansıtan önemli unsurlardır. Başka bir deyişle, bu davranışlar insanların hangi kişilik özelliklerine sahip olduklarını yansıtır (Zel, 2001: 37).

1.3.3. Korku İle Kaygı Arasındaki İlişki

Aslında korku ile kaygı birbirinin eş anlamlısı gibi görünse de aralarında farklar vardır. Bu kavramlar üzerinde kapsamlı açıklamalar yapan Karen Horney aralarında ki farkı şöyle açıklar: Çocuğunun küçük bir sivilce ya da basit bir soğuk algınlığı nedeniyle öleceğinden korkan anne için endişeden söz ederken, çocuk ağır hastaysa annenin tepkisine korku deriz. Kişi yüksekte ya da çok iyi bildiği bir konuyu tartışmaktan korkuyorsa bu tepkisine endişe, büyük bir fırtına sırasında dağlarda yolunu kaybetmişse duyduklarına korku diyoruz. Bu örneklemelerle basit bir ayırım yapabiliriz: Korku, kişinin karşılaştığı tehlikeyle orantılı bir tepkiyken, endişe tehlikeyle orantısızdır, hatta düşsel tehlikelere karşı gösterilen tepkidir (Horney, 1986: 38). Bazı psikologlar korkuyla kaygı arasında üç önemli fark bulunduğunu söyler: 1-Kaynak: Ben arıdan korkarım! Örneğinde olduğu gibi, korkunun kaynağını biliriz, ancak kaygının kaynağı belirsizdir; 2-Şiddet: Korku kaygıdan daha şiddetlidir; 3-Süre: Korku daha kısa sürelidir, kaygı ise uzun süre devam eder (Cüceloğlu, 2003: 277).

Kaygı korkudan farklıdır, çünkü korkuya neden olan, korkunun yöneldiği bir nesne vardır. Oysa kaygının nesnesi hiçliktir ve hiçlik bir nesne değildir. Korku bir nesnesi olduğu için zapt edilebilir, yenilebilir, tedavi edilebilir. Ancak kaygı zapt edilemez; çünkü hiçbir sonlu varlık kendi sonluluğunu yenemez. Kaygı, suskun ve gizli de olsa hep oradadır. Varoluşsal kaygı psikoterapiyle giderilemez, çünkü psikoterapi sonluluğu değiştiremez (Deren, 1999: 105).

Kişi hem korku, hem de kaygı yaşayabilir mi? Evet yaşayabilir. Olaylar karşısında duygularımızın niteliğini ve yoğunluğunu asıl belirleyen, olayların kendilerinden çok, kişinin onlara yüklediği anlamlardır. Kişi olaya, fiziksel bir risk ya da tehdit anlamı

yüklüyorsa, kendisini korkutuyor; kişiliğine bir risk ya da tehdit anlamı yakıştırıyorsa kendini kaygılandırıyor olacaktır. Korku ve kaygıyı asıl ayırt ettiren ölçüt olaydan çok, olaya verilen anlamların niteliğine bağlı olduğuna göre, kişi bir olay karşısında kendini hem korkutup hem de kaygılandırabilir (Özer, 2002: 12).

Kaygılı kişi, tehlikenin belirsizliğiyle ilişkili sıkıntılı bir bekleyişe mahkumdur. Tehdidin ne olduğu saptandığı anda kaygı yerine korkuya bırakır ve buna genellikle bir rahatlama eşlik eder. Örneğin saldırıyı ve ateşe başlanmasını bekleyen asker, savaşın başlanmasından önce, sığınakta olduğu ve emirleri beklediği sürece kaygı içindedir. Savaş başladığında, mermiler yanından geçmeye başladığında, açılan ilk ateşlerle birlikte içine korku yerleşir. Korkmaktadır, fakat en azından neyden korktuğunu bilmektedir ve bu şaşkınlığını bir ölçüde azaltır. Ve heyecanının onu felç ettiği uç durumlar haricinde kişi eylemini tehdide bağlı olarak yönlendirebilir. Kaygı bozucu olduğu halde korku adaptasyonu sağlar, hatta bazı durumlarda kolaylaştırır (Mannoni, 1995: 39–40). Korku ile kaygı arasındaki ilişkiye kısaca değindikten sonra günlük yaşantımızda kullandığımız kaygı kavramının farklı terimlerini sunalım.

Yaşamımızı sürdürürken, ayakta kalmamızı sağlayacak, karnımızın doymasını, bedensel gereksinimlerimizin karşılanmasını destekleyecek maddi durumumuzun bozulması bizde hayat gailisini doğurur. Gaile, geçim sıkıntısından doğan bir kaygıdır. Başarısızlık korkusu, sıkıntısı, beklentisi; geçmiş başarısızlıkların yarattığı çöküntü ile gelecekte umudumuzun kesilmesi; bu yaşantılar öbeğine de tasa denir. Tasa, bir eyleme geçmeden önce, bu eylemi başaramayacağımız korkusudur. Gaile ve tasanın yanında tedirginlikten de söz etmek gerekir: Mana zeminiyle diyalogu olamayan insanlarda, çatışmalar yaşayan, fırsatlar kaçırdığını düşünen, yaptıklarından pişmanlık duyan, suçluluk, günah duygusu yaşayan; kendi öz saygısını yitirmişlerde tedirginlik gözlemlenebilir: Seslerden, görüntülerden, ilgiden, ilgisizlikten... hep rahatsızdırlar. Sürekli rahatsız olmaya hazır halleri vardır. Öfke, kaygılarla bir açıdan ilgili olabilecek bir duygudur. Kaygısız da öfke olabilir. Yapılan bir haksızlığa karşı tepkiniz öfkeyle ortaya çıkabilir. Öfke, bir eğilim, bir karakter özelliği olmaya başlamışsa, arkasındaki kaygıların bir belirtisi olabilir. Vesvese, gerçeklikten kopmuş, sağlıklı yaşantılara dayanmayan, ruh estetiğimizi bozucu, çevremizdekileri

incitici, beceriksizce yaşamaya itici bir olumsuz kaygıdır. Kuruntu ise vesveseden daha gelişmiş, bir kaygıdır. Tedirginlik, çevreden olumsuz yönden etkilenmeyle kendini gösterir. Bu anlamda, kendiliğindenliği fazla bir kaygıdır. Vesvese, tedirginliğe göre biraz daha düşünce ve düş gücüyle beslenmiş durumdadır. Kuruntu ise, vesveseden daha ileride, daha fazla ‘kurgu’ ve ‘uydurma’lardan, yakıştırmalardan oluşmuştur. Hüsnü kuruntu da ilk bakışta öyle görülmesi de bir kaygıdır. Kendimiz hakkında yarattığımız ‘olumlu’ özellikler taşıyan ihtiyaç duyduğumuz bir masaldır ve bu masalı yitirmekten korkarız; kaygımız buradan kaynaklanır: Uydururuz ve uydurduğumuzun gerçeklik karşısında yıkılacağı kaygısı yaşarız (İnam, 1999: 74–75). Kaygı kavramının nevroitik hallerinden fobi ve obsesif-kompulsif kavramlarının açıklanması bizim amacımız doğrultusunda yarar sağlayacağı inancındayım.

1.3.4. Fobi ve Obsesif-Kompulsif Kavramlarının Tanımları

Fobi: Belli bir nesnenin, durumun veya etkinliğin yarattığı ve kişinin kendisi tarafından da yersiz veya aşırı kabul edilen usdışı, yoğun, inatçı bir korkudur. Bu korku, kişide korkulan söz konusu şeyden (fobik uyarıcıdan) kaçınmaya yönelik neredeyse karşı konulmaz bir arzu da yaratır. Kaçınmanın mümkün olmaması halinde yoğun bir kaygı ve panik tepkisi alevlenir. Bir fobi önemli bir bunaltı kaynağı olduğu veya toplumsal işleyişi engellediği zaman ruhsal bir rahatsızlık, fobik rahatsızlık (veya nevroz) olarak değerlendirilir (örn. agorafobi). Bazı fobiler, hemen herkeste görülür ve evrensel olarak değerlendirilir (yükseklik, yılan, örümcek, vb. fobileri). Özel fobiler ise normalde korku yaratmaz, sadece kişiye özgüdür ve bazen sembolik olarak, bazen de klasik şartlandırmanın bir sonucu olarak açıklanır (kedi, mikrop, araba, su vb. fobisi) (Budak, 2000: 304). Ruhsal bozukluk ve hastalıklarla ortaya çıkan korku durumuna ‘fobi’ diyoruz. Fobi özel bir korku durumudur. İnsanın içinde bulunduğu çevrenin, ortamın ve koşulların dışında oluşur. Fobinin içeriği ve şiddeti düşünceyle, mantıkla anlatılamaz, açıklanamaz; iradeyle denetlenemez, engellenemez, önlenemez (Köknel, 1995: 19). Gerçek korku, bizi ne zaman harekete geçirmemiz gerektiği konusunda uyarır, bir tür uyarandır. Fobiler ise bizleri kısıtlar, engeller ve mantık dışı tepkiler duymamıza sebep olur. Fobide yaşanan korku hissi iyice aşılır. Korku duygusu zihinde başlar, yaşanan olayla birlikte duygusal tepki açığa çıkar ve

benzer durumlara yönelik yoğun bir endişeye dönüşür. Fobik tepkiler genellikle çocuklukta öğrenilir. Bununla beraber hayatın herhangi bir döneminde de görülmeye başlayabilir (Burkovik-Tan, 2006: 18).

Freud fobik tepkileri iki grupta toplamıştır:

1- Gece, yalnızlık, ölüm, hastalık, fare, yılan gibi, bir oranda herkesi ürkütebilen durum ya da objelere karşı geliştirilen abartılmış tepkileri kapsayan evrensel fobiler,

2- Açık alanlar ve sokak gibi normal insanda hiçbir tepki oluşturmeyen durumlar karşı geliştirilen spesifik fobiler. Birinci grup tepkiler, tüm insanlarda var olan bazı korkuların bazı insanlarda yoğunlaşarak nevrotik bir nitelik kazanması sonucu oluşur; ikinci gruptakiler ise dışarıdan gözlemleyen birine mantıkdışı görünür (Geçtan, 2003: 176).

Fobiler üç kategoriye ayrılmıştır: 1-Agorafobi (sokak ya da uzak yerler) (panik nöbeti olmaksızın), 2-Sosyal fobi, 3-Basit fobi.

Sosyal fobi, utandırıcı ya da küçük düşürücü bir duruma düşerek başkalarının onayını yitirme ya da eleştirilme senaryolarını içeren çeşitli korkuları tanımlar. Daha çok performans anksiyetesi niteliğinde olan bu fobi, örneğin başkaların önünde konuşma yapmak ya da kalabalık topluluklarda başkalarıyla konuşmak gibi durumları içerir. Basit fobide korku, yükseklik, uçak ya da köpekler vb. gibi belirlenmiş bir durumla sınırlanmıştır (Geçtan, 2003: 179)

Obsesif-Kompulsif (Takıntı-Zorlantı): Bilince takılarak korku yaratan ve kişinin çabalarına karşın kurtulamadığı düşünce olarak tanımlanan obsesyon, bazı insanlarda kompulsif eylemler biçimine dönüşür. Kompulsiyon, kişinin eğilimlerine ve isteklerine uymayan işlere ve davranışlara zorlanması olarak tanımlanır (Geçtan, 2003: 182). Obsesyon, takıntı veya vesvese tabiatı icabı 'iradeyle zihinden atılamayan' düşüncedir. Rahatsız edici düşünce beyne yerleşir, orada durup kişiye mütemadiyen acı verir. Ortada korkulacak bir şey yoktur ama artık bir 'düşünce korkusu' söz konusudur. En sık görülen düşünce korkusu aslında 'pislik veya mikrop bulaşması' ile ilgilidir (Burkovik-Tan, 2006: 99).

1.4. Korkunun İnsandaki Belirtileri

Korku, insanoğlunun hayatına hiç şüphesiz her yönüyle etki etmektedir. Korku karşısında insanı tehlikeye karşı koruması ve tehlikeye doğal olarak tepki vermesi beklenir. Bu sebepten dolayı da insanın ruhunda duyduğu korku fizyolojisinde de ve duygularında da etki yapmaktadır. Korkunun fiziksel ve duygusal belirtilerine kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

1.4.1. Korkunun Fiziksel Belirtileri

Çarpıntı (kan basıncı ve kalp atışının artması), yüz kızarması, el ve vücutta titreme, terleme, tükürük salgısının azalması, kas gerginliği, başın çeşitli yerlerinde basınç hissi (bazen sağa ya da sola doğru kafanın sarkmaya başlar gibi olması hissi), baş ağrısı, nefes darlığı, tıkanma hissi, ağız kuruluğu, gözbebeklerinin büyümesi, yutkunma güçlüğü, sık idrara çıkma, iştahsızlık, mide ve barsak sorunları, bulanık görme, vücut ısısında ani değişim...

1.4.2. Korkunun Duygusal Belirtileri

Çeşitli uyaranların sebep olduğu duygusal tepkiler, fiziksel tepkilerden daha karmaşık bir yapı gösterir. Korku da, duygusal yapımız üzerinde bu türden bir etkiye yol açar. O nedenle korku anında ortaya çıkan belirtileri maddeler halinde sıralamak yerine, izah etmek daha doğru olabilir.

Korkunun en belirgin duygusal tepkilerinden biri, huzursuzluk hissi ve kaygıdır. Huzursuz olan kişi, duyduğu tedirginliğin ve endişenin birleşmesiyle heyecanlanır, bir takım dengesiz davranışlar gösterebilir.

Korkunu yol açtığı duygusal belirtilerden biri, öfkedir. Korkan bir insanın, öfkeye dayalı tepkiler göstermesi olasıdır. Eğer kişi mükemmeliyetçi bir yapıya sahipse ya da rekabetçi bir tarzı varsa, korktuğu için kendisine öfkelenir. Kendisine göre doğru olmayan bir tepki geliştirdiği için sinirlenir ve bu siniri gerek kendisine gerekse etrafa yansıtır.

Korku anında hissedilen heyecan duygusu, bedensel tepkilere dönüşüp titreme, kızarma, nefes alamama, kalp çarpıntısı, bayılacak gibi olma vb. durumlarla bedensel olarak da açığa çıkar. Bu belirtiler kişinin çaresizlik ve güçsüzlük duygusu yaşamasına sebebiyet verir.

Korku nedeniyle, kişide kendini aşağı görme duygusu ve kendini aşağılama davranışı da ortaya çıkabilir. Bu duyguyu bastırma çabası içine giren kişi, söz konusu duygulara hakim olamadıkça kaçınma davranışı, öfke-kızgınlık hissi ya da tam tersine umursamazlık davranışları sergilemeye başlar (Burkovik-Tan, 2006: 21–22).

1.5. Korku Kavramına Felsefi Ve Dini Bakış

Felsefe korkuyu olabilir sanılan bir kötülüğün uyandırdığı sindirici bir duygu şeklinde tanımlamaktadır. Bir acı ya da kötülük kuşkusundan doğar. Aşırılığa varmayı doğaldır. Örneğin çoğunluk bir acıya uğramaktan, bir hastalığa yakalanmaktan korkar. Ölüm korkusu ise geneldir. Dinler, bu korkuyu gidermek için öte dünya vaatleriyle doludur. Marksçılığın geliştirici kuramcısı Lenin, Marksçılık adlı yapıtında ‘korku, tanrıları yarattı’ dedikten sonra şunları ekler: ‘Dinin kökeni, temelde, toplumsaldır. Dinin en derin kökleri bugün, çalışan yığınların toplumsal olarak ayaklar altına alınmış durumunda ve onların, her gün ve her saat çalışan insanlara savaşlar, depremler vb. gibi olağanüstü olayların verdiği bin kez daha şiddetli olarak acıların en korkuncunu veren kapitalizmin kör güçlerinin karşısında tam çaresizliklerindedir. Sermayenin kör gücünden –kör, çünkü halk yığınlarınca önceden görülemez- emekçinin ve küçük mülk sahibinin yaşamının her adımında ani, beklenmedik, rastlantısal yıkım, yok olma, yoksulluk, fuhuş, açlıktan ölüm tehditlerinde bulunan gücünden korku. İşte modern dinin kökü’. Alman düşünürü Ludwig Feuerbach da korku, dinin temelidir der ve ‘korkuyu, tanrıya inancı doğuran asıl neden de ölümdür’ diye ekler. Antikçağda Epikuros da dini, korkunun, özellikle ölüm korkusunun temellendirdiği kanısındaydı (Hançerlioğlu, 1977: 316–317).

İnsanın kendi varoluşunun ve seçimlerinin sorumluluğunu taşıdığını savunan ancak Kierkegaard, Heidegger, Marcel, Jaspers, Sartre, Nietzsche gibi birbirinden çok farklı düşünürlerin oluşturduğu varoluşçu felsefe içinde kaygının genelde olumlu ele alındığı bilinmektedir. Dindar varoluşçu filozoflardan Soren Kierkegaard’a göre, kişinin Tanrı

karşısındaki durumunu değerlendirdiğinde, kendisini varolmaya layık görmemesi ve dolayısıyla da ölümü yakın hissetmesi ‘varoluş kaygısı’ni oluştururken, günahkarlıkla bağlantılı bu kaygı insanı tanrıbilime yaklaştırmaktadır. Buna karşılık, çağımız varoluşçu felsefesinin kurucularından biri olarak kabul edilen Martin Heidegger’e göre kaygı, çeşitli varoluş durumlarındaki kişinin dünyanın içinde varolmayı duyumsamasını sağlar; ‘hiçliğin’ kendisine seslenmesidir; kendisi ve dünyanın gerçekliğini kavramasını sağlayan en temel deneyimdir (Dağ, 1999: 172).

Kierkegaard’ın felsefesi, sistemci, bütüncü Hegel felsefesine ve Hristiyanlığın resmi din anlayışına karşı, yine de dinsel ama mistik bir protesto olarak karşımıza çıkar. Kierkegaard, bir bütünün bir üyesi gibi görülmeyi kabullenmez; dünya üzerindeki basit bir üye diye görülmek, yok sayılmaktır; insanın kendisini yok saymasıdır. Varoluşunu ve özgürlüğünü kendi iç varlığına dönüşümde bulunan birey için bu dönüşüm, dur durak bilmeyen bir çabadır. Tek insanı arayan Kierkegaard için, kişi ve birey oluşun somut gösterim alanı zemininde birden yol alır. Ona göre inanç bir tutkudur, tutulmadır. Tutku, bütün insanlar için ortaktır. O halde, hiçbir insan inanca kapalı değildir. Ama inanç, düşünmenin sona erdiği yerde başlar. Düşünme, felsefe ise şüpheyile başlar. Şüphe düşünmenin kendisinin iç hareketidir. Şüphe inanç yoluyla aşılar, ama şüpheyi meydana getiren de inançtır. İnsan bu ikisi arasında, şüpheyile inanç arasındaki bu gerilimdedir. Onun, biri varoluşun kepezeliğini, diğeri mükemmelliğini gören iki gözü vardır. O, varlığın anlamını, bir çift çarşısı dediği bu dünyada değil, iç yaşamda arar. İç yaşamda ise korku, iç daralması ve umutsuzluk vardır. Korku, Kierkegaard’da dışsal herhangi bir şeyden duyulan korku değildir. Korku, Hiç’in kendini açması ve varlığa çıkması gibi, insanın iç varlığından çıkarak yayılır. Bu varoluşun yayılımıdır. Korku, ancak inanç yoluyla kurtarılır. Burada söz konusu olan insanın korkudan kurtulması değil, fakat korkunun kurtarılmasıdır. Özgürlüğün olanağı olan korku, ancak inanç yoluyla mutlak olarak oluşturulmuştur. Bireyin bu dünyada, yani sonlu olanda yitip gitmemesi, tersine varolması için daima korku içinde kalması gerektiğini söyleyen Kierkegaard için bu dünyada hiçbir şey yoktur. Tanrı da bu dünyada değildir. Çünkü bu dünya Tanrı’ya uygun bir yer değildir. O, ancak insanın en iç varlığında bulunabilir. Korku da oradadır. İnsan bu kötü dünyada iç varlığındaki korku içinde

olmakla, sürekli olarak kendini Tanrı'nın önünde görür, korkar ve titrer. Böylece o var olur ve özgürlüğün ülkesine yükselir.

Heidegger, korkunun esas bulunuşunu varoluşun yetkin bir açık oluşu olarak anlar. Bu varoluşun bir varlık olanağıdır. Meydana çıkma, ancak varoluşa ait açıklıkta olanaklıdır. Korkunun içinde açığa çıkan varolan, kendine özgü varlığı yoluyla kendini kendisinin önüne getirir. Korkunun önündeki yer, yani korkunun korktuğu şey dünya-içinde-varolmadır. Ama bu şey, dünya içindeki hiçbir varolan değildir. O, ürküntünün ürktüğü şeydi. Korku ile ürküntü arasında gerçi bir akrabalık var, ama temel ayrılık buradadır. Korkunun önündeki şey, tamamen belirsizdir. Oysa ürkme, daima belli bir şeyden ürkmektir. 'İnsanın tözü varoluştur.' Bunun anlamı, insanın tözünün kendisine hazır olarak verilmediği, önceden ne bir Tanrı ne de herhangi bir güç tarafından oluşturulmadığı, fakat ancak insanın kendisinin onu oluşturabileceğidir. Bu da insanın kendisini kaygıyla daima tasarlaması, varoluşuna titizlik göstermesi suretiyle olanaklıdır. Kaygı duymak titizlenmek demektir. Aksi halde insan, herkes alanında, herkesin hükmü altında herkesten biri olur. Böyle biri de ne töze ne varoluşa sahiptir. Kaygı, insan olma durumunun temel bir görüngüsüdür. Kendi varoluşu üstüne titizlenen, kaygı duyan insan ancak özgür olabilir (Soykan, 1999: 35-53).

İslam düşünürlerinin korku kavramına bakışını belirtmeden önce İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in korku kavramına bakışını öncelikli olarak açıklamaya çalışalım. Kur'an'da korku kelimesi genel olarak 'havf' kavramıyla zikredilmektedir. Kur'an'da 'havf' kökünden gelen veya aynı anlamdaki diğer masterlardan türeyen fiil ve isimler 124 yerde geçmekte; bunların yarısına yakını dünyevi korku ve kaygıları, diğerleri ise Allah korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade etmektedir. Havf sözlükte korkmak, kaygılanmak, endişe duymak gibi anlamlara gelir (Kara, 1997: 529). Haşyet: Saygı ile karışık bir korkudur. Kulun işlediği günahlar sebebiyle veya Allah'ın celal sıfatlarının kendinde tecelli edeceği düşüncesiyle kalbinde duyduğu endişedir. Daha ziyade kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir ürünü olarak ortaya çıkar. 'Allah'tan ancak bilgin kulları korkar (Fâtır 28)'. Bu itibarla haşyet için Allah'ı bilen alimlerin korkusudur, denilmiştir. Vera: El çekmek, günahlardan ve şüpheli

şeylerden uzak durmak anlamındadır. Korkunun ilk basamağı tesirini insanların fiillerinde göstermeli ve insanı şüpheli şeylerden çekmelidir. İşte şüpheli şeylerden çekinmeye ‘vera’ denir. Takva: Sözlükte kişinin kendini korktuğu şeyden koruması anlamına gelen takva, terim olarak ‘insanın haramlarla birlikte bazı mübahları da terk edecek derecede titiz davranıp kendini günah işlemeye sevkeden şeylerden koruması’ şeklinde tarif edilmiştir. Rehbet; şiddetli veya telaşlı korkuyu ifade eder. Kötülükten kaçmayı düşünmek ve bu yöne yönelmek demektir. ‘Yalnız benden korkun (Bakara 40; Nahl 51)’. Rehbet, rağbetin karşıtıdır. Aşırı dini korku ve kaygıdan dolayı bir hücreye kapanıp ibadete veren Hıristiyan keşişlere eski Araplarca ‘rehbet’ kökünden gelen rahip ismi verilmiştir. Bu kelime çoğul şekliyle (ruhban) Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir. Vecel: Otoritesinden, cezasından veya görmesinden korkulan Zat’ın karşısında korkudan kalbin çarpması, titremesi ve tüylerin ürpermesidir (Yazır, ty.: c.4, 202).

Ebu Nasr es-Serrac insanları ‘korku’ karşısında üç gruba ayırmıştır:

- 1- Büyüklerin Korkusu: Allah korkusu, imana yakın olarak zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: ‘Eğer inanıyorsanız onlardan değil, benden korkun (Al-i İmran, 175)’.
- 2- Orta Tabakaların Korkusu: ‘Rabbinin makamından korkanlar için iki cennet vardır (Rahman, 46)’ ayetinde anlatılan korku.
- 3- Küçük Tabakaların Korkusu: ‘Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir gündün korkarlar (Nur, 37)’. Allah’ın gazabından ve ikabından korkan kimselerdir (Serrac, 1996: 58).

Gazali korku olgusunun olumlu yönüne vurgu yapmış ve korkunun insanları Allah’a ulaştıran bir mecra gibi görmüştür. Korkunun fazileti hakkında insanların şehvetini yakıp Allah’a ulaştıran bir olgu olarak görmektedir. ‘Bir şeyin fazileti, ahirette Allah’a kavuşmak saadetine ulaştırmaktaki faydası oranındadır. Zira aranan tek şey, mutluluktur. Kulun en büyük mutluluğu, Allah’a yaklaşmak ve O’na ulaşmaktır. Buna yardımcı olan her şeyde fazilet vardır. Fazileti de neticeye ulaştırma oranındadır. Halbuki ahirette Allah’a kavuşmak mutluluğuna ancak dünyada O’nun sevgisini ve O’nunla ünsiyeti kazanmakla ulaşılabileceği meydandır. Sevgi ise marifet ile, marifet de ancak devamlı tefekkür ile oluşur. Ünsiyet ise

sevgi ve devamlı zikir ile, zikir ve fikre devam da dünya sevgisini gönlünden çıkarmakla, dünya sevgisini atmak da zevk ve şehvetleri terk etmekle, bunları terk etmek de şehveti kırmakla, şehveti kırmak da en çok korku ateşi ile mümkündür. Demek ki korku, şehvetleri yakan bir ateştir. Bunun fazileti de şehveti yaktığı ve günahlardan uzaklaştırıp ibadete yaklaştırdığı orandadır. Bu da yukarıda anlattığımız gibi, korkunun dereceleri oranında değişir. Allah'a yaklaştırıcı en makbul ameller olan iffet, vera', takva ve mücahede korku sayesinde elde edilir (Gazali, 1975: 294). Yine Gazali korkuyu, makbul olmakla beraber, bazılarının sandığı gibi, ne kadar çok korkarsa o nispette makbul olur görüşünü reddetmiştir. Korkuyu Allah'a yaklaşmak için insanı ilim ve amele sevkeden ilahi bir kamçıya benzetmiştir. Aşırı korku, insanı işinden alı koyar. Bazen sahibini zayıflatır ve hasta eder, şaşkına çevirir, hatta delirmesine sebep olur. Halbuki kamçıdan maksat ne ise, korkudan da maksat odur. Az korkunun ise insanı laubaliliğe ve gevşekliğe götüreceğinden bahsederken korkunun orta halli olmasını istemektedir. Gazali'ye göre korkunun kaynağı cehalet ve acziyettir. Cehaleti, sonunu bilmemesi bakımındandır. Eğer sonunu bilseydi korkmazdı. Çünkü korku, tereddüt edilen şeyde olur. Acziyyetine gelince; insanın kendi gücüyle başından savamadığı kaçınılacak bir şey ile karşılaşmasını göstermektedir (Gazali, 1975: 289).

Ebu Talib Mekki'ye göre korku cahile girdiği zaman onu ilme çağırır. İlme girdiğinde onu zühd çağırır. İnsanın fiillerine girdiğinde ise onları ihlase çağırır. İhlas ise öyle bir farzdır ki ancak korkuyla elde edilir. Korku ise, ancak zühd ile elde edilir (Mekki, 1999: 336). Korku ehlinin yolları arasında en faziletlisi, korkunun nefse sirayet ederek heva uğraşımı kesmesi ve şehvetlerin ateşini söndürmesidir (Mekki, 1999: 350). Korku 'Havf' kelimesi, korkunun bütün makamlarını içine alan genel bir isimdir. Korku beş tabakayı kapsar ve bu tabakalardan her birinin üç makamı vardır. Korkunun birinci tabakası Takva'dır. Bu tabakada müttakiler, Salihler ve amel sahipleri bulunur. Korkunun ikinci tabakası, çekinme 'Hazr' tabakasıdır. Bu tabakada zahidler, vera' ehli ve huşu sahipleri bulunur. Üçüncü tabakası endişe 'Haşyet' tabakasıdır. Burada ise alimler, abidler ve ihsan ehli bulunur. Dördüncü tabaka, ürperme 'Vecl' tabakasıdır. Bu tabaka da zikredenler, alçakgönüllüler ve arifler yer alır. Beşinci tabaka, titreme 'İşfak' tabakasıdır. Bu tabakada ise şahitler olan

sıdıklar, muhibban ve mukarrebun zümresinin havassı bulunur. Bunların korkusu, verilecek cezalara layık olacaklarını müşahede etmelerinden dolayı değil Allah Teala'nın sıfatlarını iyi bilmelerinden dolayıdır (Mekki, 1999: 352).

Ebu Talib Mekki marifet ehlinin diğer korkularını da şöyle sıralamıştır: Suç korkusu, kazanç korkusu, azap tehdidi korkusu, cezalandırılma korkusu, emirlerde kusur etme korkusu, hadleri aşma korkusu, ziyade sevaptan mahrum edilme korkusu, uyanıklığın gafletle perdelenme korkusu, amelle geçen çalışma süresinden sonra fetret ve soğuma korkusu, kararlılıktan sonra azmin zayıflama korkusu, tövbeyi bozmak suretiyle ahdi çiğneme korkusu, tövbeye yol açan fiille tekrar sınanma korkusu, istikametten sonra tekrar eğilme korkusu, şehvete alışma korkusu, hüccetten sonra heva ve dünya düşkünlüğüne dönme korkusu, Allah Teala'nın geçmiş günahlarına bakarak çirkin fiillerinde onları görmesiyle onlardan yüz çevirme ve gazap edilme korkusu, bunların bir kısmı bir kısmından daha üsttedir (Mekki, 1999: 330).

Materyalistler korku olgusuna daha çok insanda ki görünümünün olumsuz yönde ele almışlar, onlar korku bireyi ve insanlığı kısıtlayan, korkunun toplumsal direnç şuurunu kıran bir özellikte olduğunu belirtmektedirler. Ölüm korkusunun ise insanlardaki Tanrı fikrini ortaya çıkardığını savunmaktadırlar. Böylelikle korku olgusu materyalist düşüncede insanın hayatına olumlu bir katkı sağlamadığı görülmektedir.

Varoluşçu filozoflardan Kierkegaard'a göre ise korku; varoluşun en temel, en ilksel ortaya çıkış yeridir. O'na göre Tanrı bu dünya da değildir. Çünkü O, bu dünyanın Tanrı'ya uygun olmadığını vurgular. O ancak insanın en iç varlığında bulunabilir. Korku da oradadır. İnsan bu kötü dünyada iç varlığındaki korku içinde olmakla, sürekli olarak Tanrı'nın önünde görür, korkar ve titrer (Soykan, 1999: 45). İslam alimlerinden Gazali'nin ve Ebu Talip el-Mekki'nin de korkuyu ilim makamlarından bir makam olarak kabul etmekle varoluşçu filozofların korku aracılığıyla insanın kendini bilme ve bulma çabalarına paralel bir görüş ortaya koymaları bizler de şaşkınlık oluşturmaktadır (Bilgi, 2002: 26–27).

Bütün bu açıklamalardan sonra korkunun din duygusuyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Dini duygu fertte dini inancın oluşmasını temin etmektedir. Dolayısıyla dini

inancın olmadığı kimselerde dini anlamıyla günah fikri olmayacağından, işlemiş oldukları günahları sebebi ile Allah'tan korkmaları söz konusu olamaz. Öyleyse bir kişinin korku duyabilmesi için öncelikle onun canlı bir din duygusuna, ruhen bağlandığı ve inandığı bir varlığın bulunmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Buda kişinin başta Allah korkusu, ölüm ve ahiret korkusu fikrini gerekli kılmaktadır. Şimdi bunları ve tesirlerini açıklamaya çalışalım.

1.6. Dini Nitelikli Korkular

1.6.1. Allah Korkusu

Allah, bütün Müslümanların benimsediği Tanrı fiilen var olan, kainatı yaratıp yöneten, yetkin sıfatlarla nitelenen aşkın bir varlıktır. İslam'ın sunduğu Allah mefhumu aşkın bir varlık olmakla birlikte, insana ve kainata karşı ilgisiz değildir. O kainatı yaratan, her an yaratmayı sürdürüp evreni yöneten Allah'tır. O, mutlaktır, aşkındır; insan ise her yönden kusurlu, ihtiyaçlarla yüklü ve sonlu varlıktır (Topaloğlu, 2006: 142).

'Allah, insanın kainata ve kendi üzerine hakimiyetini kabul ettiği ve içsel bağlarla kendisini bağlı hissettiği kudretin adıdır'. Bu tarifin unsurları tahlil edilince esaslı olarak onda iki inanın bulunduğu görülür. Biri Allah'ın bütün kainata ve onu düşünen insanın kendi üzerine hakimiyet, öbürü insanla Allah arasında içsel yani ruhi bağların bulunabildiği inancıdır. İnsan şuurunun Allah tasavvurunda aradığı karakterler bunlardır (Topçu, 1995: 22).

Allah tasavvurunu Kerim Yavuz şöylece özetlemiştir:

1- İlahi varlık olarak Allah tasavvuru ki burada Allah, varlığı, birliği, büyüklüğü, yüceliği veya ululuğu, gücü, kuvveti, varlıkların hiçbirine benzemediği, eşi, ortağı ve dengi olmadığı, hiçbir şeye ve hiç kimseye muhtaç olmadığı, ezeli ve ebedi olduğu dile gelmektedir.

2- Hayatın ve var oluşun kaynağı olan Allah'ın yaratıcılığı olarak tasavvur edilmesi.

3- Kişisel varlığın devam etmesinin Allah'a bağlı olması. Büyüten, besleyen, koruyan ve yardım eden bir varlık olarak tasavvuru.

4- Allah'ın fiillerinde, hükmünde, iradesinde ve gizli ve açık her şeyi sınırsızca bilen olarak algılaması.

5- Allah'ın ahlaki yönden ferdi ve toplumsal hayatın düzenleyicisi olarak düşünülmesi.

6- Allah'ın esirgeyici, bağışlayıcı ve affedici olması şeklinde tasavvur edilmesidir (Yavuz, 1983: 166–167).

Bilindiği gibi Allah zati itibarıyla korkutucu bir varlık değildir. Ancak mümin, sıfatlarından ve fiillerinden dolayı O'ndan çekinmektedir. O'nun her şeye gücü yeten bir kuvvet ve kudrete sahip olması, her şeyi bilmesi, işitmesi, görmesi ve değerlendirmesi, sonra bütün bunlarla ilişkili olarak bir insana işlediği günahlarından dolayı ceza verecek olması, Allah korkusunu oluşturan sebepler olarak belirlenebilir (Yapıcı, 1997: 229).

Allah'tan korkunun nedenlerini şöyle belirtmekte mümkündür:

1- Allah'ın sevgisini kaybetme, sevgisinden mahrum olma, dolayısıyla hem bu dünyada hem de ahirette mükafat elde edememe korkusu.

2- Allah'ın yapmasını istediği şeyleri yapmamanın, yapmasını istemediği şeylerin yapmanın sonucunda cezalandırılacağı korkusu. Cezalandırma ise hem dünyada başına bir takım kötülüklerin, felaketlerin gelmesi şeklinde hem de ahirette cehennemde azap görme şeklinde olabilir.

3- Allah'ın razı olamayacağı bir kul olamamanın korkusu sadece Allah'ın rızasını kazanmayı düşünen, mükafat ya da cezayı önemsemeyen bazı insanlarda –ki bunlar, daha çok peygamberler ve bazı mutasavvıflardır- Allah'ın rızasını elde edememek tek korkudur.

Din duygusundaki korkunun özelliği, kişiyi korktuğu ilahi varlığa yaklaştırması ve ona teslimiyete götürmesidir. Diğer korkulardan ayrılan en önemli yönü de budur. Çünkü korkuda uzaklaşmak, kaçmak, nefret etmek gibi eğilimler vardır. Din duygusundaki korkuda ise sığınmak, sokulmak, ümitlenmek gibi eğilimler bulunur. Yani Allah korkusundan yine Allah'a sığınılmakta, ona teslimiyet ve bağlılık gösterilmektedir. Burada insan bir taraftan, teslim olduğu ve bağlılık gösterdiği, kudretli bir varlık olduğuna inandığı

Allah'ın emirlerine uymamanın korkusunu ve huzursuzluğunu yaşamakta, diğer taraftan bu korku onu tekrar Allah'a sığınmaya yöneltmektedir. Şüphesiz bu bilinçli bir korkudur ve Kur'an'a göre 'Allah'a karşı ancak; kulları içinden alim olanlar derin saygı duyarlar (Fatır, 28)'. Bu bağlamda Allah'tan en fazla bilginlerin korktuğu anlaşılmaktadır (Peker, 2003: 111).

'Ey insanlar, Rabbinizden korkun (itteku). Yemin ederim ki o Saatin yeri sarsışı dehşetli olacaktır'(Hacc, 1). Mü'min için mümkün olan en kısa tanımın formülü 'Allah korkusu ile titreyen'dir. 'Kafirler bu dünyanın güzelliğinin cazibesine kapılıyor ve iman edenlere gülüyorlar, ama Allah'tan korkanlar (ittika, takva'nın bir fiil hali) (yani mü'min'ler) Diriliş Günü'nde onların üstünde yer alacaktır' (Bakara, 212). 'İman' ile 'korku' arasındaki yakın alaka çok sık olarak birbirlerinin anlamdaşı gibi kullanıldıkları görülmektedir (İzutsu, 1997: 259).

Takva kavramının Allah'a nispet edilmesi (itteku'llah vb.), kesinlikle bizzat korkunç ve tehlikeli olan bir şeyden korkmak anlamı taşımaz. Böyle olsaydı takva sahiplerinin O'na en yakın değil, bilakis O'ndan en uzak konumda bulunmaları gerekirdi. O halde takva, Allah sevgisine engel olacak şeylerden nefsi korumaktan ibarettir. Buna göre takva, Allah ile kul arasında sevgi ve dostluğun (muhabbet, velayet) oluşması ve sürdürülmesi esasına bağlıdır (Topaloğlu, 2006: 91).

Korku motivasyonu, tehlikeli ve problemlili durumlardan kaçınmak veya onlarla yüz yüze gelmek ve onları çözmek için kişiye olanak sağlayan insani bir duygudur. Kur'an, korku motivasyonuna farklı bakar ve onu iman bağlamında değerlendirir. Bu bağlamda korku, takva olarak adlandırılır ve Allah'ın buyruklarına ve emirlerine bağlanmak ve O'na itaatsizlikten kaçınmak şeklinde ifade edilen Allah korkusunu da ima eder. Temel dini bir motivasyon olarak takva kavramı şunları içerir:

1- İtaatsizlik, günahlar ve kötü fiiller gibi Allah'ın bizden kaçınmamızı istediği tüm şeylerden uzaklaşmak. Böylece takva, bu yanlış fiillere düşmek ve onların istenmeyen sonuçlarından bizi korumak için bir çeşit önlemdir. Bu bir çeşit kaçınma davranışıdır.

2- Güzel iş ve fiiller dahil Allah'ın insanlara yapmasını emrettiği tüm şeyleri yapmaktır. Çünkü insan, böyle davranmakla kendisini, Allah'ın azabından ve O'nun itaatsizler için hazırlamış olduğu cezadan koruyabilir.

3- İnsanın içgüdülerini ve biyolojik dürtülerini, bu içgüdü, ihtiyaç ve dürtülerin yasal tatmin yollarını araştırarak Allah'ın emirlerine uyan bir yolla kontrol altında tutmak. Kişi böyle yapmakla, Allah'a ve O'nun Resulüne itaati, yasalara saygıyı öğrenir; takva ve iman gibi değerlerin gelişmesini gerçekleştirir.

Bu anlamda takva, kişiyi en iyiye yönelten ve onu daha çok kendini geliştirme doğrultusunda donatan, sonuç olarak kişilik gelişmesi ve bütünleşmesine yol açan insanın içgüdüleri ve arzuları üzerinde hükmeden insan davranışını, motive edici bir güç olur. Takva (Allah korkusu), daha sonra Allah'ın yardımıyla 'İslami kaidelerin ifası için bir sorumluluk olan içsel duygu haline gelir. Takva sadece dış kontrolü sağlayan insan ürünü kurallarının üstünde olduğundan, tüm diğer teminatların üzerinde olan gizli bir teminat haline gelir. Onun için insan davranışını gözetim altında tutacak iç vicdan olmadığında, dış kontrolü aldatmak kolay olur (Alawneh, 2002: 149–150).

Gazzali Allah korkusunu ikiye ayırmaktadır. Bir kısmının işlediği günahtan dolayı Allah'tan korkması, diğer kısmının da Allah'ın Celal ve Cemalinden, heybet ve azametinden korkması şeklinde tarif eder. Gazali ikinci mevkiinin daha üstün olduğunu belirtir ve bu mevkiye yükselip siddikler zümresine girse de inananın yine de korkusu devam eder. Diğerinin ise aldanmak tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söyler. İbadete devam ederken günahlardan korkmak, salihler korkusu; Allah'ın azametinden korkmak ise, muvahhid ve siddikler korkusudur ki, Allah'ın marifetinin semeresi de budur. Gazali Allah'ın zat ve sıfatını bilen herkes, günah işlemese de Allah'tan korkması gerektiğini söyler (Gazali, 1975: 292)

Fahreddin Razi'ye göre korku iki türlü olmaktadır: 1. İkab korkusu. Cenab-ı Hakkın azabından korkmak. Bu korku, günahkarların duyacağı korkudur. 2. Azamet ve celal korkusu. Celal ve azamet korkusuna gelince bu, hiçbir mahlukatın kalbinden çıkmayan korkudur. Muhtaç olan kimse, zengin bir hükümdarın huzurunda bulunduğu anda,

korkar ve ürperir. Bu dehşete kapılma ve korkma, hükümdarın vereceği cezadan dolayı değildir. Aksine bu, muhtaç olan kimsenin, onun kendisinden zengin; kendisinin de ona muhtaç olduğunu bilmesi, böyle bir korku ve ürpermeye sebep olmuştur (Razi, 1991: 224).

Hasan Basri ile başlayan korku ve hüznün ekolünün temel özelliği, insanı imana kavuşturan tefekkür, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye suretiyle insanı Allah'ın rızasına kavuşturan korku ve hüznüdür. Korku ve hüznün konusunda: İman eden kişinin kaygı ile sabahlayıp akşamladığını söylerdi (Yılmaz, 2004: 108). Hasan Basri Allah Teala'nın yaptığını umursamayacağını iyi bildiği için çok korkmakta ve hüznülenmekteydi. O, ceberut sıfatları sebebiyle O'nun umursamazlık dairesine düşmekten korkardı. Kendisini, arkadaşları için bir ceza ve tabakası için bir ibret kılmasından endişe ederdi. Hasan Basri'nin kırk yıl boyunca hiç gülmediği söylenmiştir. Korku, günahların çokluğundan dolayı olmaz. Öyle olsaydı, bizim Hasan el-Basri'den daha büyük bir korkuya sahip olmamız gerekirdi. Korku, ancak kalp duruluğu ve Allah Teala'yı aşırı ta'zimin sonucudur (Mekki, 1999: 314). Hz. Ali ile ilgili şöyle bir olay nakledilmiştir: O, korku ehlinden olup aklını kaybeden ve korkunun çokluğuyla ümitsizliğe düşen birine şöyle demişti: 'Şu gördüğüm hale seni düşüren nedir?' O da, 'Büyük günahlarım' demişti. Bunun üzerine o büyük Sahabi şöyle demiştir: ' Yazıklar olsun, Allah'ın rahmeti senin günahlarından çok daha büyüktür!'. Adam buna itiraz ederek, 'Benim günahlarım o kadar büyük ki onlara kefarete olacak bir şey bulunmaz' demişti. Bunun üzerine Hz. Ali ona şu karşılığı vermiştir: 'Senin Allah Teala'nın rahmetinden ümidini kesmen, işlediğin günahlardan daha büyük bir günahdır.'(Mekki, 1999: 351). Ebu'l-Feyz el-Mısri'nin bir sözü şöyledir: Allah'tan ayrı kalma korkusu, cehennem korkusunun yanında, dalgalı denize düşen bir damla gibidir (Mekki, 1999: 306).

Mehmet Akif '*Ne irfandır veren ahlaka yükşeklik, ne vicdandır/ Fazilet hissi insanlarda Allahı korkusundandır*' (Ersoy, 2001: 286) diyerek, Allah'a inancın en etkili şeklinin insanların Allah'tan korkmasıyla mümkün olacağını belirtiyor. Aksi takdirde Allah'ı içinde duymayan ve O'ndan çekinmeyen kimselerin her türlü kötülüğü yapabileceğini, Allah korkusunun kötülüğe karşı insanı koruyan ve iradesini besleyen bir güç olduğunu söylüyor. Zira Allah korkusu bulunmayan kimse, bir kötülük karşısında Allah'ı hatırlayamayacak kadar O'ndan

yoksun ise, kötülük karşısında direnç gücünü tamamen kaybetmiş birisi olacaktır. Akif'e göre, insandaki ahlaklı ve faziletli olma duygusunu besleyen, irfan ve ahlaka yükseklik veren Allah korkusudur. Şayet kalplerden Allah korkusu çekilecek olursa, onların irfan ve vicdanın değeri kalmayacaktır. Nitekim bu konuda: *'Yüreklere çekilmiş farz edilsin havfi Yazdan'm.../ Ne irfanın kalır te'siri kat'ıyyen, ne vicdanın'* diyerek, Allah korkusunu ruhunun derinliklerinde aramıştır (İmamoğlu, 1996: 58). Hem ferdi hem de sosyal planda ıslah adına, bir toplum için en faydalı ve en büyük erdem Allah korkusudur. Bireylerin dolayısıyla da toplumların ıslahı adına Allah korkusunun kalplere, vicdanlara yerleştirilmesi, içselleştirilmesi, dahası yaygınlaştırılması, büyük önem taşımaktadır. Allah korkusu inanan bir kimsenin davranışlarına yansıdığına birçok problem kendiliğinden halledilecektir. Akif'in işaret ettiği gibi bir kimsenin kalbinde Allah korkusu yoksa başka hiçbir şey ona tesir edemeyecektir (Karabiber, 2008: 13).

1.6.2. Ölüm Korkusu

Ölüm insan için çaresi bulunamayan ve önü alınamayan bir son, yaşama arzusunun önüne dikilmiş bir engel korku ve endişe uyandıran bir şeydir (Hökelekli, 2005: 85). Ölüm maddi yönden, canlı organizmaların yeni molekül ve hücreler üreterek kendilerini yenileme kabiliyetlerinin ortadan kalkması veya hayati merkezlerden birinin (kalp, beyin gibi), birkaçının veya hepsinin tahrip olması sonucu hayatın sona ermesidir. Manevi ve dini açıdan ise ölüm, ruhun bedenden ayrılması olarak kabul edilmektedir (Karaca, 2000: 86).

İnsan ister istemez ölümden korkmaktadır. Ölümden korkmasının sebeplerini Choron, üç sebeple açıklar. Bunlar; hayatın sona erecek olması, bizzat ölüm olayı ve ölüm anında yaşanacak olanlar ve ölümden sonra neler olacağı düşüncesidir (Yıldız, 1994: 24). M. Aydın ise ölüm korkusunu iki sebebe dayandırır. Ona göre ölümün acı veren bir hadise olduğu düşünce ve inancı insanda ölüm korkusunu oluşturduğu gibi, yine insanın sahip olduğu maddi ve manevi varlığına ilişkin bütün değerlerini kaybedeceği fikri de onda ölüm korkusunu meydana getirmektedir (Aydın, 1999: 236). Lacroix, 'kişiye sıkıntı ve kaygı veren ölümün kendisi değil, ölüm fikrinin yaşamasıdır' derken, hemen hemen aynı manayı Lorenz; 'Gerçek ölümün, ölüm kaygısı kadar korkunç olmadığını biliyorum.' diyerek ifade

etmektedir (Yapıcı, 1997: 237–238). Freud’a göre, doğum olayında yaşanan kaygı, hadım edilme kaygısından sonra ölüm kaygısını süperegonun geçirdiği en önemli kaygılarından sonuncusu olarak değerlendirmiştir (Freud, 1992: 63–66). C. G. Jung’a göre, ölüm korkusunun temelini yaşama korkusu oluşturur. Bu bağlamda ölümden çok korkan bireyler, aynı zamanda yaşamaktan da çok korkarlar. O’na göre yaşama korkusunun sebebi de bireyin, kendini hayata tam anlamıyla bağlayıp psiko-sosyal uyum sağlayamamasıdır (Koç, 2002: 8).

G. Delpierre’nin de dediği gibi, sonuçta bir korku vardır o da ölüm korkusudur (Mannoni, 1995: 27). İbn Miskeveyh ise; insanın en büyük korkusunun ölüm korkusu olduğunu ve bu korkunun herkesi içine almakla birlikte bütün korkulardan daha şiddetli ve etkili olduğunu belirtmektedir (Yıldız, 2006: 46). Fromm da, her insanın ölüm karşısında yaşadığı, ölmek zorunda olduğu korkuyu normal karşılamış ve bu korkuyu birinci korku olarak nitelemiş; ikincisi ise, insanları sürekli tedirgin eden ölüm korkusu olduğunu bunun da kaynağı kişinin hayatındaki başarısızlıktan ileri geldiğini belirtmiştir (Fromm, 2002: 203).

İslam inancına göre insanın son nefesini imanlı veya imansız olarak vermesi, son derece büyük önem taşımaktadır. Çünkü İslam’a göre insanın öte alemdeki geleceği, bu dünyadan imanla ayrılıp ayrılmamasına bağlıdır. Nitekim günahkar da olsa, insanın son nefesini mü’min olarak vermesi, cezasını çektikten sonra cennete gideceği şeklinde yorumlanmaktadır. Aksi durumda kafir olarak ölmek ise ebedi olarak cehennemde kalmak manasına gelmektedir (Karaca, 2000: 159–160).

Ölüm korkusunun nedenlerini şu şekilde özetleyerek açıklayabiliriz: Ölüm korkusunun en etkili sebeplerinden birisi, ölüm süreci ve bu sürecin acı ve ızdırap veren bir hadise olduğu düşünce ve inancı; ölümlle beraber insanın denetimini yitireceği inancı; özellikle Müslümanlar için ölüm korkusunun bir nedeni de son nefesi Müslüman olarak verememek, yani su-i hatime (kötü son); insanı bir bilinmeyene sürüklemesi; ahiret hayatının belirsizliği yanında özellikle bu hayatta sahip olunabilecek nimetler hakkındaki bilgisizlik; ölümün insanı yokluğa sürüklemesi; insanın ölümden değil, onunla birlikte yitireceği şeylerden korktuğunu ve sahip olma tutkusuna sahip oldukça bu korkudan kendini kurtaramayacağını; ölümün insanı dünya hayatından koparmasıyla geride pek çok zevkli şeyden de mahrum

edeceği inancı; ölüm korkusunun bir başka nedeni de yalnızlık korkusu olduğu; filozoflara göre ölüm endişesinin başlıca nedenlerinden birisi, ölümün özgürlüğü ortadan kaldırması (Karaca, 2000: 158–164).

1.6.3. Ahiret İle İlgili Korkular

Ahiret, sözlükte ‘son, sonra olan ve son gün’ anlamlarına gelir. Terim olarak ahiret, İsrail’in, Allah’ın emriyle kıyametin kopması için sura ilk defa üflemesiyle başlayacak olan ebedi hayata denilir. İsrail, sura ikinci defa üfleyince insanlar diriltiip hesaba çekilecek, sonra dünyadaki iman ve amellerine göre ceza ve mükafat görecek, cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girecek ve orada kalacaklardır (Kılavuz, 2006: 117–118).

Ahiret gününe iman dinimizde inanç esaslarından birisidir. Kur’an incelendiğinde gerçekte ahiretin mahiyetinin dünyada yaşanan hayatın neticelerine, gayelerine ya da yeryüzündeki çabalarının uzun vadede verdiği meyvelere yönelik olduğu görülmektedir (Fazlur Rahman, 1999: 186). Kur’an’da geçen ahiret gününden bahseden ayetlerin çoğu akıl ve iradesiyle dini tekliflere muhatap olan insanın dinin talepleri doğrultusunda hareket ettiği durumla aksine davrandığı durumdaki akıbetini canlı örnekler ve tasvirlerle görmesi ve kıyas yapmasına ve bunu daima aklında tutmasına imkan tanımaktadır (İzutsu, ty.: 78–88). Dolayısıyla dünyanın bir imtihan yeri olduğunu, ne ekirse ahirette onun biçileceğini bilen ve buna inanan insan, dünyada iken iyi işler yaptığında ahirette güzel karşılıklar; kötülükleri işlediğinde azap göreceğini bilecektir (Atay, 1992: 197).

Kur’an’da son gün, hüküm günü olan ahiret gününün kişinin tek başına kalacağının anlatılması insanı dehşetli bir korkuya düşürmektedir. Bu sadece yalnız kalarak değil, dünya ile ilgili her şeyden, herkesten mahrum kalma durumudur. Kur’an bu durumu bize tüyler ürpertecek şekilde aktarmaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın yalnızca sevdikleri ve sevdiği şeylerden değil, belki de yaşamları boyunca inandığı, güvendiği, kendisine dayandığı savunuculuğunu yaptığı, kendini yanlış yola teşvik eden kişiler ya da ilahlar tarafından da terk edilecekleri, insanların o günün dehşetinden kimseyi göremeyeceğinin anlatılması ve bu durumların tasviri insanın o günün dehşetini düşünerek korkmasına neden

olmaktadır. Özellikle haşır günü insanların yalnızca kendi dertlerini, hesaptan yüz akı ile çıkıp çıkmayacaklarını düşüneceklerinden yakınlarıyla bile ilgilenmeyeceklerini öyle ki annenin bebeğinden vazgeçeceğini anlatan ahiret günü tasvirleri o günün ve o ortamın dehşetini gözler önüne sermektedir. Ahirette amellerin tartılacağından, amel defterlerinin dağıtılacağından ve kişilerin amel defterlerinin kendileri için yeterli olacağından ve hatta vücut organlarının dahi kişinin kendi yaptıklarına şahitlik edeceğinden bahseden ayetler insanın o gün sığınılacak hiçbir yer olmayacağını o anı yaşarcasına hissedecek derecede korkmasına neden olmaktadır. (Kazan, 2000: 63–69).

Korkunç azapların, sıkıntıların ve işkencelerin, kısaca mutsuzluğun yeri olan cehennem, eş anlam olarak ateş, insanlara korku vermektedir. Kur'an'da kat kat yanan aleviyle ısı derecesi çok yüksek bir mekan olarak ifade edilen cehennem insanları korku ile dehşete düşürecek şekilde tasvir edilmektedir (Topaloğlu, 1993: 227; ayrıca bk. Salih, ty.: 29-33). Cehennem müminlerin zihninde cezayla ve azapla özdeşleşmiş bir mekandır. Bu durum inanlarda ona karşı bir korku ve ondan uzaklaşma yönünde bir çaba oluşturmaktadır. Kur'an'da korkutucu vasıflarıyla canlı tablolar halinde tasvir edilen cehennem sanki inkarcıları ve günahkarları yakıp kavurmak için bekler gibi ifade edilmekte, insanları doğru yola ulaştırmak için cehennem azabıyla korkutmaktadır (Yapıcı, 1997: 247).

BÖLÜM 2: ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

2.1.1. Evren-Örneklem

Araştırmanın evreni, Sakarya İli'nin Adapazarı, Kaynarca ve Karasu ilçeleri ve bu ilçelerin bazı köyleriyle sınırlıdır. Araştırmanın örneklemini insan hayatının geçmişiyile geleceğinin keşiştiği, toplumsal ve ahlaki sorumluluğu yerine getiren, ekonomik yaşam standardı kurup devam ettiren, sahip olduğu çocuklara bakıp onların mutlu birer yetişkin olmalarına yardım eden, yaşlanan ebeveyne uyum sağlamaya çalışan orta yaş yetişkinlik çağ olarak nitelendirebileceğimiz 30–40 yaş aralığında bulunan, rastlantısal olarak seçilmiş yedi meslek grubundan oluşan 231 erkek ve 77 bayan denekten mevcuttur.

2.1.2. Yöntem

Araştırmanın güvenilir ve geçerli olması için anket yöntemi kullanılmıştır. Anketimiz üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama olarak deneklerin 8 soruyla demografik görünümü tespit edilmeye çalışılmış daha sonra deneklerin dindarlık düzeylerini ölçmek için 'Dini Yönelim Ölçeği' (Onay, 2002: 181–192) kullanılmış ve teorik bilgiler ışığında genel manada korku ve daha çok dini nitelikli korku ile ilgili 28 sorudan oluşan bir taslak hazırlanarak pilot uygulama yapılmıştır. Bunun neticesinde gerekli düzenleme yapıldıktan sonra anketimize katılmak isteyen deneklere anket formu tarafımızdan dağıtılmıştır. Değerlendirilmeye alınan anketlerden elde edilen verilerin istatistiksel işlemleri SPSS (Statistical Package for Social Sciences) bilgisayar paket programı ile yapılmıştır. Bu programla öncelikle verilerin frekanslara yüzde dağılımlarına bakılmış daha sonra ki-kare yöntemi ile ulaşılan bulguların değişkenlerle anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığı kontrol edilmiştir.

2.1.3. Deneklerin Demografik Özellikleri

2.1.3.1. Deneklerin Sosyo-demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 3: Ankete katılan deneklerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Bay	231	75
	Bayan	77	25
Medeni Durum	Evli	236	76,6
	Bekar	72	23,4
Eğitim Düzeyi	İlkokul	48	15,6
	Ortaokul	45	14,6
	Lise	75	24,4
	Üniversite	140	45,5
Mesleki Durum	Memur	49	15,9
	Esnaf	71	23,1
	Çiftçi	24	7,8
	Ev Hanımı	27	8,8
	İşçi	29	9,4
	Serbest Meslek	47	15,3
	Öğretmen	52	16,9
	Diğer	9	2,9
Gelir Durumu	Çok İyi	4	1,3
	İyi	103	33,4
	Orta	176	57,1
	Düşük	20	6,5
	Çok Düşük	5	1,6
İkamet Durumu	Köy	71	23,1
	İlçe	109	35,4
	İl	128	41,6
Deneklerin Kendilerini Tanımlamaları	İçe Dönük	59	19,2
	Dışa Dönük	175	56,8
	Diğer	74	24,0

Tablo 3'e göre katılımcıların %75'ni erkek ve %25'ini bayanlar oluşturmaktadır. % 76,6'sı evli, %23,4'ü bekadır. % 15,6'sı ilkokul, %14,6'sı ortaokul, %24,4'ü lise ve %45,5'i üniversite mezunudur. Mesleki açıdan %23,1'le esnaf, %16,9'la öğretmen, %15,9'la memur, %15,3'le serbest çalışan, %9,4'le işçi, %8,8'le ev hanımı, %7,8'le çiftçi ve %2,9'la diğer meslek gruplarından oluşmaktadır. Gelir durumu %1,3'le çok iyi, %33,4'le iyi, %57,1'le orta, %6,5'le düşük, %1,6'yla çok düşüktür. %23,1'i köyde, %35,4'ü ilçede,

%41,6'sı ilde ikamet etmektedir. Kendilerini %19,2'si içe dönük, %56,8'i dışa dönük, %24'ü ise diğer olarak tanımlamışlardır.

2.1.3.2. Dindarlık Düzeyi İle İlgili Bulgular

Tablo 4: Deneklerin dindarlık düzeylerinin frekans ve yüzde dağılımı

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Çok Dindar	Dindar	Az Dindar	Dine Karşı İlgisiz	Toplam
	F	86	155	64	3	308
%	27,9	50,3	20,8	1,0	100,0	

Tablo 4'e göre deneklerin %27'si kendisini çok dindar, %50,3'ü dindar, % 20,8 az dindar, %1'i dine karşı ilgisiz olarak tanımlamıştır.

2.1.3.2.1. Deneklerin Demografik Değişkenlere Göre Dindarlık Düzeyleri İle İlgili Bulguları

Tablo 5: Deneklerin demografik değişkenlere göre dindarlık düzeylerinin frekans ve yüzde dağılımı

Demografik Özellikler			Çok Dindar	Dindar	Az Dindar	Dine İlgisiz	Toplam
Cinsiyet	Bay	F	58	125	45	3	231
		%	25,1	54,1	19,5	1,3	100,0
	Bayan	F	28	30	19		77
		%	36,4	39,0	24,7		100,0
Medeni Durum	Evli	F	74	116	45	1	236
		%	31,4	49,2	19,1	0,4	100,0
	Bekar	F	12	39	19	2	72
		%	16,7	54,2	26,4	2,8	100,0
Eğitim Düzeyi	İlkokul	F	16	26	6		48
		%	33,3	54,2	12,5		100,0
	Ortaokul	F	16	21	8		45
		%	35,6	46,7	17,8		100,0
	Lise	F	18	40	17		75
		%	24,0	53,3	22,7		100,0
	Üniversite	F	36	68	33	3	140
		%	25,7	48,6	23,6	2,1	100,0
		F	19	24	6	49	

Mesleki Durum	Memur	%	38,8	49,0	12,2		100,0
	Esnaf	F	23	36	12		71
		%	32,4	50,7	16,9		100,0
	Çiftçi	F	6	17	1		24
		%	25,0	70,8	4,2		100,0
	Ev Hanımı	F	16	10	1		27
		%	59,3	37,0	3,7		100,0
	İşçi	F	5	13	10	1	29
		%	17,2	44,8	34,5	3,4	100,0
	Serbest Meslek	F	8	24	13	2	29
		%	17,0	51,1	27,7	4,3	100,0
	Öğretmen	F	5	28	19		52
		%	9,6	53,8	36,5		100,0
	Diğer	F	4	3	2		9
%		44,4	33,3	22,2		100,0	
Gelir Durumu	Çok İyi	F	1	3			4
		%	25,0	75,0			100,0
	İyi	F	29	52	21	1	103
		%	28,2	50,5	20,4	1,0	100,0
	Orta	F	47	86	42	1	176
		%	26,7	48,9	23,9	0,6	100,0
	Düşük	F	8	10	1	1	20
		%	40,0	50,0	5,0	5,0	100,0
Çok Düşük	F	1	4			5	
	%	20,0	80,0			100,0	
İkamet Durumu	Köy	F	24	40	7		71
		%	33,8	56,3	9,9		100,0
	İlçe	F	34	51	23	1	109
		%	31,2	46,8	21,1	0,9	100,0
	İl	F	28	64	34	2	128
		%	21,9	50,0	26,6	1,6	100,0
Deneklerin Kendilerini Tanımlamal arı	İçe Dönük	F	19	32	8		59
		%	32,2	54,2	13,6		100,0
	Dışa Dönük	F	51	83	39	2	175
		%	29,1	47,4	22,3	1,1	100,0
	Diğer	F	16	40	17	1	74
		%	21,6	54,1	23,0	1,4	100,0

Deneklerin dindarlık düzeyleri ile demografik değişkenler arasındaki ilişki tablo 5’de görülmektedir. Buna göre deneklerin dindarlık düzeyleri ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak bir anlamlılık yoktur (ki-kare $0,072 > 0,05$). Yalnız tabloda görüldüğü üzere

erkeklerin azda olsa bayanlara nispetle dindarlık düzeyi yüksek diyebiliriz. Medeni duruma göre ise evli olanların (%80,6) bekarlara (%70,9) oranla dindarlık düzeyi fazla olduğu istatistiksel olarak tespit edilmiştir (ki-kare 0,028 < 0.05). Eğitim düzeyi ile dindarlık düzeyi arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (ki-kare 0,474 > 0.05). Yalnız tabloda eğitim düzeyi arttıkça dindarlık düzeyi azaldığı görülmektedir (İlkokul %87,5; ortaokul %82,3; lise %77,3; üniversite %74,3). Deneklerin mesleki durumu ile dindarlık düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur (ki-kare 0,000 < 0.05). Buna göre dindarlık düzeyi en yüksek olan meslek grubu ev hanımıdır (%96,3). Bunu çiftçi (%95,8), memur (%87,8), esnaf (%82,1), serbest meslek (%68,1), öğretmen (%63,4), işçi (%62) takip etmektedir. Deneklerin gelir durumu ile dindarlık düzeyi arasında bir ilişki tespit edilememiştir (ki-kare 0,487 > 0.05). Deneklerin dindarlık düzeyleri ile ikamet ettikleri yer arasında istatistiksel olarak bir ilişki bulunamamıştır (ki-kare 0,087 > 0.05). Yalnız tablo incelendiğinde köyden kente doğru gidildikçe dindarlık düzeyi düştüğü görülmektedir. Bu oran köyde (%90,1), ilçede (%88), ilde (%71,9)'dur. Deneklerin kendilerini tanımlamaları ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır (ki-kare 0,572 > 0.05). Tablo incelendiğinde ise içe dönük olanların (%86,4) dışa dönük (%76,5) olanlardan dindarlık düzeyi yüksek olduğu görülmektedir.

2.1.3.2.2. Deneklerin dini yönelim ölçeği maddelerine verdiği cevaplara ilişkin bulgular

Tablo 6: Deneklerin dini yönelim ölçeği maddelerine katılımlarının frekans ve yüzde değerler

		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiçbir Zaman	Toplam
Dinin toplum hayatı açısından önemli olduğunu düşünürüm	F	271	29	6	2	308
	%	88,0	9,4	1,9	0,6	100
Dini inancın gerekli olmadığını düşünürüm	F	3	3	11	291	308
	%	1,0	1,0	3,6	94,5	100
Dinin yasak ettiği şeyleri yaptığım olur	F	3	19	229	57	308
	%	1,0	6,2	74,4	18,5	100
Dini kuralları sıkıcı bulurum	F	3	2	38	265	308
	%	1,0	0,6	12,3	86,0	100
Toplum huzurunun sağlanmasında dinin önemli bir katkısının olduğunu düşünürüm	F	244	37	16	11	308
	%	79,2	12,0	5,2	3,6	100
Kişinin din uğruna birtakım güçlüklerle katlanmasını anlamsız bulurum	F	6	9	36	257	308
	%	1,9	2,9	11,7	83,4	100
Evlilik dışı ilişkileri normal karşılarım	F	4	2	25	277	308
	%	1,3	0,6	8,1	89,9	100
Toplumun geri kalmasına, dini kuralların neden olduğunu düşünürüm	F	6	10	36	256	308
	%	1,9	3,2	11,7	83,1	100
İbadetlerimi yaparım	F	94	126	87	1	308
	%	30,5	40,9	28,2	0,3	100
Dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını yerine getirmeye özen gösteririm	F	114	140	51	3	308
	%	37,0	45,5	16,6	1,0	100
İnancıma göre hareket etmediğimde, içimde bir huzursuzluk duyarım	F	176	76	37	19	308
	%	57,1	24,7	12,0	6,2	100
Dini kuralları yerine getirme zorunluluğu hissederim	F	182	83	33	10	308
	%	59,1	26,9	10,7	3,2	100
Nafile (farz olmayan) ibadetler yaparım	F	39	45	204	20	308
	%	12,7	14,6	66,2	6,5	100
Dinimi başkalarına da anlatmaya çalışırım	F	93	93	113	9	308
	%	30,2	30,2	36,7	2,9	100
Hata işlediğim zaman Allah'tan af dilerim	F	214	75	16	3	308
	%	69,5	24,4	5,2	1,0	100
Allah herkesi kendi niyetine göre değerlendirir diye düşünürüm	F	232	52	15	9	308
	%	75,3	16,9	4,9	2,9	100
Allah kıyamet günü bana da merhamet eder diye umarım	F	233	50	17	8	308
	%	75,6	16,2	5,5	2,6	100
Dua ederim	F	216	70	19	1	308
	%	70,1	22,7	6,2	1,0	100

2.1.3.2.3 Deneklerin Bağımsız Değişkenlere Göre Dindarlık Düzeyi

Tablo 7: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘İnancıma göre hareket etmediğimde, içimde bir huzursuzluk duyarım’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyi		İnancıma göre hareket etmediğimde, içimde bir huzursuzluk duyarım				
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiçbir Zaman	Toplam
Çok Dindar	Frekans	80	4		2	86
	%	93,0	4,7		2,3	100,0
Dindar	Frekans	87	47	11	10	155
	%	56,1	30,3	7,1	6,5	100,0
Az Dindar	Frekans	9	25	25	5	64
	%	14,1	39,1	39,1	7,8	100,0
Dine Karşı İlgisiz	Frekans			1	2	3
	%			33,3	66,7	100,0
Toplam	Frekans	176	76	37	19	308
	%	57,1	24,7	12,0	6,2	100,0
Chi-Square	0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘inancıma göre hareket etmediğimde, içimde bir huzursuzluk duyarım’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Dindarlık düzeyi yüksek olanda çoğunlukla inancına göre hareket etmediğinde huzursuzluk duyması % 97,4, dindarlık düzeyinde %86,4, dindarlık düzeyi az olanda ise %53,2’dir. Bu da dindarlık düzeyi ile inanç arasındaki ilişkiyi bize gösterir. Dindarlık düzeyi arttıkça inancının onaylamadığı davranışlarının sonucunda huzursuzluk duymakta artmaktadır. O halde inanan insan hayatında inancının gerektirdiği fiilleri yaşamayı arzular. İnancına göre hareket etmediğinde ise huzursuz olması anlamlıdır.

Tablo 8: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘İbadetlerimi yaparım’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyi		İbadetlerimi yaparım				Toplam
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiçbir Zaman	
Çok Dindar	Frekans	71	15			86
	%	82,6	17,4			100,0
Dindar	Frekans	21	89	45		155
	%	13,5	57,4	29,0		100,0
Az Dindar	Frekans	2	22	40		64
	%	3,1	34,4	62,5		100,0
Dine Karşı İlgisiz	Frekans			2	1	
	%			66,7	33,3	100,0
Toplam	Frekans	94	126	87	1	308
	%	30,5	40,9	28,2	0,3	100,0

Chi-Square 0,000 < 0.05

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘ibadetlerimi yaparım’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Dindarlık düzeyi fazla olanların çoğunlukla ibadetlerini %100 yaptıklarını, dindar düzeyinde olanların ibadetlerini çoğunlukla %70,9 , dindarlık düzeyi az olanların ise çoğunlukla %37,5 ibadetlerini yaptıkları görülüyor. Dindarlık düzeyi arttıkça ibadet yapma oranı da arttığı görülmektedir. İnanan insanın inancının gereği olan ibadet boyutunu yapması ile dindarlık düzeyi arasında anlamlılık arz etmektedir. Zira inanan insanın dindarlığını gösteren en büyük fiil ibadettir.

Tablo 9: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Dinin sosyal hayatla ilgili kuralları yerine getirmeye özen gösteririm’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyi		Dinin sosyal hayatla ilgili kuralları yerine getirmeye özen gösteririm				
		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiçbir Zaman	Toplam
Çok Dindar	Frekans	73	11	1	1	86
	%	84,9	12,8	1,2	1,2	100,0
Dindar	Frekans	37	102	15	1	155
	%	23,9	65,8	9,7	0,6	100,0
Az Dindar	Frekans	4	27	33		64
	%	6,3	42,2	51,6		100,0
Dine Karşı İlgisiz	Frekans			2	1	3
	%			66,7	33,3	100,0
Toplam	Frekans	114	140	51	3	308
	%	37,0	45,5	16,6	1,0	100,0
Chi-Square	0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘dinin sosyal hayatla ilgili kuralları yerine getirmeye özen gösteririm’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Deneklerin çoğunlukla, dindarlık düzeyi fazla olanların %97,5 , dindar düzeyinde olanların %89,7 , dindarlık düzeyi düşük olanların ise %48,5 dinin sosyal hayatla ilgili kuralları yerine getirmeye özen gösterdikleri görülmektedir. Bu bağlamda dindarlık düzeyi yüksek olanların dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını daha fazla göstererek dindarlık düzeyi az olanlardan daha sosyal olduğu söylenebilir. Çünkü dinin sosyal kurallarını (hac, zekat, mevlit okuma vb.) yerine getiren birey, insana ve insanlığa fayda amacı gütmektedir. Bu bakımdan deneklerin dindarlık düzeyi yükseldikçe dinin sosyal fonksiyonlarını yerine getirme de artmaktadır.

2.1.4. Deneklerin Dini Nitelikli Korkuları

Deneklerin dini nitelikli korkularını işlerken özellikle Allah korkusu, ahiret korkusu ve ölüm korkusu ile ilgili görüşleri dikkate alınmış ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

2.1.4.1. Deneklerin Allah Korkusuyla İlgili Görüşleri ve Değerlendirmesi

Bu başlık altında, Allah korkusunun denekler üzerindeki etkileriyle ilgili bulguların hangi değişkenlerle anlamlı ilişki içinde oldukları ve farklılaşma gösterdikleri ortaya konacaktır.

Tablo 10: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyi		Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	60	20	1	3	2	86
	%	69,8	23,3	1,2	3,5	2,3	100,0
Dindar	Frekans	69	61	15	9	1	155
	%	44,5	39,4	9,7	5,8	0,6	100,0
Az Dindar	Frekans	16	26	7	11	4	64
	%	25,0	40,6	10,9	17,2	6,3	100,0
Dine İlgisiz	Frekans			1	1	1	3
	%			33,3	33,3	33,3	100,0
Toplam	Frekans	145	107	24	24	8	308
	%	47,1	34,7	7,8	7,8	2,6	100,0
Chi-Square		0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü dindarlık düzeyi yüksek olanlarda % 93.2, dindar düzeyde bulunanlarda %83.9, dindarlık düzeyi az olanlarda %65.6’dır. Dine karşı ilgisizler ise Allah korkusunun diğer korkularını etkilemediğini belirtmişlerdir. Buna göre dindarlık düzeyi yüksek olanlar için Allah korkusu diğer korkuları da etkileyen bir durum arz etmekte, sanki diğer korkuların temeli gibi

görülmektedir. Buna göre kişinin diğer korkuları Allah'tan korktuğu nispete azaldığı şeklinde yorumlayabiliriz. Nitekim kişilerin dindarlık düzeyi yükseldikçe Allah korkusunun kişiyi diğer korkularından uzaklaştırdığı tablo verilerinden anlamlı şekilde görülmektedir. Bu durumu Allah korkusunun inanan insanın yaşamında en etkin motivlerden biri olmasıyla açıklamamız mümkündür. Bu bağlamda 'Eğer inanmış kimselerseniz Allah'tan korkun (Maide 57)' ayeti de inanç ile Allah korkusunun iç içe olduğunu bize bildirmektedir. Böylece Allah korkusu inanan insanlar için olumsuz bir çağrıışından ziyade olması gereken bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla inanç ile Allah korkusu iç içe olan olgulardır (İzutsu, 1997, 259-261)

Tablo 11: Deneklerin cinsiyetlere göre 'Allah korkusu beni diğer korkularımın uzaklaştırıyor' ifadesine katılımları

Cinsiyet		Allah korkusu beni diğer korkularımın uzaklaştırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	112	77	21	15	6	231
	%	48,5	33,3	9,1	6,5	2,6	100,0
Bayan	Frekans	33	30	3	9	2	77
	%	42,9	39,0	3,9	11,7	2,6	100,0
Toplam	Frekans	145	107	24	24	8	308
	%	47,1	34,7	7,8	7,8	2,6	100,0
Chi-Square		0,296 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyet durumlarıyla 'Allah korkusu beni diğer korkularımın uzaklaştırıyor' fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Allah korkusunun erkeklerde kendilerini diğer korkulardan uzaklaştırdığını belirtenler % 81,8 , bayanlarda ise %81.9 diğer korkulardan uzaklaştırdığını belirtmişlerdir. Deneklerin Allah korkusunun diğer korkulardan uzaklaştırması cinsiyetler arasında eşit orandadır diyebiliriz.

Tablo 12: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyleri		Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	19	21	2	4	2	48
	%	39,6	43,8	4,2	8,3	4,2	100,0
Ortaokul	Frekans	25	8	5	4	3	45
	%	55,6	17,8	11,1	8,9	6,7	100,0
Lise	Frekans	40	29	2	4		75
	%	53,3	38,7	2,7	5,3		100,0
Üniversite	Frekans	61	49	15	12	3	140
	%	43,6	35,0	10,7	8,6	2,1	100,0
Toplam	Frekans	145	107	24	24	8	308
	%	47,1	34,7	7,8	7,8	2,6	100,0
Chi-Square		0,086 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyleriyle ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Allah korkusunun, ilkokul mezunlarında %83,4 , ortaokul mezunlarında %73,4 , lise mezunlarında %92, üniversite mezunlarında %78,6 diğer korkulardan uzaklaştırdığını belirtmişlerdir. Tabloyu incelediğimizde deneklerin Allah korkusunun diğer korkularından uzaklaştırması lise mezunlarında en fazla, ortaokul mezunlarında en az olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor					
		Kesinlikle Katılıyor	Katılıyor	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	35	29	4	3		71
	%	49,3	40,8	5,6	4,2		100,0
İlçe	Frekans	45	45	6	8	5	109
	%	41,3	41,3	5,5	7,3	4,6	100,0
İl	Frekans	65	33	14	13	3	128
	%	50,8	25,8	10,9	10,2	2,3	100,0
Toplam	Frekans	145	107	24	24	8	308
	%	47,1	34,7	7,8	7,8	2,6	100,0
Chi-Square		0,065 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Allah korkusunun, köyde ikamet edenlerde %90,1 , ilçede ikamet edenlerde %82,6 , ilde ikamet edenlerde ise %76,6’sı kendilerinin diğer korkulardan uzaklaştırdığını belirtmişlerdir. Tabloyu incelediğimizde kentten köye gidildikçe Allah korkusunun kişiyi diğer korkulardan uzaklaştırdığı görülmektedir. O halde Allah korkusunun köyde yaşayanlarda etkin olduğu söylenebilir.

Tablo 14: Deneklerin nafile ibadetleri yapmalarına göre ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ ifadesine katılımları

Nafile ibadetler yaparım		Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Her Zaman	Frekans	26	11		1	1	39
	%	66,7	28,2		2,6	2,6	100,0
Çoğu Zaman	Frekans	28	13	2	1	1	45
	%	62,2	28,9	4,4	2,2	2,2	100,0
Bazen	Frekans	85	78	16	21	4	204
	%	41,5	38,2	7,8	10,3	2,0	100,0
Hiçbir Zaman	Frekans	6	5	6	1	2	20
	%	30,0	25,0	30,0	5,0	10,0	100,0
Toplam	Frekans	145	107	24	24	8	308
	%	47,1	34,7	7,8	7,8	2,6	100,0
Chi-Square		0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ‘Nafile ibadetler yaparım’ ile ‘Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tablo incelendiğinde nafile ibadetleri her zaman yaparım diyen deneklerin %94,9; çoğu zaman diyen denekler %91,1; bazen yaparım diyen deneklerin 79,7; hiçbir zaman yapmam diyen deneklerin %55,0’i Allah korkusunun kendilerini diğer korkulardan uzaklaştırdığını ifade etmişlerdir. Nafile ibadetler dinin emrettiği ibadetlerden olmadıkları için kişinin dindarlık düzeyinin önemli bir göstergesidir. Böylece nafile ibadet eden kimseler Allah korkusuna daha olumlu yaklaşarak onu diğer korkulardan uzaklaştıran bir duygu² olarak değerlendirmektedirler.

²Hiz. Peygamber: Şüphesiz Allah şöyle buyurmuştur: Kim benim dostuma düşmanlık yaparsa ben de ona harp ilan ederim. Kulum kendisine farz kıldığım bir şeyden bence daha sevimli olan bir şey ile bana yaklaşmamıştır. Kulum farzların dışındaki nafile ibadetlerle bana sürekli yaklaşır. Sonunda ben onu severim. Onu sevdiğimde; duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse onu kendisine veririm. Bana bir şeyden dolayı sığınsa onu korurum. Yapacağım bir şeyde, mü’min bir kimse hakkındaki şu tereddüdüm gibi bir tereddüt göstermedim, mü’min kul ölümünden hoşlanmıyor bende onun hoşlanmadığını istemiyordum’ (Sahih-i Buhari, 2004: 752).

Tablo 15: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘ İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyi		İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorrum	Katılıyorrum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	57	19	3	3	4	86
	%	66,3	22,1	3,5	3,5	4,7	100,0
Dindar	Frekans	78	54	10	8	5	155
	%	50,3	34,8	6,5	5,2	3,2	100,0
Az Dindar	Frekans	21	23	8	9	3	64
	%	32,8	35,9	12,5	14,1	4,7	100,0
Dine İlgisiz	Frekans			2		1	3
	%			33,3		33,3	100,0
Toplam	Frekans	156	96	23	20	13	308
	%	50,6	31,2	7,5	6,5	4,2	100,0
Chi-Square		0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %93,2, dindar düzeyde bulunanlarda %83,9, dindarlık düzeyi az olanlarda %65,6’dır. Tabloyu incelediğimizde dindarlık düzeyi arttıķça deneklerde bulunan Allah korkusu, denekleri Allah’a yaklaştırmada etkin motivlerdendir. Aslında kendisinden korkulan bir nesneye yaklaşmak tezat gibi değerlendirilebilir. Ancak diğer korkulardan farklı olarak Allah korkusunda böyle olmadığı görülmektedir. Çünkü Yukarıda da ifade edildiği gibi inanan insanlar için Allah korkusu negatif bir duygu değildir. İnanan insan Allahtan korkutucu bir nesneden kaar gibi kamamakta, bilakis O’na yaklaşmak istemektedir (Yapıcı, 1997, s.229; Alper, 2003: 121; Hökelekli, 2005, 108).

Tablo 16: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	129	65	18	11	8	231
	%	55,8	28,1	7,8	4,8	3,5	100,0
Bayan	Frekans	27	31	5	9	5	77
	%	35,1	40,3	6,5	11,7	6,5	100,0
Toplam	Frekans	156	96	23	20	13	308
	%	50,6	31,2	7,5	6,5	4,2	100,0
Chi-Square		0,010 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor.’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bayanların %75,4’ü Allah korkusunun kendini Allah’a yaklaştırdığını belirtirken; erkeklerde bu ifadeye katılım %83,9’dur. Erkeklerde Allah korkusunun daha etkin olduğu görülmektedir. Araştırmanın bir diğer sonucundan da anlaşıldığı üzere erkeklerin bayanlara göre az da olsa dindarlık düzeylerinin yüksek olmasıyla bu sonuç anlamlı görülmektedir.

Tablo 17: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyleri		İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	23	20		3	2	48
	%	47,9	41,7		6,3	4,2	100,0
Ortaokul	Frekans	27	8	3	5	2	45
	%	60,0	17,8	6,7	11,1	4,4	100,0
Lise	Frekans	42	22	5	2	4	75
	%	56,0	29,3	6,7	2,7	5,3	100,0
Üniversite	Frekans	64	46	15	10	5	140
	%	45,7	32,9	10,7	7,1	3,6	100,0
Toplam	Frekans	156	96	23	20	13	308
	%	50,6	31,2	7,5	6,5	4,2	100,0
Chi-Square		0,204 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyleriyle ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaştırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Allah korkusunun kendilerini Allah’a yaklaştırdıklarını ilkokul mezunlarında %89,6 , ortaokul mezunlarında %77,8 , lise mezunlarında %85,3 , üniversite mezunlarında %78,6 belirtmişlerdir. Tabloyu incelediğimizde ilkokul ve lise mezunlarının bu ifadeye katılımı daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 18: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaşıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaşıyor.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	39	26	3	2	1	71
	%	54,9	36,6	4,2	2,8	1,4	100,0
İlçe	Frekans	53	33	8	7	8	109
	%	48,6	30,3	7,3	6,4	7,3	100,0
İl	Frekans	64	37	12	11	4	128
	%	50,0	28,9	9,4	8,6	3,1	100,0
Toplam	Frekans	156	96	23	20	13	308
	%	50,6	31,2	7,5	6,5	4,2	100,0
Chi-Square		0,306 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘İçimdeki Allah korkusu beni O’na daha çok yaklaşıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Allah korkusunun, köyde ikamet edenlerde %91,5 , ilçede ikamet edenlerde %78,9 , ilde ikamet edenlerde ise %78,9’u Allah’a yaklaşıklarını belirtmişlerdir. Tabloyu incelediğimizde köyde ikamet edenlerin daha çok Allah korkusuyla Allah’a yaklaşıkları görülmektedir. Üretimin ve tekniğin ideolojisi olan kentler, sıkı rasyonel ve salt fonksiyonel kimlikleriyle insanın kendisini yabancılaştırdığı ve sürekli bunalttığı mekandır (Bulaç, 2006: 149). Bu bakımdan Allah korkusunun kentlerdeki etkisi köylere nispetle azdır denilebilir.

Tablo 19: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	59	16		4	7	86
	%	68,6	18,6		4,7	8,1	100,0
Dindar	Frekans	84	40	14	7	10	155
	%	54,2	25,8	9,0	4,5	6,5	100,0
Az Dindar	Frekans	20	25	9	5	5	64
	%	31,3	39,1	14,1	7,8	7,8	100,0
Dine İlgisiz	Frekans		2			1	3
	%		66,7			33,3	100,0
Toplam	Frekans	163	83	23	16	23	308
	%	52,9	26,9	7,5	5,2	7,5	100,0
Chi-Square		0,001 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanlarda ifadeye katılanlar %87,2 , dindar düzeyde %80, dindarlık düzeyi az olanlarda ise %70,4’tür. Tabloyu incelediğimizde dindarlık düzeyi yükseldikçe deneklerin cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetme korkuları arttığı görülmektedir. Buna göre inananlar için Allah’ın sevgisini kaybetmenin cehennem ateşinde yanmaktan daha istenmeyen bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Zaten cehennemden kurtulmak demek bir anlamda Allah’ın rızasını kazanmaya bağlıdır. Allah’ın rızasını kazanmayan insanın mükafat alması söz konusu değildir. Bu bağlamda dindarlık düzeyi yüksek olanların Allah’ın rızasını kazanmak istemeleri de diğer gruplara göre fazla olduğu anlamlı şekilde görülmektedir.

Tablo 20: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	124	61	16	12	18	231
	%	53,7	26,4	6,9	5,2	7,8	100,0
Bayan	Frekans	39	22	7	4	5	77
	%	50,6	28,6	9,1	5,2	6,5	100,0
Toplam	Frekans	163	83	23	16	23	308
	%	52,9	26,9	7,5	5,2	7,5	100,0
Chi-Square		0,952 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetme korkuları bayanlarda %80,1 , erkeklerde %89,2’dir. Tabloyu incelediğimizde Allah’ın rızasını kazanmak isteyen erkeklerin oranı bayanlardan fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 21: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyleri		Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	29	12	2	3	2	48
	%	60,4	25,0	4,2	6,3	4,2	100,0
Ortaokul	Frekans	25	7	4	3	6	45
	%	55,6	15,6	8,9	6,7	13,3	100,0
Lise	Frekans	43	17	6	2	7	75
	%	57,3	22,7	8,0	2,7	9,3	100,0
Üniversite	Frekans	66	47	11	8	8	140
	%	47,1	33,6	7,9	5,7	5,7	100,0
Toplam	Frekans	163	83	23	16	23	308
	%	52,9	26,9	7,5	5,2	7,5	100,0
Chi-Square		0,398 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyleriyle ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Allah’ın rızasını kazanmak isteyen deneklerden ilkokul mezunları %85,4 , ortaokul mezunları %71,2 , lise mezunları %80 , üniversite mezunları %80,7’si cehenneme gitmekten üstün tutmuşlardır. Ortaokul mezunlarında bu ifadeye katılım diğer mezunlarına göre biraz düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 22: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	35	23	9	2	2	71
	%	49,3	32,4	12,7	2,8	2,8	100,0
İlçe	Frekans	59	21	7	8	14	109
	%	54,1	19,3	6,4	7,3	12,8	100,0
İl	Frekans	69	39	7	6	7	128
	%	53,9	30,5	5,5	4,7	5,5	100,0
Toplam	Frekans	163	83	23	16	23	308
	%	52,9	26,9	7,5	5,2	7,5	100,0
Chi-Square		040 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Cehenneme gitmekten ziyade Allah’ın rızasını kaybetmekten, köyde ikamet edenler %81,7 , ilçede ikamet edenler %73,4 , ilde ikamet edenler %84,4 korkmaktadır. Buna göre kentte Allah’ın sevgisini kaybetme oranının fazla olduğu, köyde ise cehennem korkularının fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 23: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum ’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	54	26	1	3	2	86
	%	62,8	30,2	1,2	3,5	2,3	100,0
Dindar	Frekans	82	54	5	9	5	155
	%	52,9	34,8	3,2	5,8	3,2	100,0
Az Dindar	Frekans	16	34	8	2	4	64
	%	25,0	53,1	12,5	3,1	6,3	100,0
Dine İlgisiz	Frekans	1			1	1	3
	%	33,3			33,3	33,3	100,0
Toplam	Frekans	153	114	14	15	12	308
	%	49,7	37,0	4,5	4,9	3,9	100,0
Chi-Square		0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %93, dindar düzeyde %87,7 , dindarlık düzeyi az olanlarda %78,1’dir. Dindarlık düzeyi yükseldikçe Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korkma fazlalaşmaktadır. Esirgeyen, bağışlayan, her şeye gücü yeten aşkın bir varlık olan yüce Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirememeye korkusu inanan insanlarda fazla olmasının, onların ruhi hayatlarında Allah’a karşı her ne kadar vazifelerini yerine getirmeye kalaksalar da ödeyemeyeceklerinin bilincinde olduklarını göstermektedir. Bu durumu anlamlı şekilde yukarıda ki tablo ifade etmektedir.

Tablo 24: Deneklerin cinsiyet durumlarına göre ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum ’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	118	86	10	8	9	231
	%	51,1	37,2	4,3	3,5	3,9	100,0
Bayan	Frekans	35	28	4	7	3	77
	%	45,5	36,4	5,2	9,1	3,9	100,0
Toplam	Frekans	153	114	14	15	12	308
	%	49,7	37,0	4,5	4,9	3,9	100,0
Chi-Square		0,376 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda cinsiyetiyle ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye katılım erkeklerde %88,2 , bayanlarda 81,9’dur. Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirememe korkusu erkeklerde fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 25: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum ’ ifadesine katılımları

Deneklerin Ekonomik Durumları		Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İyi	Frekans	58	40	3	1	5	107
	%	54,2	37,4	2,8	0,9	4,7	100,0
Orta	Frekans	86	63	11	9	7	176
	%	48,9	35,8	6,3	5,1	4,0	100,0
Düşük	Frekans	9	11		5		25
	%	36,0	44,0		20,0		100,0
Toplam	Frekans	153	114	14	15	12	308
	%	49,7	37,0	4,5	4,9	3,9	100,0
Chi-Square		0,007 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ekonomik durumlarıyla ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum ’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Allah’a karşı sorumluluğunu yerine getirememekten korktuklarını belirten deneklerin ekonomik durumu iyi düzeyde olanlarda %91,6, ekonomik durumu orta düzeyde %84,7 , ekonomik durumu düşük düzeyde olanlarda ise %80’dir. Tabloyu incelediğimizde deneklerin ekonomik durumu arttıkça Allah’a karşı sorumluluk korkusunun arttığı görülmektedir. O halde ekonomik durumu yüksek olanların daha çok Allah’a karşı sorumluluk bilinci olduğu söylenebilir.

Tablo 26: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum ’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyleri		Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	18	18		8	4	48
	%	37,5	37,5		16,7	8,3	100,0
Ortaokul	Frekans	29	9	2	1	4	45
	%	64,4	20,0	4,4	2,2	8,9	100,0
Lise	Frekans	37	29	6	2	1	75
	%	49,3	38,7	8,0	2,7	1,3	100,0
Üniversite	Frekans	69	58	6	4	3	140
	%	49,3	41,4	4,3	2,9	2,1	100,0
Toplam	Frekans	153	114	14	15	12	308
	%	49,7	37,0	4,5	4,9	3,9	100,0
Chi-Square		0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyleriyle ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere deneklerin ilkökul mezunları %75, ortaokul mezunları %84,4, lise mezunları %88; üniversite mezunları %90,7 Allah’a karşı sorumluluğunu yerine getiremediklerinden korkmaktadırlar. Tablo incelendiğinde deneklerin eğitim düzeyleri arttıkça Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korkmaktadırlar. Dolayısıyla ‘Benden en çok alimleriniz korkar (Fatır 28)’ ayeti dikkate alındığında bu tablodaki veriler daha bir anlamlılık ifade etmektedir. Zira deneklerin ‘kendini bilen Rabbini bilir (Acluni, 1996; Tirmizi, 1958: 93)’ hadisi, eğitim seviyesinin yükselmesi nispetinde Allah’a karşı sorumluluğunu yerine getirememekten korkma bilincinin arttığı söylenebilir.

Tablo 27: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum ’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	32	27	2	8	2	71
	%	45,1	38,0	2,8	11,3	2,8	100,0
İlçe	Frekans	53	40	7	5	4	109
	%	48,6	36,7	6,4	4,6	3,7	100,0
İl	Frekans	68	47	5	2	6	128
	%	53,1	36,7	3,9	1,6	4,7	100,0
Toplam	Frekans	153	114	14	15	12	308
	%	49,7	37,0	4,5	4,9	3,9	100,0
Chi-Square		0,181 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘Allah’a karşı sorumluluğumu yerine getirememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu katılım köyde ikamet edenlerde %83,1 , ilçede ikamet edenlerde %84,3 , ilde ikamet edenlerde %89,82dir. Tablo incelendiğinde köyden kente doğru gidildikçe deneklerin Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirememek korkularının arttığı görülmektedir. Kentte bu korkunun fazla olmasının nedeni modern çağın gerektirdiği yaşantı şekli olabilir.

Tablo 28: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	15	12	3	24	32	86
	%	17,4	14,0	3,5	27,9	37,2	100,0
Dindar	Frekans	22	17	5	35	76	155
	%	14,2	11,0	3,2	22,6	49,0	100,0
Az Dindar	Frekans	10	11	7	21	15	64
	%	15,6	17,2	10,9	32,8	23,4	100,0
Dine İlgisiz	Frekans				1	2	3
	%				33,3	66,7	100,0
Toplam	Frekans	49	41	15	80	123	308
	%	15,9	13,3	4,9	26,0	39,9	100,0
Chi-Square		0,013 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılmayanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %65,1, dindar düzeyde %71,0 , dindarlık düzeyi az olanlarda %56,8’dir. Tabloyu incelediğimizde dindarlık düzeyi düşük olanlarda bu ifadeye katılım fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 29: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	12	8	2	18	31	71
	%	16,9	11,3	2,8	25,4	43,7	100,0
İlçe	Frekans	17	14	6	30	42	109
	%	15,6	12,8	5,5	27,5	38,5	100,0
İl	Frekans	20	19	7	32	50	128
	%	15,6	14,8	5,5	25,0	39,1	100,0
Toplam	Frekans	49	41	15	80	123	308
	%	15,9	13,3	4,9	26,0	39,9	100,0
Chi-Square		0,986 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye köyde ikamet edenler %69,1 , ilçede ikamet edenlerin %66 , ilde ikamet edenlerin %64,1 katılmamışlardır. Tabloyu incelediğimizde köyde ikamet edenlerin kente göre daha çok Allah’a bağlı oldukları söylenebilir.

Tablo 30: Deneklerin ‘dua etmelerine’ göre ‘Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dua Etmeleri		Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Her Zaman	Frekans	32	25	8	53	98	216
	%	10,4	8,1	2,6	17,2	31,8	70,1
Çoğu Zaman	Frekans	13	9	4	21	23	70
	%	4,2	2,9	1,3	6,8	7,5	22,7
Bazen	Frekans	3	6	3	6	1	19
	%	1,0	1,9	1,0	1,9	0,3	6,2
Hiçbir Zaman	Frekans	1	1			1	3
	%	0,3	0,3			0,3	1,0
Toplam	Frekans	49	41	15	80	123	308
	%	15,9	13,3	4,9	26,0	39,9	100,0
Chi-Square		0,032 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dua etmeleri ile ‘Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah’ın beni terk etmesinden korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere deneklerin çoğunlukla zor ve sıkıntılı zamanlarında Allah’a dua ederek yaklaşmaları %63,3’dür. Bu da deneklerin sıkıntılı ve zorda kaldıklarında Allah’a dua ile sığınarak O’na yöneldiklerini göstermektedir. Ümitsizlik ve çöküntü durumlarında Tanrı’ya yönelişi engellemekte(Vergote, 1999: 49–50) savı desteklenmemektedir.

2.1.4.2. Deneklerin Ölüm Korkusuna Yaklaşımları İle İlgili Bulgular

Bu bölümde, ölüm korkusunun denekler üzerindeki etkileriyle ilgili bulguların hangi değişkenlerle anlamlı ilişki içinde oldukları ve farklılaşma gösterdikleri ortaya konacaktır.

Tablo 31: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Ölmekten korkmuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	27	22	15	6	16	86
	%	31,4	25,6	17,4	7,0	18,6	100,0
Dindar	Frekans	32	34	28	30	31	155
	%	20,6	21,9	18,1	19,4	20,0	100,0
Az Dindar	Frekans	13	18	8	13	12	64
	%	20,3	28,1	12,5	20,3	18,8	100,0
Dine İlgisiz	Frekans	1			1	1	3
	%	33,3			33,3	33,3	100,0
Toplam	Frekans	73	74	51	50	60	308
	%	23,7	24,0	16,6	16,2	19,5	100,0
Chi-Square		0,359 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Ölmekten korkmuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere ölümden korkmadıklarını dindarlık düzeyi fazla olanlarda %57, dindar düzeyinde %42,5, dindarlık düzeyi az olanlarda ise %48,4 olarak belirtmişlerdir. Ölüm korkusunun dindarlık düzeyi fazla olanlarda diğer gruptakilere göre az olduğu görülmektedir.

Tablo 32: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Ölmekten korkmuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	61	61	32	34	43	231
	%	26,4	26,4	13,9	14,7	18,6	100,0
Bayan	Frekans	12	13	19	16	17	77
	%	15,6	16,9	24,7	20,8	22,1	100,0
Toplam	Frekans	73	74	51	50	60	308
	%	23,7	24,0	16,6	16,2	19,5	100,0
Chi-Square		0,029 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetleriyle ‘Ölmekten korkmuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere bayanların %42,9’u, erkeklerin ise %33,3’ü ölmekten korktuklarını belirtmişlerdir. Bayanların, erkeklere oranla ölümden fazla korkmalarını duygusal olmalarıyla açıklanabilir (Tarhan, 2006: 78).

Tablo 33: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Ekonomik Durumları		Ölmekten korkmuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İyi	Frekans	23	26	18	17	23	107
	%	21,5	24,3	16,8	15,9	21,5	100,0
Orta	Frekans	42	42	31	29	32	176
	%	23,9	23,9	17,6	16,5	18,2	100,0
Düşük	Frekans	8	6	2	4	5	25
	%	32,0	24,0	8,0	16,0	20,0	100,0
Toplam	Frekans	73	74	51	50	60	308
	%	23,7	24,0	16,6	16,2	19,5	100,0
Chi-Square		0,958 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ekonomik durumlarıyla ‘Ölmekten korkmuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye katılım ekonomik durumu iyi düzeyde olan %45,8 , ekonomik durumu orta düzeyde olanda %47,8 , ekonomik durumu düşük düzeyde olanda ise %56’dır. Tablo incelendiğinde deneklerin ekonomik durumları düştükçe ölüm korkusunun azaldığı görülmektedir

Tablo 34: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyi		Ölmekten korkmuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	14	12	8	7	7	48
	%	29,2	25,0	16,7	14,6	14,6	100,0
Ortaokul	Frekans	13	11	8	5	8	45
	%	28,9	24,4	17,8	11,1	17,8	100,0
Lise	Frekans	16	15	17	11	16	75
	%	21,3	20,0	22,7	14,7	21,3	100,0
Üniversite	Frekans	30	36	18	27	29	140
	%	21,4	25,7	12,9	19,3	20,7	100,0
Toplam	Frekans	73	74	51	50	60	308
	%	23,7	24,0	16,6	16,2	19,5	100,0
Chi-Square		0,800 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ekonomik durumlarıyla ‘Ölmekten korkmuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye ilkokul mezunları %54,2 , ortaokul mezunları %53,3 , lise mezunları 41,3 , üniversite mezunları %47,1 katılarak ölümden korkmadıklarını belirtmişlerdir. Tablo incelendiğinde ilkokul mezunları en az lise mezunları en çok ölümden korkmadıkları görülmektedir.

Tablo 35: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Ölmekten korkmuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		Ölmekten korkmuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	22	19	8	16	6	71
	%	31,0	26,8	11,3	22,5	8,5	100,0
İlçe	Frekans	21	27	19	16	26	109
	%	19,3	24,8	17,4	14,7	23,9	100,0
İl	Frekans	30	28	24	18	28	128
	%	23,4	21,9	18,8	14,1	21,9	100,0
Toplam	Frekans	73	74	51	50	60	308
	%	23,7	24,0	16,6	16,2	19,5	100,0
Chi-Square		0,120 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘Ölmekten korkmuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye köyde ikamet edenler %57,8 , ilçede ikamet edenler %44,1 , ilde ikamet eden %45,3 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde kentte yaşayanların köyde yaşayanlara göre ölümden fazla korktukları görülmektedir.

Tablo 36: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		İmansız ölmekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	41	16	2	14	13	86
	%	47,7	18,6	2,3	16,3	15,1	100,0
Dindar	Frekans	90	23	4	20	18	155
	%	58,1	14,8	2,6	12,9	11,6	100,0
Az Dindar	Frekans	17	20	8	12	7	64
	%	26,6	31,3	12,5	18,8	10,9	100,0
Dine İlgisiz	Frekans			2		1	3
	%			66,7		33,3	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanlarda bu ifadeye katılanlar %66,3, kendilerini dindar olarak nitelendirenlerde %72,9, az dindarda %57,9’dur. İmansız ölmekten korkmayanlar ise dindarlık düzeyi fazla olanda %31,4 dindar düzeyinde %24,5 , dindarlık düzeyi az olanda bu oran %29,7’dir.

Tablo 31 ile tablo 36’yı karşılaştırdığımızda deneklerin dindarlık düzeyi ölüm arasında bir bağ kurulabilmektedir. Nitekim deneklerin dindarlık düzeyi ile ölümden korku duyma arasında anlamlı ilişki yok iken ile imansız ölmekten korku duyma arasında anlamlı ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Zira mümin kişi son nefesinde ruhunu teslim ederken imanlı olarak vermeyi arzuladığı görülmektedir (Karaca, a.g.e.:159-160).

Tablo 37: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Ekonomik Durumları		İmansız ölmekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İyi	Frekans	59	18	5	11	14	107
	%	55,1	16,8	4,7	10,3	13,1	100,0
Orta	Frekans	74	37	10	32	23	176
	%	42,0	21,0	5,7	18,2	13,1	100,0
Düşük	Frekans	15	4	1	3	2	25
	%	60,0	16,0	4,0	12,0	8,0	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,479 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ekonomik durumlarıyla ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye katılım ekonomik durumu iyi düzeyde olanlar %71,9 , ekonomik durumu orta düzeyde olanlarda %63 , ekonomik durumu düşük düzeyde olanlarda ise %76’dır. Tablo incelendiğinde son nefesinde imansız olarak ölmekten korkma ekonomik durumu düşük olanların daha fazla oldukları görülmektedir.

Tablo 38: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyi		İmansız ölmekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	27	11	1	5	4	48
	%	56,3	22,9	2,1	10,4	8,3	100,0
Ortaokul	Frekans	25	4	3	9	4	45
	%	55,6	8,9	6,7	20,0	8,9	100,0
Lise	Frekans	31	12	6	13	13	75
	%	41,3	16,0	8,0	17,3	17,3	100,0
Üniversite	Frekans	65	32	6	19	18	140
	%	46,4	22,9	4,3	13,6	12,9	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,366 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ekonomik durumlarıyla ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye ilkökul mezunları %79,2 , ortaokul mezunları %63,5 , lise mezunları %57,3 , üniversite mezunları %69,3 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde ilkökul mezunlarının en çok, lise mezunlarının en az imansız olarak ölmekten korktukları görülmektedir.

Tablo 39: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		İmansız ölmekten korkuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	34	17	3	11	6	71
	%	47,9	23,9	4,2	15,5	8,5	100,0
İlçe	Frekans	49	19	7	21	13	109
	%	45,0	17,4	6,4	19,3	11,9	100,0
İl	Frekans	65	23	6	14	20	128
	%	50,8	18,0	4,7	10,9	15,6	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,567 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘İmansız ölmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye köyde ikamet edenler %71,8 , ilçede ikamet edenler %62,4 , ilde ikamet eden %68,8 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde imansız olarak ölmekten korkma köyde en fazla kentte en az olduğu görülmektedir.

Tablo 40: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	21	14	9	26	16	86
	%	24,4	16,3	10,5	30,2	18,6	100,0
Dindar	Frekans	26	37	19	49	24	155
	%	16,8	23,9	12,3	31,6	15,5	100,0
Az Dindar	Frekans	16	21	7	15	5	64
	%	25,0	32,8	10,9	23,4	7,8	100,0
Dine İlgisiz	Frekans		1	1	1		3
	%		33,3	33,3	33,3		100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,352 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanlarda bu ifadeye katılanlar %40,7 , dindar düzeyinde %40,7 , dindarlık düzeyi düşük olanlarda %57,8’dir. Tablo incelendiğinde sevilen objelerden ayrılma korkusu dindarlık düzeyi düşük olanlarda fazla olduğu görülmektedir. Buna göre dindarlık düzeyi düştükçe sevilen objelerden ölümlle ayrılma korkusu artmaktadır. O halde dindarlık düzeyi düşük olanların dünya sevgisinin fazla olduğu söylenilebilir.

Tablo 41: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	40	56	32	64	39	231
	%	17,3	24,2	13,9	27,7	16,9	100,0
Bayan	Frekans	23	17	4	27	6	77
	%	29,9	22,1	5,2	35,1	7,8	100,0
Toplam	Frekans	63	73	36	91	45	308
	%	20,5	23,7	11,7	29,5	14,6	100,0
Chi-Square		0,013 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bayanların %52’si ölümlle sevdiği şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkmakta bu oran erkeklerde %41,5’dir. Tabloda görüldüğü üzere bayanların erkeklerden ölümlle sevilen objelerden ayrılma korkuları fazladır. Bu durumu bayanların duygusal olmaları ile açıklayabiliriz. Bu durum Hökelekli tarafından Bursa’da yapılan çalışmayı teyit etmektedir (Hökelekli, 1992).

Tablo 42: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Ekonomik Durumları		Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İyi	Frekans	26	28	8	24	21	107
	%	24,3	26,2	7,5	22,4	19,6	100,0
Orta	Frekans	33	40	23	58	22	176
	%	18,8	22,7	13,1	33,0	12,5	100,0
Düşük	Frekans	4	5	5	9	2	25
	%	16,0	20,0	20,0	36,0	8,0	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,193 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ekonomik durumlarıyla ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye katılım ekonomik durumu iyi düzeyde olan %50,7 , ekonomik durumu orta düzeyde olanda %41,5 , ekonomik durumu düşük düzeyde olanda ise %46’dır. Tablo incelendiğinde ekonomik durumu iyi düzeyde olanların sevilen objelerden ayrılma korkuları fazla olduğu görülmektedir. Bu durumu ekonomik durumu iyi olanların maddi durumlarının sağlamış olduğu faydaların ölümlle birlikte yok olacağı düşüncesi onları korkuttuğu şeklinde açıklayabiliriz.

Tablo 43: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyi		Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	6	14	6	17	5	48
	%	12,5	29,2	12,5	35,4	10,4	100,0
Ortaokul	Frekans	12	9	7	13	4	45
	%	26,7	20,0	15,6	28,9	8,9	100,0
Lise	Frekans	15	13	8	18	21	75
	%	20,0	17,3	10,7	24,0	28,0	100,0
Üniversite	Frekans	30	37	15	43	15	140
	%	21,4	26,4	10,7	30,7	10,7	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,079 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyi ile ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye ilkökul mezunları %41,7 , ortaokul mezunları %46,7 , lise mezunları %37,3 , üniversite mezunları %47,8 katılmışlardır. Tabloyu incelediğimizde sevilen objelerden ayrılma lise mezunlarında en düşük, üniversite mezunlarında en yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 44: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	13	20	11	18	9	71
	%	18,3	28,2	15,5	25,4	12,7	100,0
İlçe	Frekans	19	19	11	40	20	109
	%	17,4	17,4	10,1	36,7	18,3	100,0
İl	Frekans	31	34	14	33	16	128
	%	24,2	26,6	10,9	25,8	12,5	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,258 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye köyde ikamet edenler %46,1 , ilçede ikamet edenler %34,8 , ilde ikamet eden %50,8 katılmışlardır. Tabloyu incelediğimizde ölümlle sevilen objelerden ayrılma korkusu kentte fazla olduğu görülmektedir.

2.1.4.2.1. Deneklerin Ölümünden Sonrasını Bilememe Korkusu

Tablo 45: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	21	37	35	83	55	231
	%	9,1	16,0	15,2	35,9	23,8	100,0
Bayan	Frekans	18	25	17	8	9	77
	%	23,4	32,5	22,1	10,4	11,7	100,0
Toplam	Frekans	39	62	52	91	64	308
	%	12,7	20,1	16,9	29,5	20,8	100,0
Chi-Square		0,000 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bayanların %55,9’u öbür dünyanın nasıl bir yer olduğundan tedirgin olurken; bu oran erkeklerde %25,1’dir. Tabloda görüldüğü üzere ahiret hayatından kaygılanma bayanlarda anlamlı şekilde fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 46: Deneklerin ekonomik durumu ile ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Ekonomik Durumu		Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İyi	Frekans	16	20	8	33	30	107
	%	15,0	18,7	7,5	30,8	28,0	100,0
Orta	Frekans	18	32	40	54	32	176
	%	10,2	18,2	22,7	30,7	18,2	100,0
Düşük	Frekans	5	10	4	4	2	25
	%	20,0	40,0	16,0	16,0	8,0	100,0
Toplam	Frekans	39	62	52	91	64	308
	%	12,7	20,1	16,9	29,5	20,8	100,0
Chi-Square		0,002 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin gelir düzeyleri ile ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Deneklerden gelir düzeyi iyi olan ahiretin nasıl bir yer olduğunu %33,7; gelir düzeyi orta olanda %28,4; gelir düzeyi düşük olanda %60 tedirgin etmektedir. Bu ifadeye katılmayanlarsa gelir düzeyi iyi olanlarda %58,8; orta gelir düzeyde %48,9; düşük gelir grubunda %24’dür. Gelir düzeyi düşük olanlarda diğer gruplara göre öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu hakkındaki tedirginliği fazla olduğu görülmektedir. Bunu da insanların gelir düzeyi arttıkça ahiretin ve dolayısıyla hesabın, mizanın, cennet ve cehennem unutulması şeklinde açıklayabiliriz. İnsanoğlu seküler hale geldikçe ahiret hayatını ikinci plana atmaktadır (Kula, 2003: 24-25).

Tablo 47: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ ifadesine katılımları

Eğitim Düzeyi		Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	7	14	10	11	6	48
	%	14,6	29,2	20,8	22,9	12,5	100,0
Ortaokul	Frekans	10	8	11	6	10	45
	%	22,2	17,8	24,4	13,3	22,2	100,0
Lise	Frekans	5	11	14	24	21	75
	%	6,7	14,7	18,7	32,0	28,0	100,0
Üniversite	Frekans	17	29	17	50	27	140
	%	12,1	20,7	12,1	35,7	19,3	100,0
Toplam	Frekans	39	62	52	91	64	308
	%	12,7	20,1	16,9	29,5	20,8	100,0
Chi-Square		0,027 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyi ile ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bu ifadeye ilkökul mezunları %43,8 , ortaokul mezunları %40 , lise mezunları %21,4 , üniversite mezunları %32,8 katılmışlardır. Tabloyu incelediğimizde lise ve üniversite mezunlarına göre ilk-ortaokul mezunlarının ahiret hayatının mahiyeti hakkında ki kaygıları yüksektir. O halde eğitim seviyesi arttıkça ahiret hayatından kaygılanma azaldığı söylememiz mümkündür.

Tablo 48: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	18	23	9	18	18	86
	%	20,9	26,7	10,5	20,9	20,9	100,0
Dindar	Frekans	27	44	18	38	28	155
	%	17,4	28,4	11,6	24,5	18,1	100,0
Az Dindar	Frekans	8	14	13	16	13	64
	%	12,5	21,9	20,3	25,0	20,3	100,0
Dine İlgisiz	Frekans			1		2	3
	%			33,3		66,7	100,0
Toplam	Frekans	148	59	16	46	39	308
	%	48,1	19,2	5,2	14,9	12,7	100,0
Chi-Square		0,415 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanlarda bu ifadeye katılanlar %47,6 , dindarlık düzeyinde %45,8 , dindarlık düzeyi az olanlarda ise %34,4’dür. Tablo incelendiğinde ahiret hayatındaki yaşantı dindarlık düzeyi arttıkça kaygılanmada arttığı görülmektedir.

Tablo 49: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	32	63	28	55	53	231
	%	13,9	27,3	12,1	23,8	22,9	100,0
Bayan	Frekans	21	18	13	17	8	77
	%	27,3	23,4	16,9	22,1	10,1	100,0
Toplam	Frekans	53	81	41	72	61	308
	%	17,2	26,3	13,3	23,4	19,8	100,0
Chi-Square		0,017 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bayanların %50,7’si; ölümden sonraki hayatın kendilerini kaygılandığını erkeklerde %41,2’dir. Tablo incelendiğinde bayanların erkeklere göre ahiret hayatından kaygılarının fazla olduğu anlamlı şekilde görülmektedir.

Tablo 50: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyi		Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	8	15	7	14	4	48
	%	16,7	31,3	14,6	29,2	8,3	100,0
Ortaokul	Frekans	11	10	5	8	11	45
	%	24,4	22,2	11,1	17,8	24,4	100,0
Lise	Frekans	12	16	13	15	19	75
	%	16,0	21,3	17,3	20,0	25,3	100,0
Üniversite	Frekans	22	40	16	35	27	140
	%	15,7	28,6	11,4	25,0	19,3	100,0
Toplam	Frekans	53	81	41	72	61	308
	%	17,2	26,3	13,3	23,4	19,8	100,0
Chi-Square		0,486 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyi ile ‘Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye ilkökul mezunları %48 , ortaokul mezunları %46,6 , lise mezunları %37,3 , üniversite mezunları %44,3 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde lise-üniversite mezunlarının ilk-ortaokul mezunlarına göre ahiret hayatından kaygılanma az olduğu görülmektedir. Bu bakımdan eğitim seviyesi yükseldikçe deneklerin ölümden sonraki hayattan kaygılanma azalmaktadır.

2.1.4.3. Deneklerin Ahiret Korkusuna Yaklaşımları İle İlgili Bulgular

Bu bölümde, Ahiret korkusunun denekler üzerindeki etkileriyle ilgili bulguların hangi değişkenlerle anlamlı ilişki içinde oldukları ve farklılaşma gösterdikleri ortaya konacaktır.

2.1.4.3.1. Deneklerin Ahirette Hesap Korkusu İle Bulgular

Tablo 51: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Ahirette hesap verememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	39	32	5	5	5	86
	%	45,3	37,2	5,8	5,8	5,8	100,0
Dindar	Frekans	86	39	10	9	11	155
	%	55,5	25,2	6,5	5,8	7,1	100,0
Az Dindar	Frekans	21	27	3	8	5	64
	%	32,8	42,2	4,7	12,5	7,8	100,0
Dine İlgisiz	Frekans			1	1	1	3
	%			33,3	33,3	33,3	100,0
Toplam	Frekans	146	98	19	23	22	308
	%	47,4	31,8	6,2	7,5	7,1	100,0
Chi-Square		0,013 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanlarda bu ifadeye katılanlar %82,5, dindar düzeyde olanlar %80,7, dindarlık düzeyi düşük olanlarda %75’dir. Tablo incelendiğinde deneklerin dindarlık düzeyleri düştükçe ahirette hesap verememekten korkanların oranı azalmaktadır.

Tablo 52: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Ahirette hesap verememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	106	73	16	20	16	231
	%	45,9	31,6	6,9	8,7	6,9	100,0
Bayan	Frekans	40	25	3	3	6	77
	%	51,9	32,5	3,9	3,9	7,8	100,0
Toplam	Frekans	146	98	19	23	22	308
	%	47,4	31,8	6,2	7,5	7,1	100,0
Chi-Square		0,535 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye bayanlar %84,4 , erkekler %77,5 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde bayanların erkeklere göre ahirette hesap verememe korkularının fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 53: Deneklerin kendilerini tanımlamalarına göre ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Kendilerini Tanımlamaları		Ahirette hesap verememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İçe Dönük	Frekans	38	16	3	2		59
	%	64,4	27,1	5,1	3,4		100,0
Dışa Dönük	Frekans	82	54	10	17	12	175
	%	46,9	30,9	5,7	9,7	6,9	100,0
Diğer	Frekans	26	28	6	4	10	74
	%	35,1	37,8	8,1	5,4	13,5	100,0
Toplam	Frekans	146	98	19	23	22	308
	%	47,4	31,8	6,2	7,5	7,1	100,0
Chi-Square		0,014 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin kendilerini tanımlamaları ile ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bu ifadeye kendilerini içe dönük olarak tanımlayanlar %91,5 , dışa dönük olarak tanımlayanlar ise %77,8 katılmışlardır. Kendilerini ortama ve zamana göre değişir diyerek diğer grupta gösteren denekler ise bu ifadeye %72,9 katılmışlardır. Tabloda görüldüğü üzere içe dönük olan deneklerin ahirette hesap verememe korkusunun daha fazla olduğu söylenebilir. Allport tarafından yapılan sınıflamaya göre, din dışadönük dinsel eğilim gösterenlere göre bir araç, içedönük dinsel eğilim gösterenlere göre ise amaçtır. Allport’un ifadesiyle ‘dışadönük dindarlar dini kullanır, içedönük dindarlar dini yaşar’ (Kayıklık, 2001: 129).

Tablo 54: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyi		Ahirette hesap verememekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	21	14	4	8	1	48
	%	43,8	29,2	8,3	16,7	2,1	100,0
Ortaokul	Frekans	27	9	4	2	3	45
	%	60,0	20,0	8,9	4,4	6,7	100,0
Lise	Frekans	30	28	3	4	10	75
	%	40,0	37,3	4,0	5,3	13,3	100,0
Üniversite	Frekans	68	47	8	9	8	140
	%	48,6	33,6	5,7	6,4	5,7	100,0
Toplam	Frekans	146	98	19	23	22	308
	%	47,4	31,8	6,2	7,5	7,1	100,0
Chi-Square		0,071 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyi ile ‘Ahirette hesap verememekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bu ifadeye ilkökul mezunları %73 , ortaokul mezunları %80 , lise mezunları %77,3 , üniversite mezunları %82,2 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde ahirette hesap verememe korkuları ilkökulda en az, üniversite mezunlarında en az olduğu görülmektedir.

Tablo 55: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Cehenneme gitmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyi		Cehenneme gitmekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	44	25	7	5	5	86
	%	51,2	29,1	8,1	5,8	5,8	100,0
Dindar	Frekans	91	38	9	6	11	155
	%	58,7	24,5	5,8	3,9	7,1	100,0
Az Dindar	Frekans	21	23	6	8	6	64
	%	32,8	35,9	9,4	12,5	9,4	100,0
Dine İlgisiz	Frekans				1	2	3
	%				33,3	66,7	100,0
Toplam	Frekans	156	86	22	20	24	308
	%	50,6	27,9	7,1	6,5	7,8	100,0
Chi-Square		0,001 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Cehenneme gitmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere çok dindarda bu ifadeye katılanlar %80,3, dindarda %83,2, az dindarda %78,7 civarındadır. Dine ilgisizde ise cehenneme gitme korkusu gözlenmemektedir. Tablo incelendiğinde deneklerin dindarlık düzeyi düştükçe cehennem gitme korkularının azaldığı görülmektedir.

Tablo 56: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Cehenneme gitmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyi		Cehenneme gitmekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	27	10	5	3	3	48
	%	56,3	20,8	10,4	6,3	6,3	100,0
Ortaokul	Frekans	25	13	3	2	2	45
	%	55,6	28,9	6,7	4,4	4,4	100,0
Lise	Frekans	36	18	9	4	8	75
	%	48,0	24,0	12,0	5,3	10,7	100,0
Üniversite	Frekans	68	45	5	11	11	140
	%	48,6	32,1	3,6	7,9	7,9	100,0
Toplam	Frekans	156	86	22	20	24	308
	%	50,6	27,9	7,1	6,5	7,8	100,0
Chi-Square		0,523 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyi ile ‘Cehenneme gitmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye ilkökul mezunları %77,1 , ortaokul mezunları %84,5 , lise mezunları %72 , üniversite mezunları %80,7 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde ortaokul mezunlarında en fazla lise mezunlarında en az cehenneme gitme korkuları görülmektedir.

2.1.4.3.2. Deneklerin bağışlanmama korkusu ile ilgili bulgular

Tablo 57: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Bağışlanmama hissi beni korkutuyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	22	24	10	20	10	86
	%	25,6	27,9	11,6	23,3	11,6	100,0
Dindar	Frekans	32	38	20	40	25	155
	%	20,6	24,5	12,9	25,8	16,1	100,0
Az Dindar	Frekans	8	23	12	17	4	64
	%	12,5	35,9	18,8	26,6	6,3	100,0
Dine İlgisiz	Frekans		1		1	1	3
	%		33,3		33,3	33,3	100,0
Toplam	Frekans	62	86	42	78	40	308
	%	20,1	27,9	13,6	25,3	13,0	100,0

Chi-Square 0,398 > 0.05

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanlarda bu ifadeye katılanlar %53,5, dindar düzeyde olanlar %45,1 , dindarlık düzeyi düşük olanlarda %48,4’dür. Tablo incelendiğinde dindarlık düzeyi fazla olanlarda bağışlanmama korkusunun yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 58: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Bağışlanmama hissi beni korkutuyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	45	63	32	58	33	231
	%	19,5	27,3	13,9	25,1	14,3	100,0
Bayan	Frekans	17	23	10	20	7	77
	%	22,1	29,9	13,0	26,0	9,1	100,0
Toplam	Frekans	62	86	42	78	40	308
	%	20,1	27,9	13,6	25,3	13,0	100,0
Chi-Square		0,812 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye bayanlar %52 , erkekler %46,8 katılmışlardır. Tabloda görüldüğü üzere bayanların erkeklere nispetle bağışlanmama korkularının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 59: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyleri		Bağışlanmama hissi beni korkutuyor					
		Kesinlikle Katılıyor	Katılıyor	Kararsızım	Katılmıyor	Kesinlikle Katılmıyor	Toplam
İlkokul	Frekans	12	11	5	17	3	48
	%	25,0	22,9	10,4	35,4	6,3	100,0
Ortaokul	Frekans	11	11	6	10	7	45
	%	24,4	24,4	13,3	22,2	15,6	100,0
Lise	Frekans	13	17	10	22	13	75
	%	17,3	22,7	13,3	29,3	17,3	100,0
Üniversite	Frekans	26	47	21	29	17	140
	%	18,6	33,6	15,0	20,7	12,1	100,0
Toplam	Frekans	62	86	42	78	40	308
	%	20,1	27,9	13,6	25,3	13,0	100,0
Chi-Square		0,462 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyi ile ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye ilkökul mezunları %47,9 , ortaokul mezunları %48,8 , lise mezunları %40 , üniversite mezunları %52,2 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde üniversite mezunlarının diğer mezunlara göre bağışlanmama korkularının fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 60: Deneklerin ekonomik durumlarına göre ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Ekonomik Durumları		Bağışlanmama hissi beni korkutuyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İyi	Frekans	26	28	18	19	16	107
	%	24,3	26,2	16,8	17,8	15,0	100,0
Orta	Frekans	29	55	23	46	23	176
	%	16,5	31,3	13,1	26,1	13,1	100,0
Düşük	Frekans	7	3	1	13	1	25
	%	28,0	12,0	4,0	52,0	4,0	100,0
Toplam	Frekans	62	86	42	78	40	308
	%	20,1	27,9	13,6	25,3	13,0	100,0
Chi-Square		0,011 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ekonomik durumlarıyla ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bu ifadeye katılım ekonomik durumu iyi düzeyde olan %50,5 , ekonomik durumu orta düzeyde olanda %47,8 , ekonomik durumu düşük düzeyde olanda ise %40’dır. Tablo incelendiğinde deneklerin ekonomik durumları yükseldikçe bağışlanmama korkularının arttığı görülmektedir.

Tablo 61: Deneklerin ikamet durumlarına göre ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin İkamet Durumları		Bağışlanmama hissi beni korkutuyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Köy	Frekans	16	12	12	24	7	71
	%	22,5	16,9	16,9	33,9	9,9	100,0
İlçe	Frekans	22	25	14	33	15	109
	%	20,2	22,9	12,8	30,3	13,8	100,0
İl	Frekans	24	49	16	21	18	128
	%	18,8	38,3	12,5	16,4	14,1	100,0
Toplam	Frekans	62	86	42	78	40	308
	%	20,1	27,9	13,6	25,3	13,0	100,0
Chi-Square		0,023 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin ikamet durumlarıyla ‘Bağışlanmama hissi beni korkutuyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bu ifadeye katılım köyde ikamet edenlerde %39,4 , ilçede ikamet edenlerde %43,1 , ilde ikamet edenlerde ise %57,1’dir. Tablo incelendiğinde köyden kente gidildikçe bağışlanmama korkularının arttığı görülmektedir. Kentte yaşayanların günaha girme olasılıklarının fazla olduğundan ahirette bağışlanmama hissini anlamlı şekilde oluşturduğunu söyleyebiliriz.

2.1.4.3.3. Deneklerin Günah İşleme İle İlgili Korkuları

Tablo 62: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	23	25	3	20	15	86
	%	26,7	29,1	3,5	23,3	17,4	100,0
Dindar	Frekans	27	53	22	33	20	155
	%	17,4	34,2	14,2	21,3	12,9	100,0
Az Dindar	Frekans	7	18	14	20	5	64
	%	10,9	28,1	21,9	31,3	7,8	100,0
Dine İlgisiz	Frekans					3	3
	%					100,0	100,0
Toplam	Frekans	57	96	39	73	43	308
	%	18,5	31,2	12,7	23,7	14,0	100,0

Chi-Square 0,000 < 0.05

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere çok dindarda bu ifadeye katılanlar %55,8, dindarda %51,6, az dindarda %39 civarındadır. Tablo incelendiğinde deneklerin dindarlık düzeyleri arttıkça cezalandırılma korkularının kendilerini her istediği işi yapmalarına engel olduğu görülmektedir. Bu bağlamda dindarlık düzeyi arttıkça günah işleme korkusunun bireydeki tesiri de artmaktadır. Dolayısıyla dindarlık düzeyi yükseldikçe gayr-i meşru faaliyette bulunmak azalmaktadır diyebiliriz. O halde inanan insan güvenilir kişidir denilebilir.

Tablo 63: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	48	72	28	51	32	231
	%	20,8	31,2	12,1	22,1	13,9	100,0
Bayan	Frekans	9	24	11	22	11	77
	%	11,7	31,2	14,3	28,6	14,3	100,0
Toplam	Frekans	57	96	39	73	43	308
	%	18,5	31,2	12,7	23,7	14,0	100,0
Chi-Square		0,430 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye bayanlar %42,9 , erkekler %52 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde cezalandırılma korkusu erkeklerde fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 64: Deneklerin gelir düzeylerine ile ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Ekonomik Durumları		Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İyi	Frekans	14	27	21	25	20	107
	%	13,1	25,2	19,6	23,4	18,7	100,0
Orta	Frekans	37	57	16	44	22	176
	%	21,0	32,4	9,1	25,0	12,5	100,0
Düşük	Frekans	6	12	2	4	1	25
	%	24,0	48,0	8,0	16,0	4,0	100,0
Toplam	Frekans	57	96	39	73	43	308
	%	18,5	31,2	12,7	23,4	14,0	100,0
Chi-Square		0,029 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin gelir düzeyleri ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Deneklerden gelir durumu iyi olanlar cezalandırılma korkusu istediklerini yapmalarını %38,3; ekonomik durumu orta olanlarda %53,4; ekonomik durumu düşük olanlarda %72 engellemektedir. Tablo incelendiğinde deneklerin ekonomik durumları azaldıkça cezalandırılma korkusunun etkin olduğu bulunmuştur. Buna göre deneklerin gelir durumları arttıkça günaha girme olasılığının arttığı söylenilebilir. Bu bağlamda gelir seviyesi düştükçe cezalandırılma korkusunun kişiye her istediğini yaptırmamada etkin olduğu söylenebilir.

Tablo 65: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyi		Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	12	20	1	10	5	48
	%	25,0	41,7	2,1	20,8	10,4	100,0
Ortaokul	Frekans	9	13	6	9	8	45
	%	20,0	28,9	13,3	20,0	17,8	100,0
Lise	Frekans	18	20	11	16	10	75
	%	24,0	26,7	14,7	21,3	13,3	100,0
Üniversite	Frekans	18	43	21	38	20	140
	%	12,9	30,7	15,0	27,1	14,3	100,0
Toplam	Frekans	57	96	39	73	43	308
	%	18,5	31,2	12,7	23,7	14,0	100,0
Chi-Square		0,276 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyi ile ‘Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeye ilkokul mezunları %66,7 , ortaokul mezunları %48,9 , lise mezunları %50,7 , üniversite mezunları %43,6 katılmışlardır. Tablo incelendiğinde cezalandırılma korkularının her istediklerini yaptırmama ilkokul mezunlarında en yüksek, üniversite mezunlarında en düşüktür. Eğitim arttıkça cezalandırılma korkusunun azaldığı görülmektedir.

2.1.5. Deneklerin Dünyevi Korkuları İle İlgili Bulgular

Bu bölümde deneklerin dünya işleriyle ilgili bazı korkularının değişkenlere göre karşılaştırılması yapılmıştır. Anlamli bir ilişki yahut farklılaşma tespit edilenler aşağıda sunulmuştur.

2.1.5.1. Deneklerin Gelecek Kaygısı İle İlgili Korkuların Bulguları

Tablo 66: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Gelecek hakkında kaygılara sahibim’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Gelecek hakkında kaygılara sahibim					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	19	20	12	27	8	86
	%	22,1	23,3	14,0	31,4	9,3	100,0
Dindar	Frekans	38	65	24	24	4	155
	%	24,5	41,9	15,5	15,5	2,6	100,0
Az Dindar	Frekans	16	31	9	6	2	64
	%	25,0	48,4	14,1	9,4	3,1	100,0
Dine İlgisiz	Frekans		1	1	1		3
	%		33,3	33,3	33,3		100,0
Toplam	Frekans	73	117	58	58	14	308
	%	23,7	38,0	18,8	18,8	4,5	100,0
Chi-Square		0,009 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Gelecek hakkında kaygılara sahibim’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi yüksek olanlarda bu ifadeye katılmayanlar %40,7, dindar düzeyinde %18,1, dindarlık düzeyi az olanlarda %12,5

civarındadır. Tablo incelendiğinde deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça gelecek kaygılarının azaldığı görülmektedir. Buna göre inanan insanın gelecek hakkındaki düşünceleri pozitif olduğu söylenilebilir.

Tablo 67: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Kur’an-ı Kerim’in korkutma ile insanları doğru ve sağlıklı bir hayata yönlendiriyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Kur’an korkutma ile insanları doğru ve sağlıklı bir hayata yönlendiriyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	16	18	8	13	31	86
	%	18,6	20,9	9,3	15,1	36,0	100,0
Dindar	Frekans	35	35	14	29	42	155
	%	22,6	22,6	9,0	18,7	27,1	100,0
Az Dindar	Frekans	4	12	12	19	17	64
	%	6,3	18,8	18,8	29,7	26,6	100,0
Dine İlgisiz	Frekans				1	2	3
	%				33,3	66,7	100,0
Toplam	Frekans	55	65	34	62	92	308
	%	17,9	21,1	11,0	20,1	29,9	100,0
Chi-Square		0,061 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Kur’an korkutma ile insanları doğru ve sağlıklı bir hayata yönlendiriyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanların bu ifadeye katılanlar %39,5 , dindar düzeyde olanların %45,2, dindarlık düzeyi az olanların %25,1’dir. Dine ilgisiz ise bu ifadeye katılmamışlardır. Tabloyu incelediğimizde dindarlık düzeyi düştükçe Kur’an’ı anlamak zorlaşıyor denilebilir. Kuran’ı anlama bakımından deneklerin toplamı anlamında ilgisiz oldukları söylenebilir. Niçin böyle bir sonucun ortaya çıktığını yorumlamak ise oldukça güçtür. Sonucun rastlantısal bir şekilde oluştuğu dikkate alınabileceği gibi deneklerin Kur’an-ı Kerim’i okumaya ve anlamaya çalışmadıkları da söylenilebilir. Zira Kur’an insanın mutluluğu ve huzuru için korkutarak uyarmaktadır.

Tablo 68: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Çocuklarımın kendimden daha kötü bir yaşam geçireceğini düşünüyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Çocuklarımın kendimden daha kötü bir yaşam geçireceğini düşünüyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	11	13	17	23	22	86
	%	12,8	15,1	19,8	26,7	25,6	100,0
Dindar	Frekans	34	37	33	41	10	155
	%	21,9	23,9	21,3	26,5	6,5	100,0
Az Dindar	Frekans	15	18	14	11	6	64
	%	23,4	28,1	21,9	17,2	9,4	100,0
Dine İlgisiz	Frekans			2		1	3
	%			66,7		33,3	100,0
Toplam	Frekans	60	68	66	75	39	308
	%	19,5	22,1	21,4	24,4	12,7	100,0
Chi-Square		0,002 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Çocuklarımın kendimden daha kötü bir yaşam geçireceğini düşünüyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi fazla olanlarda bu ifadeye katılmayanlar %52,3, dindar düzeyde %33, dindarlık düzeyi az olanlarda %26,6’dır. Tablo incelendiğinde dindarlık düzeyi fazla olanların diğer gruplardan çocuklarının geleceği hakkında daha çok iyimser oldukları söylenebilir. Tablo 67 ile beraber değerlendirdiğimizde dindarlık düzeyi yüksek olan deneklerin genel anlamda gelecek hakkında iyimser oldukları görülmektedir.

2.1.5.2. Deneklerin Kendi Varlığını Tehdit Eden Korkuları İle Bulgular

Tablo 69: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Günümüz hayat şartlarında insanlara güvenilemem zorlaşıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Günümüz hayat şartlarında insanlara güvenilemem zorlaşıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	37	33	7	6	3	86
	%	43,0	38,4	8,1	7,0	3,5	100,0
Dindar	Frekans	40	90	10	12	3	155
	%	25,8	58,1	6,5	7,7	1,9	100,0
Az Dindar	Frekans	23	33	4	3	1	64
	%	35,9	51,6	6,3	4,7	1,6	100,0
Dine İlgisiz	Frekans	1	2				3
	%	33,3	66,7				100,0
Toplam	Frekans	101	158	21	21	7	308
	%	32,8	51,3	6,8	6,8	2,3	100,0
Chi-Square		0,468 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Günümüz hayat şartlarında insanlara güvenilemem zorlaşıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi yüksek olanlarda bu ifadeye katılanlar %81,4, dindar düzeyinde olanlarda %83,9, dindarlık düzeyi az olanlarda %87,5 civarındadır. Tabloyu incelediğimizde deneklerin büyük bir çoğunluğu günümüz hayat şartlarında insanlara güvenlerinin zorlaştığı görülmektedir. Bu da günümüz hayat şartlarının ne kadar zor olduğunu gösterir. Bu oran dindarlık seviyesi düştükçe insanlara güvenin daha da azaldığı görülmektedir.

Tablo 70: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Kan dökülmesinden korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Kan dökülmesinden korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	43	25	3	7	8	86
	%	50,0	29,1	3,5	8,1	9,3	100,0
Dindar	Frekans	63	54	15	14	9	155
	%	40,6	34,8	9,7	9,0	5,8	100,0
Az Dindar	Frekans	18	26	10	6	4	64
	%	28,1	40,6	15,6	9,4	6,3	100,0
Dine İlgisiz	Frekans	1		1	1		3
	%	33,3		33,3	33,3		100,0
Toplam	Frekans	125	105	29	20	21	308
	%	40,6	34,1	9,4	9,1	6,8	100,0
Chi-Square		0,122 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Kan dökülmesinden korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere ifadeye katılan dindarlık düzeyi yüksek olanlarda bu %79,1, dindar düzeyde %74,8, dindarlık düzeyi düşük olanlarda %68,7’dir. Tablo incelendiğinde deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça insanların birbirlerini katletmelerinden korktukları görülmektedir. Bu durum inanan insanların, savaşları ve insanların birbirlerini katletmelerini istemedikleri, insanlar arasındaki sevginin artmasını istediği söylenebilir.

Tablo 71: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Toplumun içerisinde beğenilmemek beni endişelendiriyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Toplumun içerisinde beğenilmemek beni endişelendiriyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	10	8	7	36	25	86
	%	11,6	9,3	8,1	41,9	29,1	100,0
Dindar	Frekans	11	31	23	54	36	55
	%	7,1	20,0	14,8	34,8	23,2	100,0
Az Dindar	Frekans	1	18	9	25	11	64
	%	1,6	28,1	14,1	39,1	17,2	100,0
Dine İlgisiz	Frekans		1			2	3
	%		33,3			66,7	1,0
Toplam	Frekans	22	58	39	115	74	308
	%	7,1	18,8	12,7	37,3	24,0	100,0
Chi-Square		0,040 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Toplumun içerisinde beğenilmemek beni endişelendiriyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılmayanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %71,0 , dindar düzeyde %58,0, dindarlık düzeyi az olanlarda %56,3’dür. Tablo incelendiğinde dindarlık seviyesi yükseldikçe deneklerin toplumun içerisindeki beğenilmeme endişeleri yaşamadıkları söylenebilir. Dolayısıyla dindarların toplumun içerisinde beğenilmeme endişesi azdır diyebiliriz. İnanan insan toplum içerisindeki normları kendi iç dünyasında oluşturduğu Allah inancıyla donattığından dolayıdır ki; toplumun içerisinde endişelenmekten korkmadığını söylememiz mümkündür.

Tablo 72: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Sağlığım konusunda endişeliyim’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Sağlığım konusunda endişeliyim					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	12	14	22	24	14	86
	%	14,0	16,3	25,6	27,9	16,3	100,0
Dindar	Frekans	13	45	42	40	15	155
	%	8,4	29,0	27,1	25,8	9,7	100,0
Az Dindar	Frekans	4	19	13	22	6	64
	%	6,3	29,7	20,3	34,4	9,4	100,0
Dine İlgisiz	Frekans		1		2		3
	%		33,3		66,7		1,0
Toplam	Frekans	29	79	77	88	35	308
	%	9,4	25,6	25,0	28,6	11,4	100,0
Chi-Square		0,287 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Sağlığım konusunda endişeliyim’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tablo incelendiğinde bu ifadeye katılmayanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %44,2, dindar düzeyin %35,5, dindarlık düzeyi az olanlarda %33,8’dir. Tabloda görüldüğü üzere dindarlık düzeyi arttıkça deneklerin sağlık konusundaki endişesi azalmaktadır. Bu durumda dindarlık düzeyi yüksek olanların dindarlık düzeyi az olanlara göre daha sağlıklı oldukları söylenebilir.

Tablo 73: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Geceleyin mezarlığın yanından geçmekten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Geceleyin mezarlığın yanından geçmekten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	20	12	3	25	26	86
	%	23,3	14,0	3,5	29,1	30,2	100,0
Dindar	Frekans	15	33	15	47	45	155
	%	9,7	21,3	9,7	30,3	29,0	100,0
Az Dindar	Frekans	9	10	7	22	16	64
	%	14,1	15,6	10,9	34,4	25,0	100,0
Dine İlgisiz	Frekans					3	3
	%					100,0	100,0
Toplam	Frekans	44	55	25	94	90	308
	%	14,3	17,9	8,1	30,5	29,2	100,0
Chi-Square		0,058 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Geceleyin mezarlığın yanından geçmekten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %37,3, dindar düzeyinde olanlarda %31, dindarlık düzeyi düşük olanlarda %29,7’dir. Buna göre dindarların mezarlık korkusunun biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Ahiret alemine geçiş yeri olan kabir hayatı ve kabir azabının varlığı ister istemez inananları korkuttuğu söylenilebilir. Bu bağlamda dine karşı ilgisizde ise mezarlık korkusunun hiç olmaması anlamlı ilişki oluşturmaktadır.

2.1.5.3. Deneklerin Ekonomik Korkuları İle İlgili Bulguları

Tablo 74: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Fakirlikten korkuyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Fakirlikten korkuyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	10	18	9	19	30	86
	%	11,6	20,9	10,5	22,1	34,9	100,0
Dindar	Frekans	11	36	28	51	29	155
	%	7,1	23,2	18,1	32,9	18,7	100,0
Az Dindar	Frekans	4	10	9	29	12	64
	%	6,3	15,6	14,1	45,3	18,8	100,0
Dine İlgisiz	Frekans				2	1	3
	%				33,3	33,3	100,0
Toplam	Frekans	25	64	46	101	72	308
	%	8,1	20,8	14,9	32,8	23,4	100,0
Chi-Square		0,055 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Fakirlikten korkuyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılmayanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %57, dindar düzeyinde %51,6, dindarlık düzeyi az olanlarda %64,1’dir. Tablo incelendiğinde fakirlikten en az korkanların dindarlık düzeyi az olanların olduğu, en fazla korkanların ise dindar düzeyinde olanların olduğu görülmektedir.

Tablo 75:Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Gelir durumum azalması beni endişelendirir’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Gelir durumum azalması beni endişelendirir					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	11	20	9	25	13	86
	%	12,8	32,6	10,5	29,1	15,1	100,0
Dindar	Frekans	18	54	24	43	16	155
	%	11,6	34,8	15,5	27,7	10,3	100,0
Az Dindar	Frekans	6	27	13	16	2	64
	%	9,4	42,2	20,3	25,0	3,1	100,0
Dine İlgisiz	Frekans		1	1		1	3
	%		33,3	33,3		33,3	100,0
Toplam	Frekans	35	110	47	84	32	308
	%	11,4	35,7	15,3	27,3	10,4	100,0
Chi-Square		0,411 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Gelir durumum azalması beni endişelendirir’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılan dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %45,4, dindar düzeyde %46,4, dindarlık düzeyi düşük olanlarda %51,2’dir. Tablo incelendiğinde dindarlık düzeyi düştükçe deneklerin gelir durumlarının azalmasından endişe arttığı görülmektedir.

2.1.5.4. Deneklerin İş Kaybı Korkuları İle İlgili Bulgular

Tablo 76: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘İşimi kaybetme korkusu inancımın onaylamadığı davranışları yapmama sevk ediyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		İşimi kaybetme korkusu inancımın onaylamadığı davranışları yapmama sevk ediyor.					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	15	2	6	11	52	86
	%	17,4	2,3	7,0	12,8	60,5	100,0
Dindar	Frekans	14	16	19	53	53	155
	%	9,0	10,3	12,3	34,2	34,2	100,0
Az Dindar	Frekans	4	11	8	14	27	64
	%	6,3	17,2	12,5	21,9	42,2	100,0
Dine İlgisiz	Frekans					3	3
	%					100,0	1,0
Toplam	Frekans	33	29	33	78	135	308
	%	10,7	9,4	10,7	25,3	43,8	100,0

Chi-Square 0,000 < 0.05

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘İşimi kaybetme korkusu inancımın onaylamadığı davranışlara yapmama sevk ediyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılmayanlar dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %73,3, dindar düzeyde olanlarda %68,4, dindarlık düzeyi az olanlarda %64,1’dir. Tablo incelendiğinde deneklerin dindarlık seviyesi arttıkça işlerini kaybetmekten korkarak inançlarının izin vermediği davranışlara sevk etmediği görülmektedir

Tablo 77: Deneklerin meslek gruplarına göre ‘İşimi kaybetme korkusu inancının onaylamadığı davranışları yapmama sevk ediyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Meslek Grupları		İşimi kaybetme korkusu inancının onaylamadığı davranışları yapmama sevk ediyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Memur	Frekans	7	5	5	15	17	49
	%	14,3	10,2	10,2	30,6	34,7	100,0
Esnaf	Frekans	7	3	11	18	32	71
	%	9,9	4,2	15,5	25,4	45,1	100,0
Çiftçi	Frekans	6		2	11	5	24
	%	25,0		8,3	45,8	20,8	100,0
Ev Hanımı	Frekans	2	2	3	4	16	27
	%	7,4	7,4	11,1	14,8	59,3	100,0
İşçi	Frekans	1	7	4	3	14	29
	%	3,4	24,1	13,8	10,3	48,3	100,0
Serbest Meslek	Frekans	5	3	2	10	27	47
	%	10,6	6,4	4,3	21,3	57,4	100,0
Öğretmen	Frekans	3	9	6	17	17	52
	%	5,8	17,3	11,5	32,7	32,7	100
Diğer	Frekans	2				7	9
	%	22,2				77,8	100,0
Toplam	Frekans	33	29	33	78	135	308
	%	10,7	9,4	10,7	25,3	43,8	100,0

Chi-Square 0,003 < 0.05

Yukarıdaki tabloda deneklerin meslek gruplarıyla ‘İşimi kaybetme korkusu inancının onaylamadığı davranışlara yapmama sevk ediyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloda görüldüğü üzere genel çerçevede mesleklerin dağılımı ile iş kaybının bireyin inancının onaylamadığı davranışlara sevk etmemektedir. Deneklerin iş kaybetme korkusuyla inançlarının onaylamadıkları davranışlara sevk etmediklerini belirten meslek gruplarını şöyle sıralayabiliriz: İşçi %58,6; memur %65,3; öğretmen %65,4; çiftçi %66,6; esnaf %70,6; ev hanımı % 74,1; serbest meslek 74,1. İşçi, memur ve öğretmen meslek gruplarının serbest

meslek ve ev hanımlarına göre daha çok iş kaybı korkusunun inançlarının onaylamadıkları davranışlara sevk ediyor diyebiliriz. Bu durumu meslek gruplarının yapmış oldukları işin zorluk derecesine göre açıklayabiliriz.

2.1.5.5. Deneklerin Modernleşme Korkuları İle İlgili Bulgular

Tablo 78: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	17	24	9	24	12	86
	%	19,8	27,9	10,5	27,9	14,0	100,0
Dindar	Frekans	26	28	26	42	33	155
	%	16,8	18,1	16,8	27,1	21,3	100,0
Az Dindar	Frekans	6	9	13	23	13	64
	%	9,4	14,1	20,3	35,9	20,3	100,0
Dine İlgisiz	Frekans			1		2	3
	%						100,0
Toplam	Frekans	49	61	49	89	60	308
	%	15,9	19,8	15,9	28,9	19,5	100,0
Chi-Square		0, 113 > 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tabloda görüldüğü üzere bu ifadeye katılan dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %47,7 , dindar düzeyde %35,9, dindarlık düzeyi düşük olanlarda %23,5’dir. Tablo incelendiğinde deneklerin dindarlık seviyesi arttıkça hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemelerden kaygılarının da arttığı görülmektedir. Bu durumu, teknolojik ilerlemeler ve hızlı değişimler sonucunda inanan insanların dini ve milli değerlerinin toplumda azaldığından endişe etmelerine sebep oluşturduğu şeklinde açıklayabiliriz.

Tablo 79: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	29	43	43	70	46	231
	%	12,6	18,6	18,6	30,3	19,9	100,0
Bayan	Frekans	20	18	6	19	14	77
	%	26,0	23,4	7,8	24,7	18,2	100,0
Toplam	Frekans	49	61	49	89	60	308
	%	15,9	19,8	15,9	28,9	19,5	100,0
Chi-Square		0,016 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni kaygılandırıyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bayanların %49,4’ü; hızlı değişimden ve teknolojik ilerlemeden rahatsız olurken bu oran erkeklerde %31,2’dir. Tablo incelendiğinde erkeklere göre bayanların hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemelerden daha çok kaygılandıkları görülmektedir. Bu durumun bayanlarda fazla görülmesinde, onların sevgi ve şefkat duygularının erkeklere nispetle fazla oldukları ve bununla birlikte bu duyguların dünyevileşme sonucunda giderek yok olduğunu söylememiz mümkündür.

Tablo 80: Deneklerin eğitim düzeylerine göre ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni endişelendiriyor’ ifadesine katılımları

Deneklerin Eğitim Düzeyleri		Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni endişelendiriyor					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
İlkokul	Frekans	10	11	7	13	7	48
	%	20,8	22,9	14,6	27,1	14,6	100,0
Ortaokul	Frekans	15	8	6	14	2	45
	%	33,3	17,8	13,3	31,1	4,4	100,0
Lise	Frekans	12	15	7	20	21	75
	%	16,0	20,0	9,3	26,7	28,0	100,0
Üniversite	Frekans	12	27	29	42	30	140
	%	8,6	19,3	20,7	30,0	21,4	100,0
Toplam	Frekans	49	61	49	89	60	308
	%	15,9	19,8	15,9	28,9	19,5	100,0
Chi-Square		0,006 < 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin eğitim düzeyleri ile ‘Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni endişelendiriyor’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Tabloyu incelediğimizde bu ifadeye katılım ilkökul mezunlarında %43,7; ortaokul mezunları %51,1; lise mezunları %36; üniversite mezunları %27,9 katılmışlardır. Buna göre ilk-orta öğretim mezunlarında lise ve üniversite mezunlarına göre hızlı değişim ve teknolojik ilerlemelerden kaygılanma fazla olduğu görülmektedir.

2.1.5.6. Deneklerin Doğal Afet ve Tabii Çevre Kirlenilme Korkular İle İlgili Bulgular

Tablo 81: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Doğal afetler (deprem, sel, yıldırım düşmesi vb.)’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Doğal afetler (deprem,sel, yıldırım düşmesi vb.) beni korkutur					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	27	27	5	16	11	86
	%	31,4	31,4	5,8	18,6	12,8	100,0
Dindar	Frekans	50	58	12	25	10	155
	%	32,3	37,4	7,7	16,1	6,5	100,0
Az Dindar	Frekans	11	28	8	11	6	64
	%	17,2	43,8	12,5	17,2	9,4	100,0
Dine İlgisiz	Frekans	1	1			1	3
	%	33,3	33,3			33,3	100,0
Toplam	Frekans	89	114	25	52	28	308
	%	28,9	37,0	8,1	16,9	9,1	100,0
Chi-Square		0,378 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Doğal afetler (deprem,sel, yıldırım düşmesi vb.) beni korkutur’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tablo incelendiğinde dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %62,8, dindar düzeyde %69,7, dindarlık düzeyi düşük olanlarda %61’dir. Deneklerin doğal afet korkularının yüksek olmasının sebebini 17 ağustos 1999 depremini yaşamaları denilebilir.

Tablo 82: Deneklerin cinsiyetlerine göre ‘Doğal afetler (deprem, sel, yıldırım düşmesi vb.)’ ifadesine katılımları

Cinsiyet		Doğal afetler (deprem,sel, yıldırım düşmesi vb.) beni korkutur					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Bay	Frekans	57	85	22	42	25	231
	%	24,7	36,8	9,5	18,2	10,8	100,0
Bayan	Frekans	32	29	3	10	3	77
	%	41,6	37,7	3,9	13,0	3,9	100,0
Toplam	Frekans	89	114	25	52	28	308
	%	28,9	37,0	8,1	16,9	9,1	100,0
Chi-Square		0,018 < 0.05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin cinsiyetiyle ‘Doğal afetler (deprem,sel, yıldırım düşmesi vb.) beni korkutur’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmuştur. Bayanların %89,3’ü doğal afetlerin kendilerini korkuttuğunu belirtirken; erkeklerde bu oran %61,5’dir. Sakarya 17 Ağustos 1999 depremini yaşayan kentimizdir. Bundan dolayı deneklerin büyük bir çoğunluğu doğal afetlerden korkmaktadır. Bayanların doğal afetten korkmaları erkeklere oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 83: Deneklerin dindarlık düzeylerine göre ‘Tabi çevremizi yeterince korumadığımızı düşünüyorum’ ifadesine katılımları

Deneklerin Dindarlık Düzeyleri		Tabi çevremizi yeterince korumadığımızı düşünüyorum					
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Çok Dindar	Frekans	52	25	1	6	2	86
	%	60,5	29,1	1,2	7,0	2,3	100,0
Dindar	Frekans	69	68	6	8	4	155
	%	44,5	43,9	3,9	5,2	2,6	100,0
Az Dindar	Frekans	23	27	4	7	3	64
	%	35,9	42,2	6,3	10,9	4,7	100,0
Dine İlgisiz	Frekans	1	1		1		3
	%	33,3	33,3		33,3		100,0
Toplam	Frekans	145	121	11	22	9	308
	%	47,1	39,3	3,6	7,1	2,9	100,0
Chi-Square		0,136 > 0,05					

Yukarıdaki tabloda deneklerin dindarlık düzeyleriyle ‘Tabi çevremizi yeterince korumadığımızı düşünüyorum’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki ki-kare testi sonucu anlamlı bulunmamıştır. Tablo incelendiğinde bu ifadeye katılan dindarlık düzeyi yüksek olanlarda %89,6, dindar düzeyinde olanda %88,4, dindarlık düzeyi düşük olanda %78,1’dir. Tabloyu incelediğimizde deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça tabii çevremiz hakkındaki duyarlılığı fazlalaştığı görülmektedir. Bu durum dindarlık düzeyi yükseldikçe bireyin tabii çevreye karşı daha duyarlı oldukları söylenilebilir. Tablo 82 ile bu tabloyu değerlendirdiğimizde ise hızlı değişimlerin ve teknolojik ilerlemelerin sonucunda çevre kirlenilmesinin ortaya çıktığı ve bu durumun denekleri kaygılandığı söylenebilir.

2.1.6. Deneklerin Kendileri İçin Atfettikleri Korkular İle İlgili Bulgular

Tablo 84: Deneklerin ‘şu andaki en büyük korkunuzu yazar mısınız?’ sorusuna verdikleri yanıtın frekans ve yüzde dağılımı

No		N:221	%
1	Allah korkusu	31	14.02
2	İmansız ölmekten korkma	17	7.69
3	Doğal afet korkusu	12	5.42
4	Günah işlemekten korkma	11	4.97
5	Ahirette hesap verememe korkusu	10	4.52
6	Toplumumuzun milli ve manevi değerlerden uzaklaşması, ahlaksız bir topluma doğru gitme korkusu	9	4.07
7	Savaşlar	9	4.07
8	Allah’ın rızasını kazanamama korkusu	8	3.61
9	Ölüm korkusu	7	3.16
10	Kul hakkı yeme korkusu	7	3.16
11	Sağlıklarını kaybetme korkusu	7	3.16
12	Dini sorumluluklarını yerine getirememe korkusu	6	2.71
13	Kabir azabı korkusu	5	2.26
14	İnançlarını kaybetme korkusu	4	1.80
15	Ölüme hazırlıksız yakalanmaktan korkma	4	1.80
16	Evlenememe korkusu	4	1.80
17	Ekonomik sıkıntı	4	1.80
18	Sevdiklerini kaybetme korkusu	4	1.80
19	Müslümanların gerektiği gibi dinini yaşamama korkusu	3	1.35
20	Yalnız kalma korkusu	3	1.35
21	Çocuklarını kaybetme korkusu	3	1.35
22	Ailesinden birisini kaybetme korkusu	3	1.35
23	Kıyamet korkusu	3	1.35
24	Cehennem azabı korkusu	3	1.35
25	Arzularına kavuşamama korkusu	3	1.35
26	Fakirlik korkusu	3	1.35
27	Peygamberimizin şefaatine nail olamama korkusu	2	0.90
28	Hayat şartlarından korkma	2	0.90
29	Küresel ısınmadan korkma	2	0.90
30	Türkiye’nin geleceğinden endişe duyma	2	0.90
31	Toplumumuzun haram ve helale uymaması	2	0.90
32	İnsanlığını kaybetme korkusu	2	0.90
33	Allah’ın gazabına uğrama korkusu	2	0.90
34	Allah’a karşı asi bir kul olma korkusu	2	0.90
35	Ülkemizin din, mezhep ve ırk çatışmaları içine çekilmesi	2	0.90

36	Çocuklarının geleceğinden endişe duyma	2	0.90
37	Aşkına karşılık bulamama korkusu	1	0.45
38	Zenginlikten korkma	1	0.45
39	Vatanın zarar görme korkusu	1	0.45
40	Kriz oluşması	1	0.45
41	Yabancı güçlerin Türkiye'yi amaçları doğrultusunda kullanması	1	0.45
42	Ülkemizin şehit vermesi	1	0.45
43	Çaresiz kalma korkusu	1	0.45
44	Görevde yükselme sınavını kazanamama korkusu	1	0.45
45	Yakınlarımı kaybetme korkusu	1	0.45
46	Dinler savaşı çıkması	1	0.45
47	Dini parçalanma	1	0.45
48	Kapitalizmin kan dökücülüğü	1	0.45
49	Yalan ve iftiraya uğrama korkusu	1	0.45
50	Şeytanın oyununa gelme korkusu	1	0.45
51	Din istismarı	1	0.45
52	Dinsizlik	1	0.45
53	Toplumun cahil olması	1	0.45
54	Cennete girememe korkusu	1	0.45
	Toplam	221	100,0

Deneklerin anketimizin bu soruya verdikleri yanıtları beş grupta toplamak mümkündür.

1. İnanç Boyutlu Korkular: Denekler bu boyutta en çok korkuları olarak ; ‘Allah korkusu’ (f: 31), ‘Allah’ın rızasını kazanamama korkusu’ (f: 8), ‘Allah’ın gazabına uğrama korkusu’ (f: 2), ‘Allah’a asi bir kul olma korkusu’ (f: 2) olduğunu belirtmişlerdir. ‘İnancımı kaybetme korkusu (f: 4)’ ve ‘imansız ölmek’ (f: 17), ‘ölüme hazırlıksız yakalanmak’ (f: 4), korkuları da deneklerin hayatında inancının etkili olduğunu bize göstermektedir. Denekler ahiret ile ilgili korkularını , ‘ahirette hesap verememe korkusu’ (f: 10), ‘kabir azabı’ (f: 5), ‘cehennem azabı’ (f: 3), ‘kıyamet korkusu’ (f: 3), ‘peygamberimizin şefaatine nail olamama korkusu’ (f: 2), ‘cennete girememe korkusu’ (f: 1) şeklinde ifade etmişlerdir.

2. İbadet Boyutlu Korkular: Denekler ibadet konusunda en çok ‘günaha girme korkusu’ (f: 11) oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra denekleri ‘kul hakkı yeme korkusu’ (f: 7), ‘dini sorumlulukları yerine getirememe ve neticesinde doğru yoldan ayrılma korkusu’ (f: 6), ‘şeytanın oyununa gelme korkusu’ (f: 1), olduğu görülmektedir.

3. Ahlak Boyutlu Korkular: ‘Toplumumuzun manevi değerlerden uzaklaşması, ahlaksız bir topluma doğru gitme korkusu’ (f: 9) deneklerin ahlaki toplumsal korkularının en önemlisini oluşturmaktadır. ‘Müslümanların gerektiği gibi dinini yaşamaması’ (f: 3), ‘toplumumuzun haram ve helale uymaması’ (f: 2), ‘insanlığını kaybetme korkusu’ (f: 2) ‘din istismarı’ (f: 1), ‘dinsizlik’ (f: 1), ‘toplumun cahil olması’ (f: 1) da deneklerin sosyal içerikli ahlaki korkularından diyebiliriz.

4. Sosyal Boyutlu Korkular: Sakarya ilinin 17 Ağustos depremini yaşamış olması deneklerde ‘doğal afet korkusu (özellikle deprem korkusu)’ (f: 12) oluşmasına neden olmuştur. Dünya tarihi boyunca hiç eksik olmayan ‘savaşlar’ (f: 9), bunun yanı sıra ‘dinler savaşı çıkma olasılığı’ (f: 1), denekleri korkutmaktadır. Bu durum deneklerin daha çok huzur ve mutluluk istemelerini göstermektedir. Günümüzün savaşı haline gelmiş ve dünyamızı tehdit altına alan ‘küresel ısınma’ (f: 2) vurgulanma frekansı az da olsa denekleri korkutmaktadır. ‘Türkiye’nin geleceği’ (f: 2), harici ve dahili ‘zarar görmesi’ (f: 1), Türkiye’de ekonomik ve ya siyasal ‘kriz oluşması’ (f: 1), bunun yanı sıra ‘yabancı güçlerin ülkeyi amaçları doğrultusunda kullanmaları’ (f: 1), ‘ülkemiz insanların din, mezhep ve ırk çatışmaları içine çekilmesi’ (f: 2), ‘ülkemin dini parçalanması’ (f: 1) ve son zamanlarda terör olaylarının artarak ‘ülkeminin şehit vermesi’ (f: 1) deneklerimizi endişelendirmektedir. Ayrıca bu durum deneklerin cennet vatanımız hakkındaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

5. Varlık Boyutlu Korkular: Deneklerin kendi varlığını tehdit eden korkular; ‘Ölüm’ (f: 7) ‘sağlığını kaybetme’ (f: 7), ‘yalnız kalma’ (f: 3), ‘çaresiz kalma’ (f: 1), ‘hayat şartlarından korkma’ (f: 2), şeklinde sıralanabilir. Sahip olduğu değerlerin özellikle ‘sevdiklerini kaybetme’ (f: 4), ‘çocuklarının geleceği’ (f: 2), ‘çocuğunu kaybetme’ (f: 3), ‘aile fertlerinden birisini kaybetme’ (f: 3), ‘yakınlarını kaybetme’ (f: 1) deneklerde endişe oluşturmaktadır. Bir deneğin ‘yalan ve iftiraya uğrama korkusu’ (f: 1) günümüz insanların birbirlerine güvenlerinin sarsıldığı söylenebilir. Ayrıca ‘ekonomik sıkıntı’ (f: 4), ‘fakirlik korkusu’ (f: 3), ‘zenginlikten korkma’ (f: 1), ‘kapitalizmin kan dökücülüğü’ (f: 1) denekleri korkutmaktadır. Bir deneğin ‘görevde yükselme sınavını kazanamama korkusu’ (f: 1) başarısızlık korkusunun kendinde olduğu söylenebilir. Deneklerde

'evlenememe korkusu' (f: 4), 'arzularına kavuşamama korkusu' (f: 3), 'aşkına karşılık bulamama korkusu' (f: 1) bulunmaktadır.

2.2. Verilerin Yorumlanması

2.2.1. Allah Korkusu İle İlgili Bulgular

Allah korkusu ile ilgili bulguların değişkenlere dağılımı incelendiğinde görülüyor ki; Allah korkusunun deneklerdeki tesiri etkin şekilde mevcuttur. Buna göre, deneklerin dindarlık düzeyi ile Allah korkusunun kişileri diğer korkularından uzaklaştırması arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça Allah korkusunun kişileri diğer korkularından uzaklaştırdığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte cinsiyet, ikamet durumu, eğitim düzeyi değişkenlere göre farklılık arz etmektedir. Allah korkusunun kişileri diğer korkularından uzaklaştırması, kadınlara göre erkeklerde daha fazla bulunduğu; lise mezunlarında en yüksek, ortaokul mezunlarında ise en düşük seviyede olduğu ve kentten köye gidildikçe arttığı tespit edilmiştir. Deneklerin nafile ibadet yapmaları ile Allah korkusunun kişileri diğer korkularından uzaklaştırması arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre çoğunlukla, nafile ibadet yapanların Allah korkusunun diğer korkularını giderdiği görülmüştür.

Deneklerde bulunan Allah korkusunun onları Allah'a daha fazla yaklaştırdığı görülmektedir. Bu ilişki dindarlık düzeyi ve cinsiyet ile anlamlılık arz etmektedir. Deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça ve erkeklerin kadınlara oranla Allah'tan korkarak Allah'a yaklaşmaları artmaktadır. Bununla birlikte deneklerin eğitim düzeyi ve ikamet durumu değişkenlere göre farklılık arz etmektedir. Allah'tan korkarak yine O'na yaklaşmanın, ilkokul mezunlarında ve köyde ikamet edenlerde en fazla, ortaokul mezunlarında ve kentte ikamet edenlerde ise en düşük oranda olduğu görülmektedir.

Deneklerin cehenneme gitmekten ziyade Allah'ın sevgisini kaybetmekten korktukları tespit edilmiştir. Bu ifadeye katılımla, deneklerin dindarlık düzeyi ve ikamet durumu arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Buna göre dindarlık düzeyi yükseldikçe ve köye göre kentlerde ikamet eden deneklerin cehennem korkusu Allah'ın sevgisini kaybetme korkusunun arka planında kalmaktadır. Bununla birlikte deneklerin cinsiyet ve eğitim düzeyi değişkenlerine

göre farklılık görülmektedir. Bu durum kadınlara göre erkeklerde, üniversite mezunlarına göre ilkokul mezunlarında yüksektir.

Deneklerin Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korktukları görülmektedir. Bu ifadeye katılımla deneklerin dindarlık düzeyi, ekonomik durumu ve eğitim düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Buna göre deneklerin dindarlık düzeyi, ekonomik durumu ve eğitim düzeyi arttıkça Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korku duymalarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu durum deneklerin cinsiyet ve ikamet durumu değişkenlerine göre ise farklılık arz etmektedir. Kadınlara göre erkeklerde ve köyden kente gidildikçe bu ifadeye katılım yükselmektedir.

Deneklerin zor ve sıkıntılı zamanlarında Allah'ın kendilerini terk etmesinden genelde korkmadıkları ve bu durumdan kurtulmak için dua ederek Allah'a yaklaşmaları oldukça anlamlı görülmektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere 'Allah korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır' hipotezimizin doğrulandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça Allah korkusunun etkin olduğu belirlenmiştir.

2.2.2. Ölüm Korkusu İle İlgili Bulgular

Ölüm korkusu ile ilgili bulguların değişkenlere dağılımı incelendiğinde, deneklerde ölüm korkusundan ziyade imansız ölme korkusunun olduğu görülmektedir. Bu ilişki deneklerin dindarlık düzeyi ile anlamlılık oluşturmaktadır. Dindarlık düzeyi düşük olanlara göre yüksek olanlarda, imansız ölme korkusunun yüksek olduğu tespit edilmiştir. Böylece 'İmansız ölme korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır' hipotezimiz doğrulanmıştır.

Ölümden korkma, öldükten sonra sevilen objelerden ayrılma, öbür dünyanın nasıl bir yer olduğundan tedirgin olma ve ölümden sonraki hayattan kaygılanmanın kadınlarda erkeklere göre daha yüksek olduğu tespiti oldukça anlamlıdır. Bu durum, kadınlara bu dünyaya daha sıkı sarıldıkları ve dünya nimetlerine eğilimlerinin daha fazla olduğunu ifade edebilir.

Deneklerde bulunan ölüm korkusu; onların ekonomik durumu eğitim düzeyi ve ikamet durumu değişkenlerine göre farklılık arz etmektedir. Ekonomik durumu ve eğitim seviyesi azaldıkça, kentten köye gidildikçe ölüm korkularının azaldığı görülmektedir. Buna karşın ekonomik durumu düşük olanların yüksek olanlara, ilkokul mezunlarının üniversite mezunlarına, köyde ikamet edenlerin kentte ikamet edenlere oranla imansız ölme korkularının yüksek olduğu görülmektedir. Sevilen objelerden ayrılma korkuları; dindarlık düzeyi fazla olanlara göre az olanların, ekonomik durumu düşük olanlara göre yüksek olanların, ilkokul mezunlarına göre üniversite mezunlarının köyde ikamet edenlere göre kentte ikamet edenlerin yüksek olduğu görülmektedir.

Ahret hayatının nasıl olduğu ile ekonomik durum ve eğitim düzeyi arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre ekonomik durumu düşük olanların yüksek olanlara göre, ilkokul ve ortaokul mezunlarının lise ve üniversite mezunlarına göre ahret hayatı hakkında kaygıları artmaktadır. Ölümden sonraki hayattan kaygılanma değişkenlere göre farklılık arz etmektedir. Dindarlık düzeyi yükseldikçe ölümden sonraki hayattan kaygılanma artmaktadır. Bu ifadeye katılım lise mezunlarında en düşük ilkokul mezunlarında ise en yüksektir.

2.2.3. Ahret Korkusu İle İlgili Bulgular

Ahret korkusu ile ilgili bulguların değişkenlere dağılımı incelendiğinde deneklerin ahret ile ilgili korkulara sahip oldukları görülmektedir. Ahrette hesap verememe korkusu ile dindarlık düzeyi ve deneklerin kendilerini tanımlamaları arasında anlamlı ilişki vardır. Deneklerin dindarlık düzeyleri arttıkça ahrette hesap verememe korkuları artmaktadır. İçerideki deneklerin dışarıdaki deneklere göre ahrette hesap verememe korkuları anlamlı şekilde fazladır. Aynı şekilde bu durum, deneklerin cinsiyet ve eğitim düzeyi değişkenlerine göre farklılık arz etmektedir. Erkeklerle göre kadınlarda ahrette hesap verememe korkusu fazladır. İlkokul mezunları en düşük, üniversite mezunları ise bu ifadeye en yüksek oranda katılmaktadırlar.

Deneklerin dindarlık düzeyleri ile cehenneme gitme korkuları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yükseldikçe cehenneme gitmekten korkma artmaktadır.

Böylece ‘Cehennem korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır’ hipotezimiz doğrulanmıştır. Yine deneklerin eğitim düzeyleri ile bu ifadeye katılımları arasında farklılık vardır. Ortaokul mezunlarında bu ifadeye katılım en yüksek seviyede iken lise mezunlarında ise en düşük orandadır.

Deneklerin bağışlanmama korkuları ile ekonomik ve ikamet durumları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre deneklerde ekonomik durumu düşük olanlardan yüksek olanlara ve köyden kente doğru gidildikçe bağışlanmama korkusu artmaktadır. Bununla birlikte bağışlanmama korkusu dindarlık düzeyi, cinsiyet ve eğitim seviyesi değişkenlerine göre de farklılık arz etmektedir. Dindarlık düzeyi fazla olanların az olanlara göre, kadınların erkeklere göre, bağışlanmama korkuları yüksektir. Bu ifadeye katılım lise mezunlarında en düşük, üniversite mezunlarında ise en yüksektir.

Deneklerin ‘Cezalandırılma korkusu istediklerimi yapmama engel oluyor’ şeklindeki soruya verdikleri yanıtlar dindarlık düzeyi, ekonomik durum, cinsiyet ve eğitim seviyesi açısından farklılık arz etmektedir. Buna göre deneklerin dindarlık düzeyleri yükseldikçe ve ekonomik durumları azaldıkça onların cezalandırılma korkuları nedeniyle istediklerini yapamamaları artmaktadır. Böylece ‘Günah işleme korkusuyla dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır’ hipotezimiz doğrulanmış olmaktadır. Yine bu ifadeye katılım erkeklerde kadınlara göre ve ilkokul mezunlarında üniversite mezunlarına göre fazladır.

Deneklerin Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korktukları görülmektedir. Bu ifadeye katılımla deneklerin dindarlık düzeyleri, ekonomik durumları ve eğitim seviyeleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Buna göre deneklerin dindarlık düzeyi, ekonomik durumu ve eğitim düzeyi arttıkça Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korku duymaları da artmaktadır. Bununla birlikte deneklerin cinsiyet ve ikamet durumu değişkenlere göre de bu ifadeye katılımları farklılık arz etmektedir. Kadınlara göre erkeklerde ve köyden kente gidildikçe bu ifadeye katılım yükselmektedir.

2.2.4. Dünyevi Korku İle İlgili Bulgular

Deneklerin dünyevi korkuları ile ilgili bulguların değişkenlere göre incelendiğinde deneklerdeki gelecek kaygısı ve çocuklarının kendilerinden daha kötü bir yaşam geçireceği

düşüncesi ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre dindarlık düzeyi yükseldikçe bu tür kaygıların azaldığı görülmektedir. Böylece ‘Gelecek kaygısı ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır’ hipotezimiz doğrulanmıştır. Yine deneklerin dindarlık düzeyi ile ‘Kur’an-ı Kerim korkutma ile insanları doğru ve sağlıklı bir hayata yönlendiriyor’ ifadesine katılımları arasında farklılık arz etmektedir. Buna göre dindarlık düzeyi yüksek olanlarda, düşük olanlara göre bu ifadeye katılım daha yüksektir.

Deneklerin günümüz hayat şartlarında insanlara güvenlerinin zorlaşması, kan dökülmesinden korkma, sağlıkları konusunda endişelenme ve geceleri mezarlığın yanından geçememe korkuları ile dindarlık düzeyleri arasında farklılaşma mevcuttur. Buna göre dindarlık düzeyi arttıkça insanlara güvenmenin arttığı, kan dökülmesini istemedikleri ve sağlıklarından daha az endişe duydukları görülmektedir. Böylece ‘İnsanlara güven duyma ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır’ hipotezimiz doğrulanmamıştır. Bununla birlikte deneklerin dindarlık düzeyi yükseldikçe toplum içinde beğenilmeme endişelerinin azaldığı tespiti anlamlı bulunmuştur..

Deneklerdeki fakirlik korkusu ve gelir durumlarının azalmasından endişe duyma ile dindarlık düzeyleri arasında farklılık vardır. Buna göre dindarlık düzeyleri düşük olanların yüksek olanlara göre fakirlikten daha az korktukları görülmektedir. Böylece ‘Fakirlik korkusu ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır’ hipotezimiz doğrulanmamıştır. Yine deneklerin gelir durumlarının azalmasından endişe ile dindarlık düzeyleri arasında farklılaşma vardır. Deneklerin dindarlık düzeyleri yükseldikçe, gelir durumlarının azalmasından endişe duymalarının da azaldığı görülmektedir.

Deneklerin iş kaybı korkularının onları inançlarının onaylamadığı davranışlara yönlendirmesi ile dindarlık düzeyi ve meslek grupları arasında anlamlı ilişki mevcuttur. Buna göre dindarlık düzeyi yükseldikçe denekler, iş kaybetme korkusuyla inançlarının onaylamadığı davranışlar içerisinde bulunmamaktadır. Meslek gruplarında ise işçi, memur ve öğretmende; ev hanımları ve serbest mesleğe göre bu korkularının daha fazla olduğu görülmektedir.

Yaşantımızdaki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler ile dindarlık düzeyi arasında farklılık arz etmektedir. Dindarlık düzeyi yükseldikçe bu tür korkular artmaktadır. Ortaokul mezunlarının üniversite mezunlarına göre ve kadınların erkeklere göre bu ifadeye katılım anlamlı şekilde artmaktadır.

Deneklerin doğal afet ve tabii çevrenin kirlenilmesi konusunda korkuları mevcuttur. Bu ifadeye katılım dindarlık düzeyi ile farklılık oluşturmaktadır. Buna göre afetlerden korku dindar düzeyinde bulunanlarda en fazla olduğu tespiti görülmektedir. Bayanların erkeklere göre doğal afet korkusunun fazla olduğu tespiti anlamlı bulunmuştur. Dindarlık düzeyi yüksek olanlara göre, tabii çevremizi yeterince korumadığımız düşüncesi hakimdir.

SONUÇ

Korku olgusu psikolojik açıdan bakıldığında insan varlığını ve ruhunu tehdit eden tehlikelere karşı gösterilen tepki şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda korku insanın varlığının devamı için gerekli gözükmektedir. Korku duygusu olmadığı takdirde insanın sağlıklı bir hayat sürdürmesi de mümkün değildir. Sakarya ilinin Adapazarı, Kaynarca ve Karasu ilçelerinde 30–40 yaş arasındaki 308 denek üzerinde dindarlık düzeyleri ile dini ve dünyevi korkuları arasındaki ilişkiyi incelediğimiz bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Allah korkusu deneklerin sahip olduğu korkuların başında gelmektedir. Deneklerin dindarlık düzeyleri yükseldikçe Allah'tan daha fazla korktukları tespit edilmiştir. Ancak deneklerdeki Allah korkusu onların sahip olduğu korkulardan farklı bir korkudur. Denekler diğer herhangi bir nesneden korktuklarında kaçmakta iken Allah korkusu onları Allah'tan uzaklaştırmamakta bilakis O'na yaklaştırmaktadır. Aynı zamanda Allah korkusunun insanı diğer korkularından da uzaklaştırdığı görülmektedir. Çünkü inanan insanın, iç benliğinde oluşturduğu yüce, kudretli, aşkın bir varlık olarak Allah'tan; saygı, sevgi ve muhabbetten dolayı korktuğu anlaşılmaktadır. Deneklerin nafile ibadetleri yapmaları ile Allah korkusunun onları diğer korkularından uzaklaştırması arasında anlamlı ilişki tespit edilmiş, nafile ibadet edenlerin etmeyenlere nispetle Allah korkusu dışındaki diğer korkularının asgari düzeyde olduğu görülmüştür. Yine deneklerin dindarlık düzeyleri arttıkça cehenneme gitmekten ziyade Allah'ın rızasını kaybetme korkuları anlamlı şekilde artmıştır. Deneklerde dindarlık düzeyi ile Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirememekten korkma arasındaki ilişki anlamlıdır. Dindarlık düzeyi arttıkça Allah'a karşı sorumluluktan korkma artmaktadır. Yine deneklerin dindarlık düzeylerine göre zor ve sıkıntılı zamanlarında dua ederek Allah'a yönelmeleri arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi yükseldikçe deneklerin zor durumda kaldıklarında dua ederek Allah'a yöneldikleri görülmektedir.

Ölüm korkuları ile ilgili bulgularda dindarlık düzeyi ile imansız ölme arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Dindarlık düzeyi yükseldikçe imansız ölmekten korku anlamlı şekilde artmaktadır. Bayanların erkeklere nispetle, ölümden, ölümlle sevdikleri şeylerden ve

kişilerden ayrılmaktan korktukları, öbür dünyanın nasıl bir yer olduğundan kaygı duydukları ve ölümden sonraki hayatın kendilerini daha çok endişelendirdiği tespit edilmiştir.

Deneklerin ahiret ile ilgili korkularında ise Allah'a karşı hesap verememe, dindarlık düzeyi ile anlamlılık içermektedir. Cehennem azabı inanan insanların istemediği bir durumdur. O bakımdan inanan insan cehennemden korkmaktadır. Yalnız yukarıda da değinildiği gibi Allah'ın rızasını kazanamama korkusu cehenneme gitmekten üstün tutulmaktadır. Bağışlanmama korkusu ile deneklerin ekonomik düzeyleri ve ikamet durumları arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. İlde ikamet eden ve ekonomik durumu iyi olan deneklerde daha fazla bağışlanmama korkularına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumu da günümüz dünyasının sekülerleşmesiyle açıklayabiliriz. Zira hayatı dünyevi olan toplum ahireti unutmaktadır. Ahireti düşündüğünde ise bağışlanmama hissi onları korkutmaktadır. Deneklerin cezalandırılma korkusu istediklerini yapmalarına engel olmakta ve dindarlık düzeyi yükseldikçe günaha girmeme anlamlı şekilde fazlalaşmaktadır.

Deneklerin dindarlık düzeyleri ile gelecek hakkında kaygıları arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Dindarlık düzeyi yüksek olan deneklerin gelecek kaygısının az olduğu ve çocuklarının kendilerinden daha iyi bir yaşam geçireceği düşüncesine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Deneklerin dindarlık düzeyleri ile toplum içerisinde beğenilmeme endişe arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Dindarlık düzeyi yüksek olanların toplum içerisinde beğenilmeme endişelerinin azaldığı görülmüştür. Yine deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça insanlara duyulan güven duygusunun da azaldığı belirlenmiştir.

Deneklerin dindarlık düzeyleri ile fakirlik korkusu ve gelir durumunun azalmasından korkma arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Fakat deneklerin gelir durumlarının azalmasından endişe etmeleri ile dindarlık düzeyi arasında farklılaşma vardır. Deneklerin dindarlık düzeyi arttıkça gelir durumlarının düşmesinde duydukları endişe azalmaktadır.

Deneklerin dindarlık düzeyleri ile işlerini kaybetme korkusu arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Deneklerin dindarlık seviyesi arttıkça işlerini kaybetmekten korkmamakta

böylece inançlarının izin vermediği davranışları yapmamaktadırlar. Meslek grupları içerisinde işçi, memur ve öğretmenlerin azda olsa diğer meslek gruplarına göre işlerini kaybetme korkusunu daha fazla taşıdıkları tespit edilmiştir.

Deneklerin hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler, tabii çevrenin kirlenmesi ile dindarlık düzeyi arasında farklılaşma tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyi arttıkça hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemelerden ve tabii çevrenin kirlenmesinden duyulan kaygının arttığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- ALAWNEH, Shafiq Falah (2002), “İnsan Motivasyonu: İslami Bir Bakış Açısı” (Çev.: Ali Rıza Aydın), *felsefe&teoloji dergisi*, yıl: 2 sayı: 6.
- ALPER, Hülya (2003), *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınevi, İstanbul.
- ALTINKÖPRÜ, Tuncel (2002), *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet (1987), *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- AYTUNA, Hasip (1976), *Normal Çocuklarda Anormallikler*, M.E.B, 2. Baskı, İstanbul.
- ATAY, Hüseyin (1992), *İslam’ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ATKİNSON, Rita L. / Richart C. Atkinson, / Ernest R. Hilgart,(1995). : *Psikolojiye Giriş I-II* (Çev: Kemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- BALTAŞ, Acar / Baltaş, Zuhale (2002), *Stres ve Başa Çıkma Yolları*, Remzi Kitabevi, 21. Basım, İstanbul.
- BAYMUR, Feriha (1994), *Genel Psikoloji*, İnkılap Yayını, 14. Baskı, İstanbul 1999.
- BİLGİ, İsmail Hilmi (2000), *Kur’an’a Göre Korku, Basılmamış*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000
- BİLGİN, Beyza(2004), *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara.
- BUDAK, Selçuk (2000), *Psikoloji Sözlüğü*, 1.Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- BURKOVİK, Yıldız / Oğuz Tan (2006) , *KorkuYorum*, Timaş Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2006
- BUSCAGLIA, Leo (1995), *Yaşamak, Sevmek ve Öğrenmek*, (Çev.: Nesrin Kasap), İnkılap Yayınevi, İstanbul.

- CÜCELOĞLU, Doğan (1991), *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, 12. Baskı, İstanbul.
- DAVASLIGİL, Ümit (1994), *Anksiyete Düzeyi ve Aile Tutumlarının Yaratıcı Düşünmeye Olan Etkileri*, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul.
- DAĞ, İhsan (1999), “Psikolojinin Işığında Kaygı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları.
- DEREN, Seçil (1999), “Angst ve Ölümlülük”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları.
- DOĞAN, Mehmet (1996), *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- DAM, Hasan (2002), *Yetişkinlerin Din Eğitimi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DUHM, Dieter (1996), *Kapitalizmde Korku*, (Çev.: Sargut Şölçün), Ayraç Yayınevi Ankara
- ERSOY, Mehmet Akif (2001), *Safahat*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- EROĞLU, Feyzullah (1996), *Davranış Bilimleri*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- FAZLUR Rahman (1999), *Ana Konularıyla Kur'an* (Çev.: Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- FREUD, Sigmund (1992), *Endişe*, (Çev.: Leyla Özcengiz), Dergah Yayınları, 2. Basım İstanbul.
- FROMM, Erich (1994), *Kendini Savunan İnsan*, (Çev.: Necla Arat), Say Yayıncılık, İstanbul.
- FUREDİ, Frank (2001), *Korku Kültürü*, (Çev.: Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı.
- GAZALİ, Ebu Hamid-Muhammed b. Muhammed (1975), *İhyau Ulumi'-Din* (Çev.: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, Yayıncılık Matbaası, c.4, İstanbul.

- GEÇTAN, Engin (1995), *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*, Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul.
- GEÇTAN, Engin (2004) *İnsan Olmak*, Metis Yayınları, Mart
- GÖKTAŞ, Emin (1993), *Türkiye’de Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Ünver (1978), *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi- Erzurum.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1977), Remzi Kitabevi, *Felsefe Ansiklopedisi*, cilt.3, İstanbul.
- HÖKELEKLİ, Hayati (2005), *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- HÖKELEKLİ, Hayati (1992), “Ölümlle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, Cilt:4, Yıl:4, Bursa.
- HORNEY, Karen (1986), *Günümüzün Nevrotik İnsanı* (çev.: A. Erdem Bagatur), Yaprak Yayınları, İstanbul.
- İMAMOĞLU, A.Vahit (1996), *Mehmet Akif ve İnanan İnsan*, Ravza Yayınları, Mart, İstanbul.
- İNAM, Ahmet (1999), “Kaygı Gülü Açarken”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev.: Selahattin Ayaz), 3. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1997
- İZUTSU, Toshihiko (Tarihsiz), *Kur’an’da Allah ve İnsan* (Çev.: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- KARA, Mustafa (1999), “Havf”, *TDV İslam Ansiklopedisi XVI*, İstanbul, s. 528-531
- KARABİBER, Namık Kemal (2008), “Toplumları Tehdit Eden Değerler Erozyonu ve Kutsal”, *Diyanet Dergisi*, sayı:205, Ocak.

- KARACA, Faruk (2000), *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul
- KARAÇOŞKUN (2004), M. Doğan, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV Sayı:2, İstanbul.
- KAYIKLIK, Hasan (2001), “Çeşitli Meslek Gruplarında Dinsel Eğilim İle Hoşgörüsüzlük Arasında İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Ç.Ü.İ.F. Dergisi I*, Adana.
- KAZAN, Cengiz (2002), *Kur’an’ın korku Olayı İle İnsana Yaklaşımı*, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Adana.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1999), “Uygarlığın Ödülü Olarak Kaygı, Doğu Batı Düşünce Dergisi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları.
- KIRCA, Celal (1995), *Kur’an ve İnsan*, Marifet Yayınları.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (2006), *İlmihal (İman ve İbadetler)*, Akaid Bahsi, c.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KOÇ, Murat (2002), “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açından Psikolojik Yaklaşım”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6.
- KONRAD Stefan / Claudia Hendl (2003), *Duygularla Güçlenmek*, (Çev.: Meral Taştan), 1.Baskı, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- KÖKNEL, Özcan (1995), *Korkular Takıntılar Saplantılar*, Altın Kitaplar Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul.
- KÖKNEL, Özcan (1982), *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi.
- KÖROĞLU, Ertuğrul (2006), *Kaygılarımız Korkularımız*, HYB yayıncılık, Ankara.
- KÖYLÜ, Mustafa (2004), *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul.
- MANNONİ, Pierre (1995), *Korku*, (Çev.: Işın Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul.
- McMANUS, Freda / Gillian Butler (1998), *Psikolojinin ABC’si*, (Çev.:Zeliha İyidoğan Babayiğit), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- MEKKİ, Ebu Talib (1999), *Kalplerin Azığı*, (Çev.: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul
- ONAY, Ahmet (2002), *Dini Yönelim Ölçeği*, İslamiyat Dergisi, sayı 4.
- ONUR, Bekir (2000), *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitapevi, 5.Baskı, Ankara.
- ÖZBAYDAR, Belma (1970), *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul.
- ÖZER, Kadir (2002), *Kayı*, Sistem Yayıncılık, Şubat-İstanbul
- ÖZTÜRK, M. Orhan (1997), *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, Hekimler Yayın Birliği, 7. Basım, Ankara.
- PAZARLI, Osman (1993), *Din Psikolojisi*, Remzi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
- PECK, M. Scott (1992), *Az Seçilen Yol, Sevginin, Geleneksel Değerlerin ve Ruhsal Tekamülün Psikolojisine Yeni Bir Bakış* (Çev.: Rengin Özer), Akaşa Yayınları, Özal Matbaası, İstanbul.
- PEKER, Hüseyin (2003), *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- RAZİ, Fahreddin (1991), *Mefatihul-Gayb*, (Çev.: Suat Yıldırım; Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, Sadık Doğru), Akçağ Bas. Yay. Paz. 11.cilt, Ankara/Ulus.
- RİBOT, Theodul (1927), *Hissiyat Ruhiyatı*, (Çev.: M. Şekip Tunç), Evkaf Matbaası, İstanbul.
- SALİH, Subhi (ty.), *Ölümden Sonra Diriliş*, Sırdaş Yayınları, İstanbul
- SERRAC, Abdullah b.Ali Ebu Nasr et-Tusi (1996), *el-Lüma İslam Tasavvufu* (Çev.: Kamil Yılmaz), Semih Ofset Matbaacılık, Ankara.
- SOYKAN, Ömer Naci (1999), *Varoluş Yolunun Ana Kavşağında: Korku ve Kaygı Kierkegaard ve Heidegger'de Bir Araştırma*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ankara, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları.
- TARHAN, Nevzat (2006), *Kadın Psikolojisi*, NesilYayınları, 33.Baskı, İstanbul.

- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet (1962), “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi”, *A.Ü.İ.F.D.*, , c.X
- TİRMİZİ, Hekim (1958), *Beyanu'l fark Beyne's-Sadr ve'l-kalb ve'l-Fuad ve'l-lübb* (tahkik: Nicholas Lawsen Heer), Kahire, s.93
- TOMBUL, Abdurrahman (1995), *Altınızüm'de Dini ve Sosyal Hayat*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- TOPALOĞLU, Bekir (2006), *Allah İnanıcı*, İsam Yayınları, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Bekir (1993) “*Cehennem*”, *TDV İslam Ansiklopedisi VII*, İstanbul.
- TOPÇU, Nurettin (2003), *Psikoloji*, Dergah Yayınları, Ankara.
- TOPÇU, Nurettin (1995), *Din Psikolojisi Bahisleri*, (Baskıya Hazırlayan: A.Vahit İmamoğlu), Erzurum.
- UYSAL, Veysel (1996), *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yayınları, İstanbul.
- VERGOTE, Antoine (1999), *Din İnanç ve İnançsızlık* (Çev.: Veysel Uysal), İFAV Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Kerim (1983), *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Kerim (1987), *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, AÜ. Basımevi, Erzurum.
- YAPICI, Asım (1997), *İslam'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yayınları, Mart İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (tarihsiz), *Hak Dini Kur'an Dili* , c. 4
- YILDIZ, Murat (2006), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1.Baskı, Mart, İzmir.

YILDIZ, Murat (2004), *İnsanların Ölüme Karşısındaki Tutumları Hakkında Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

YÖRÜKOĞLU, Atalay (2006), *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, 28. Basım, Eylül İstanbul.

ZEL, Uğur (2001), *Kişilik ve Liderlik*, Sözkese Matbaa, Ankara.

ZULLİGER, Hans (1997), *Çocuklarımızın Korkuları*, (Çev.: Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, 1.Basım, Ocak

<http://www.atonet.org.tr/> dakika dakika suç sicilimiz, [10.02.2007].

ANKET FORMU

Elinizdeki anket formu, bilimsel bir araştırmada kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Sizden, ankette bulunan maddeleri dikkatlice okuyup, her birinde belirtilen kanaatlere ne kadar katıldığınızı işaretlemeniz istenmektedir. Araştırma güvenilir ve geçerli sonuçlar ortaya koyabilmesi için, cevaplarınızın samimi bir şekilde verilmesinin büyük önemi vardır. Anket sorularını rahat cevaplayabilmeniz amacıyla, sizden kimliğinizle ilgili bilgi istenmemektedir. Vereceğiniz samimi cevaplar için şimdiden teşekkürler...

İsmail ŞERFLİ

SAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Din Psikolojisi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Yaşınız.....	2. Cinsiyetiniz: ( )Bay ( ) Bayan
3. Medeni Haliniz: ( )Evli ( )Bekar	4. Eğitim Düzeyiniz: ( )İlkokul ( )Ortaokul ( ) Lise ( )Üniversite
5. Mesleğiniz: ( )Memur ( )Esnaf ( )Çiftçi ( )Ev Hanımı ( )İşçi ( )Serbest Meslek ( )Diğer (belirtiniz).....	6. Gelir Durumunuz: ( )Çok İyi ( )İyi ( )Orta ( )Düşük ( )Çok Düşük
	7. İkamet ettiğiniz yer: ( )Köy ( )İlçe ( )İl

8. Kendinizi nasıl tanımlarsınız: ( )İçe Dönük ( )Dışa dönük ( )Diğer (belirtiniz).....

	Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiçbir Zaman
1. Dinin toplum hayatı açısından önemli olduğunu düşünürüm				
2. Dini inancın gerekli olmadığını düşünürüm				
3. Dinin yasak ettiği şeyleri yaptığım olur				
4. Dini kuralları sıkıcı bulurum				
5. Toplum huzurunun sağlanmasında dinin önemli bir katkısının olduğunu düşünürüm				
6. Kişinin din uğruna birtakım güçlüklerle katlanmasını anlamsız bulurum				
7. Evlilik dışı ilişkileri normal karşılarım				
8. Toplumun geri kalmasına, dini kuralların neden olduğunu düşünürüm				
9. İbadetlerimi yaparım				
10. Dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını yerine getirmeye özen gösteririm				
11. İncanımaya göre hareket etmediğimde, içimde bir huzursuzluk duyarım				
12. Dini kuralları yerine getirme zorunluluğu hissederim				
13. Nafile ibadetler yaparım				
14. Dinimi başkalarına da anlatmaya çalışırım				
15. Hata işlediğim zaman Allah'tan af dilerim				
16. Allah herkesi kendi niyetine göre değerlendirir diye düşünürüm				
17. Allah kıyamet günü bana da merhamet eder diye umarım				
18. Dua ederim				

19.Şu andaki en büyük korkunuzu yazar mısınız?.....

	Kesinlikle Katlıyorum	Katlıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
1. İşimi kaybetme korkusu inancımın onaylamadığı davranışlara yapmama sevk ediyor					
2. Tabii çevremizi yeterince korumadığımızı düşünüyorum					
3. Günümüz hayat şartlarında insanlara güvenebilmem zorlaşıyor					
4. Gelecek hakkında kaygılara sahibim					
5.Çocuklarımın kendimden daha kötü bir yaşam geçireceğini düşünüyorum					
6.Sağlığım konusunda endişeliyim					
7. Fakirlikten korkuyorum					
8. Kur'an insanı doğru ve sağlıklı bir hayata yönlendirmek için korkutmaktadır.					
9.Doğal afetler (deprem,sel,yıldırım düşmesi vb.)beni korkutuyor					
10. Kan dökülmesinden korkuyorum					
11.Ölmekten korkmuyorum					
12.Allah'a karşı sorumluluğumu gerektiği gibi yerine getirememekten korkuyorum					
13. Gelir durumum azalması beni endişelendiriyor					
14. Ahirette hesap verememekten korkuyorum					
15.Cehenneme gitmekten korkuyorum					
16.Bağışlanmama hissi beni korkutuyor					
17.Cezalandırılma korkusu istediğimi yapmama engel oluyor					
18.Zor ve sıkıntılı zamanlarımda Allah'ın beni terk etmesinden korkuyorum					
19.İmansız ölmekten korkuyorum					
20.Toplumun içerisinde beğenilmemek beni endişelendiriyor					
21.Yaşantımızda ki hızlı değişimler ve teknolojik ilerlemeler beni endişelendiriyor					
22.Ölümden sonraki hayat beni kaygılandırıyor					
23.Cehenneme gitmekten ziyade Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkuyorum					
24.Ölümlle sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum					
25.Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğu beni tedirgin ediyor					
26.Geceleyin mezarlığın yanından geçmekten korkuyorum					
27.İçimdeki Allah korkusu beni O'na daha çok yaklaştırıyor					
28.Allah korkusu beni diğer korkularımdan uzaklaştırıyor					

ÖZGEÇMİŞ

11.12.1983'de Karabük ilinin Eskipazar ilçesinde doğdu. İlkokulu Merkez 60. yıl da, orta ve lise öğrenimini Eskipazar Çok Programlı Lisesi İmam Hatip bölümünde tamamladı. 2001 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümüne başladı. 2005 yılında aynı bölümden mezun oldu. Aynı yılda Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Din Psikolojisi alanında Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Halen bu bölümde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam Hatip olarak görev yapmaktadır.